

**Sosyoloji
Araştırmaları
Dergisi**

**Journal of
Sociological
Research**

Cilt / Vol.: 6

şayı / Nr.: 1

Bahar / Spring 2003

ISSN: 1302-4426

SOSYOLOJİ DERNEĞİ, TÜRKİYE/SOCIOLOGICAL ASSOCIATION, TURKEY

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Prof. Dr. Yakın ERTÜRK (ODTÜ)
Prof. Dr. Birsen GÖKÇE (H.Ü.)
Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU (A.Ü. D.T.C.F.)
Prof. Dr. Faruk KOCACIK (C.Ü.)
Prof. Dr. Enver ÖZKALP (Anadolu Ü.)
Prof. Dr. Sevinç ÖZEN (Akdeniz Ü.)
Prof. Dr. A. Yaşar SARIBAY (Uludağ Ü.)
Prof. Dr. Önal SAYIN (E.Ü.)
Prof. Dr. İhsan SEZAL (Gazi Ü.)
Prof. Dr. Barlas TOLAN (Galatasaray Ü.)
Doç. Dr. Müzeyyen GÜLER (Mimar Sinan Ü.)

Sosyoloji Derneği
Adına Sahibi, Genel
Yayın Yönetmeni,
Yazı İşleri Müdürü
ve Editör/General
Director
Birsen GÖKÇE

Yayın Kurulu/
Editorial Board
Ayşe GÜNEş –
AYATA
Nilgün ÇELEBİ
Yusuf Ziya ÖZCAN
Ali ÇAĞLAR
Ayşe GÜNDÜZ
HOşGÖR

Yazışma Adresi/Address
Sosyoloji Derneği
Mareşal Fevzi Çakmak Cad. No:
9/7 Nur Apt.
Beşevler / ANKARA
Tel-Faks: 0312. 222 12 52
e-mail:
sosder@sosyolojidernegi.org.tr
<http://www.sosyolojidernegi.org.tr>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sayfa/Pages

D. Ali ARSLAN

Türkiye'nin Siyasi ve Toplumsal Değişme Sürecinde Ordu ve
Türk Askeri Elitleri.....5

Zafer CİRHİNLİOĞLU

Sosyolojinin Toplumu Yeniden Kurmadaki Rolüne
İlişkin Bazı Düşünceler28

Rüstem ERKAN

Batman İlindeki Kadın İntiharlarının Sosyolojik Çözümlemesi48

Meltem ONAY ÖZKAYA

Mesleklerinde Tanınmış Yüz Türk Kadınının
Kişilik ve Liderlik Özellikleri86

İsmet PARLAK

Ege Bölgesinde Eşkıyalık:
Neden-Sonuç İlişkisi Üzerine Bir İnceleme 139

TEŞEKKÜRLER

Dergimizin bu sayısına, gelen makalelere hakemlik yaparak katkıda bulunan ve soyadları alfabetik sıra ile aşağıda verilmiş olan meslektaşlarımıza teşekkür ederiz.

Yayın Kurulu

Adnan AKÇAY (ODTÜ)

Ali ÇAĞLAR (Hacettepe Ün.)

Nilgün ÇELEBİ (Ankara Ün.)

Yıldız ECEVİT (ODTÜ)

Zeliha ETÖZ (Ankara Ün. SBF)

Birsen GÖKÇE (Hacettepe Ün.)

Tülin İÇLİ (Hacettepe Ün.)

Yusuf Ziya ÖZCAN (ODTÜ)

Demet ULUSOY (Hacettepe Ün.)

TÜRKİYE’NİN SİYASİ VE TOPLUMSAL DEĞİŞME SÜRECİNDE ORDU VE TÜRK ASKERİ ELİTLERİ

D. Ali ARSLAN*

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı Türk ordusunun ve Türk askeri elitlerinin, ülkenin toplumsal ve siyasi hayatındaki yeri ve önemini incelemektir. Bunu yaparken öncelikli olarak Türkiye’de modernleşmenin tarihsel ve toplumsal temellerine kısaca bir göz atılmış, ardından da ordunun ve askeri elitlerin bu süreçte üstlenegeldiği roller irdelenmiştir. Sonraki bölümde ise, ordu-siyaset ilişkisi ele alınmıştır. Bunun yanı sıra çok partili dönem Türkiye’inde tanık olduğumuz askeri müdahalelerin sosyolojik analizini yapmak da çalışmanın hedeflenen amaçlarından. Araştırmanın yöntemsel temelini, ikincil veri analizi (secondary data analysis) oluşturmuştur.

Türk ordusunun ve askeri elitlerin, çağdaş Türk toplumunun toplumsal ve siyasi hayatında oldukça önemli bir yeri vardır. Türk modernleşme sürecinin merkezi kurumu niteliğine sahip olan Türk ordusu, Türk toplumunun en köklü, en güçlü ve en önemli kurumlarından bir tanesidir. Cumhuriyet Dönemi’nin başından beri değişimin ve modernleşmenin yalnızca savunucusu olmakla kalmamış, aynı zamanda öncüsü ve sembolü olagelmıştır. Bu durumun nedenlerini tarihsel ve toplumsal faktörlerde aramak gerekir.

Anahtar Kelimeler: *Elit, Türk Askeri Elitleri, Askeri Darbeler, Hakem Ordu, Buyurucu-Pretoryen Ordu Türk İktidar Seçkinleri, Modernleşme, Ordu ve Siyaset.*

ABSTRACT

The main aim of this study is to analyse the roles and functions of the army and Turkish military elites in Turkish society. Firstly, the roles of the Turkish army and Turkish military elites in modernisation are investigated. Then, the subject matter of army and politics in Turkey is being discussed. In relation to this, the causes and consequences of military interventions (military coups) in Turkey are examined. To

* Yrd. Doç. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültes Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Tokat.

achieve the aim, secondary data and documentary research techniques are used in the research.

The powerful members of the dominant institutions (such as military, business, politics and media) have been shaped by the form of the Turkish power elite. The military elites have occupied a special place within this power structure since the beginning of the Republic. This special situation is rather related to the social backgrounds of the founding fathers of the Turkish Republic. This is not a fortuitous situation because, modernisation and westernisation first began in the military in Turkey in the late Ottoman Era, and since then the military establishment has been the representative and defender of modern values.

Key Words: Elite, Turkish Military Elites, Military Interventions, Arbitrator Army, Praetorian Army, Turkish Power Elite, Modernisation, Army and Politics.

GİRİŞ

Türk toplumuna özgü bazı gerçekleri anlayıp açıklamada aşırı genellemelere dayanan teoriler ve sloganvari kalıp yargılar yetersiz kalır. Özellikle, Türk ordusunun ve askeri elitlerin, ülkenin toplumsal ve siyasi yapısı içindeki yerini ve işlevini analiz ederken bu yetersizlik çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Başlangıcından bu güne Cumhuriyet Türkiye'sinde, modernleşmenin öncüsü konumunda olan Türk ordusu, günümüzde de çağdaş değerlerin ve Atatürk Devrimleri'nin ödünsüz savunucusu olma kimliğini korumaktadır denebilir.

Demokratik elit teorisi ve özellikle de demo elit perspektifin bakış açısından (Etzioni, 1993) hareket edildiğinde, Türk toplumunun kendine özgü gerçeklerini açıklamak daha kolay olacaktır. 1990'lı yılların Türkiye'sinde yaşanan toplumsal ve siyasal olaylar, askeri elitlerin Türkiye'nin demokratik yapısı içinde ne denli önemli bir yerinin olduğunu açıkça gözler önüne sermiştir. Bu olaylar, öteki elit grupları gibi askeri elitlerin de hükümetten ve öteki elit gruplarından görece olarak bağımsız olmalarının ve karar verme sürecini etkileyebilecek konumda bulunmalarının, demokratik sistemin işleyişine ne kadar önemli yararlar sağlayabileceği gerçeğini de kanıtlamıştır.

Yaşanan bu olaylar, "askerler demokrasinin ve demokratik hayatın en büyük potansiyel düşmanıdır" şeklindeki yaygın basmakalıp ön yargıların iflas ettiğini açıkça ortaya koymuştur. Demokratik sistemin, demokratik yollarla iktidara gelmiş sivillere karşı askerler tarafından korunmuş olması,

Türkiye'nin Siyasi ve Toplumsal Değişme Sürecinde Ordu ve Türk Askeri Elitleri

alınacak derslerle doludur. Yine bu deneyim, toplumsal ve siyasi gücün bir elit grubunun elinde yoğunlaşmasının, ne gibi büyük tehlikeler doğurabileceğini de açıkça göstermiştir. Yakın geçmişimizde olup-bitenlere kısaca bir göz atılırsa, bütün bu anlatılanlar daha bir netlik kazanacaktır:

1990'lı yıllarda Türk siyaset arenasında yaşananlar, özellikle de Refah Partisi (RP) ve Doğru Yol Partisi (DYP)'nin kurmuş olduğu "Refah-yol" koalisyon hükümetinin, öteki elit gruplarına karşı sürdürdüğü mücadele, dikkatle üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu iki ortak kısa süren iktidarları boyunca, olağanüstü güçlü hükümet elitleri, batuluların deyimiyle "super-governmental elite" yaratmak amacı doğrultusunda ciddi bir savaşım içinde oldukları görüntüsünü veriyordu. Bu çabalar, toplumsal güç kaynaklarının ve karar verme sürecinin sahiplik ve kontrolünü tamamen ele geçirme arzusunu akla getirmekte idi. Bu ise ancak, öteki elit gruplarını ve muhalefeti baskı ve kontrol altında tutmakla mümkün olabilecekti.

Hükümetin İslamcı kanadı baskı ve etkisizleştirme çabalarını, demokrasinin muhafızları ve haliyle de nihai amaçlarına ulaşmada önlerindeki en önemli engeller olarak algıladıkları askeri elitler ile ekonomi, bilim, yargı ve medyanın demokrasi yanlısı elitleri üzerinde yoğunlaştırdı. Hükümetin muhafazakâr kanadı ise baskısını özellikle sendikalar, medya ve iş dünyası üzerinde odaklaştırdı.

Muhalefete ve karşı saflarda yer aldığı düşünülen elitlere yönelik olarak sergilenen bu oldukça sistematik, fakat demokratik olmayan saldırılar 1990'lı yılların sonlarına kadar sürdü. Bu durum, demokratik hayat açısından da ciddi tehlikeleri beraberinde getiriyordu. Çünkü elitlerin göreceli de olsa bağımsızlığı, demokrasinin bütün bileşenleri açısından hayati önem taşır. Bu yüzden de, elitlerin bağımsızlığını ortadan kaldırmak amacına yönelebilecek çabalar, doğrudan demokrasiyi hedef alan çabalar anlamına gelir.

Bütün bu yaşananlar gücün, öteki güçlerce karşı dengelemede tutulmasının, demokratik rejimler açısından ne denli hayati bir önem taşıdığı gerçeğini olanca açıklığıyla ortaya koymaktadır. Kontrolsüz ve belli bir merkezde toplanmış güç, otoriter ve baskıcı rejimlerin doğmasına zemin hazırlar. Bu durumun bir sonraki adımında ortaya çıkaracağı sonuç ise ileri derecede siyasi kirlilik ve seçime dayalı diktatörlüktür. Öte yandan gücün aşırı derecede ve çok sayıda gruba dağılmış olduğu durumlar da demokratik sistem açısından ciddi sorunlara neden olabilir. Böylesi durumlarda, elitlerin iş birliği yapma olanakları zayıflayacağı için, karar alma sürecinde ciddi tıkanıklar ortaya çıkabilir.

Bilindiği gibi Türkiye, 1995 genel seçimlerinden, siyasi gücün çok sayıda siyasi parti arasında yayılmış olmasıyla çıktı. Seçime katılan siyasi par-

tilerden beş tanesi, % 10'luk genel oy barajını aşarak mecliste grup kuracak gücü elde etti. Mecliste temsil edilen altıncı parti de, genelde oldukça düşük olan oy oranına rağmen, Anavatan Partisi (ANAP) ile yaptığı seçim ortaklığı sayesinde meclise girmeyi başaran Büyük Birlik Partisi oldu. Bu partiler arasında Anavatan Partisi (ANAP), Doğru Yol Partisi (DYP), Demokratik Sol Parti (DSP) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin yanı sıra, daha sonra demokrasi karşıtı ve şeriat yanlısı eylemlerin odağı olduğu gerekçesiyle kapatılan Refah Partisi de vardı. Siyasi güçteki bu aşırı dağınıklık, takip eden dönemde, parlamento çatısı altında karar alma ve yasama sürecinde ciddi tıkanmalara neden olmanın yanı sıra daha birçok ciddi toplumsal ve siyasi sorunları da beraberinde getirmiştir, denebilir.

Bu aşırı dağınıklığı fırsat bilen Fundamentalist İslamcılar, yürütme erkini ele geçirmek için yoğun bir çaba içinde oldular. Bu çabalarının sonucunda da hükümeti ele geçirmeyi başardılar. Bu başarının hemen ardından muhalefet ve öteki elit grupları üzerinde yoğun bir baskı uygulamaya başladılar. Örneğin, baskılarını ekonomi, bilim ve yargı elitleri üzerine yoğunlaştıran hükümetin İslamcı ortağının lideri için boyutunu, “üniversite rektörlerini, başörtünün önünde selamla eğilecekleri” tehdidine kadar götürüyordu. Çabalarının altında bir yandan elitlerin bağımsızlığını ortadan kaldırmak, öte yandan da toplumsal ve siyasi gücün tamamını kendi ellerinde toplamak arzusu yatıyordu.

Fundamentalist İslamcılarının bütün bu çabaları, karşıt tepkileri de beraberinde getirdi. Demokratik güçler (eylem grupları, sivil toplum örgütleri, iş ve işveren örgütleri, medya, bilim dünyası, muhalefetteki siyasi partiler, askeriye, ... gibi), laik-demokratik rejimi, totaliter güçlere karşı koruma yolunda yoğun bir iş ve güç birliği içine girdiler. Sonuçta da, ulusal güvenlik politikalarını belirlemede en etkin kurumlardan biri olan Milli Güvenlik Konseyi, hükümeti demokrasi ve laiklik karşıtı faaliyetlere bir son verip, anayasa ve yasalara uymaya ve bunları uygulamaya davet eden bir bildiri yayımlamak zorunda kaldı. İşte “28 Şubat Süreci”nin özünde, aslında bütün bu yukarıda sözü edilen gerçekler yatar.

Tanık olunan toplumsal ve siyasal olaylar, gücün birden fazla toplumsal güç merkezleri arasında dağılmış olmasının ve bu güç merkezlerinin birbirlerini dengeleyebilecek durumda olmasının demokratik hayat açısından stratejik önemini de açıklığa kavuşturmuştur. Bunun da ötesinde, öteki elit grupları gibi askeri elitlerin de, hükümetten ve öteki elit gruplarından görece olarak bağımsız olmalarının ve karar verme sürecini etkileyebilecek konumda bulunmalarının, demokratik sistemin işleyişine ne kadar önemli yararlar sağlayabileceği gerçeğini de kanıtlamıştır. Hatta yaşananlar, demokrasinin sembo-

Türkiye'nin Siyasi ve Toplumsal Değişme Sürecinde Ordu ve Türk Askeri Elitleri

lü gibi gösterilen siyasi elitlerin, demokrasi için daha da tehlikeli olabileceğini de göstermiştir.

Kısacası elitler her toplum için genel geçer sosyolojik olgulardır ve toplumsal yapı içinde çok sayıda elit grubu vardır. Ordu da, öteki toplumsal kesimler gibi, toplumsal yapı içerisinde belirli yeri ve işlevleri olan bir toplumsal kurumdur. Askeri elitler de, diğer elitler gibi, toplumsal bir realitedir ve toplumun iktidar yapısının önemli bir parçasıdır. Bürokratik elitler, siyasi elitler, ekonomik elitler, yargı elitleri, medya elitleri, akademik elitler ve öteki elitlerin sistematik bütünlüğü, toplumun iktidar yapısını oluşturur. Özetle, öteki elit grupları gibi askeri elitlerin de toplumsal karar alma mekanizmaları üzerinde etkili olması, diğer elit grupları ile işbirliği yaparak toplumsal karar verme sürecini etkilemeleri genel bir durum olup demokrasiyle ve demokratik sistemle çelişmez.

Hele Türkiye gibi bir toplumsal ortamda, toplumun genelinin üstün çıkarları ve yararları doğrultusunda, elitlerin zaman zaman iş ve güç birliği yapmaları bir zorunluluktur. Böylesi bir zorunluluk ortaya çıktığında, çeşitli elit gruplarının uyum ve dayanışma içinde, ortak tutum ve tavır sergilemeleri olağan bir durum olarak algılanmalıdır. Bunun da ötesinde, demokrasinin düzenli ve sağlıklı bir şekilde işlemesi, toplumsal düzenin varlığının ve toplumun huzurunun sürmesi için, acil ve kaçınılmaz olarak elitlerin işbirliği ve güçbirliği yapmaları, bir zorunluluk olmanın ötesinde toplumsal bir görevdir.

Günümüz Türk askeri elitleri, ülke savunması ve güvenliğinin yanı sıra, stratejik politikaların şekillendirilmesinde de önemli roller üstlenmektedir. Yönetim, özellikle de şiddet yönetimi konusunda çok büyük deneyim ve birikimlere sahip olan askeri elitler, dış politika ve askeri konuların yanı sıra, toplumsal ve uluslararası ekonomiye ilişkin konularda da oldukça duyarlıdırlar. Yaşanan değişim ve gelişmelere paralel olarak, ekonomik ve toplumsal alanlardaki işlevler, ordunun askeri görevlerinin ayrılmaz bir parçası haline dönüşmüştür. Bununla birlikte, Türk ordusu ve askeri elitler, özellikle son yıllarda partizanca politikalarından uzak durma konusuna ayrı bir özen göstermeye başlamıştır.

1. TOPLUMSAL VE TARİHSEL AÇIDAN TÜRK ORDUSU

Ordunun Türk toplumunun en köklü ve en önemli kurumlarından bir tanesi olması gerçeği ile yakından ilişkili olarak askeri elitler de, toplumun iktidar yapısı içindeki en dominant elit gruplarından bir tanesini oluşturur. Ordu ve askeri elitler Cumhuriyet Türkiye'sinde, vatan savunmasında olduğu kadar, ülkenin modernleşmesinde ve kalkınmasında da hayati derecede önemli roller üstlenegelmişlerdir. Bu durumun doğal sonucu olarak ordu ile

halk arasında çok köklü ve sağlam temele dayanan bir ilişki kurulmuş, ordu ve askeri elitler halkın gözünde oldukça saygın bir yer edinmiştir. Türk ordusu, Türk halkı tarafından daima toplumun en onurlu, en güvenilir ve görevini en iyi yapan kurumu olarak nitelendirilmiştir. Bu değerlendirme günümüzde de geçerliliğini korumaktadır (Kasım Cindemir, Hürriyet Gazetesi, 5 Temmuz 1999; US News and World Reports, Temmuz 1999; Janowitz, 1971).

Öte yandan yakın toplumsal ve siyasi tarihimiz incelendiğinde ordunun, Türkiye'nin modernleşme sürecinde merkezi kurum olma kimliğine sahip olduğu açıkça görülür. Türkiye'nin çağı yakalama arayışları içerisinde ilk modernleşme çabaları askeri alanda başlamıştır. Orduyu modernleştirmek, eğitim, teknoloji ve yapı bakımından Avrupa orduları benzeri bir ordu yaratmak olarak algılanmıştır. Bu anlayış doğrultusundaki çabaların doğal sonucu olarak da, batı normları ve değerleri Türk toplumuna ilk kez ordu üzerinden girmiştir. Aslında Osmanlı yönetici sınıfının bu modernleşme çabalarından asıl maksadı, kendi varlıklarını ve güçlerini sağlamlaştırıp sürekli kılmaktı. (Şen 1996: 187). Ne var ki bu çabalar beklenenin tam tersi sonuçlar doğurmuştur. Bu gelişmeler, bir yandan Osmanlı yönetici elitinin sonunu getirirken, öte yandan da yeni elit gruplarına önemli toplumsal roller yükleyerek Kemalist Türk Devrimlerinin zeminini hazırlamıştır.

Bu yüzden Cumhuriyet devrimlerini gerçekleştiren liderler kadrosunun bu kurum içinden çıkmış olmasını bir rastlantı olarak görmemek gerekir. Mustafa Kemal Atatürk, yalnızca Türk siyasi elitlerinin değil, Türk askeri elitlerinin de en önde gelen ismidir. Rustow (1959: 549)'un da vurguladığı gibi, "Kemalist hareketin ilk yıllarında başlayan, askerleri her türlü aktif siyasi görevden uzak tutma geleneği günümüzde de sürüp gitmektedir. Atatürk ve İnönü ülkeyi askeri yöneticiler olarak değil, sivil siyasetçiler olarak yönetmişlerdir. Kurtuluş Savaşı sonrasında her ikisi de, hiç bir zaman askeri üniforma ile halkın karşısına çıkmamışlardır. Siyasi desteklerini de (her zaman hizmetlerinde olan) askeriye değil, sivil güçlerden almışlardır. Bu sivil güçler arasında başta kurucuları da oldukları Cumhuriyet Halk Partisi olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi ve daha sonra da kamu bürokrasisi yer almaktadır."

Geleneksel olarak Türk askeri elitleri askerlik dışında da bir çok görev üstlenmiş, daha sonraki bölümlerde de değinildiği gibi, sosyal ve politik değişim ajanı olarak Türkiye'nin kalkınma süreci içinde bir çok önemli misyonlar yerine getirmişlerdir. Bu konuya, "Modernleşme Olgusu ve Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde Türk Ordusu" başlığı altında ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Bütün bunların doğal sonucu olarak da halktan büyük kabul ve destek görmüştür. Bu sayede üstlendikleri siyasi rolleri, çoğunlukla şid-

Türkiye'nin Siyasi ve Toplumsal Değişme Sürecinde Ordu ve Türk Askeri Elitleri

detli çatışmalara ve büyük kan-dökümüne meydan vermeden yerine getirmişlerdir (Janowitz 1971: 31). Bu duruma, yakın Türk tarihinden çok sayıda örnek verilebilir. Özellikle de 1990'lı yılların sonları, bu konuda ilginç gözlemlere sahne olmuştur. Refah-Yol hükümeti döneminde askeri elitler, Türk siyasi hayatında çok önemli roller oynamış olmalarına rağmen, bütün bunları hiç bir şekilde şiddete ve klasik darbe tekniklerine baş vurmadan yerine getirmişlerdir. Siyasi güçlerini, modern baskı grubu yöntemlerini kullanarak sergilemişlerdir. Refah-Yol hükümetinin görevden uzaklaştırılması örneğinde olduğu gibi, toplumdaki demokrasi yanlısı öteki toplumsal güçler (örneğin demokratik sivil toplum örgütleri, iş ve işveren örgütleri, medya, bilim dünyası, muhalefetteki siyasi partiler, ... gibi) ile iş ve güç birliği yaparak, ülkede hakim olan siyasi iktidarsızlığın ve yükselen toplumsal tansiyonun sona erdirilmesinde önemli roller oynamışlardır.

2. TÜRK TOPLUM VE SİYASİ HAYATINDA ORDU VE TÜRK ASKERİ ELİTLERİ

Sosyolojik açıdan elit, "sahip olduğu kurumsal konumu nedeniyle temel toplumsal kaynakları kontrol edebilecek durumda olan, toplumsal karar verme sürecini doğrudan ya da dolaylı (aktif ya da potansiyel) olarak etkileme yetisine sahip bireyler" (Arslan, 1999: 79-80) şeklinde tanımlanabilir.

Türk askeri elitleri ise, çok öz olarak, askeri hiyerarşide en üst konumları elinde bulunduran ve sahip oldukları bu konumlardan dolayı da ordunun fiziki ve sosyal gücünü kontrolünde tutan bireyler olarak tanımlanabilir. Bir başka açıdan bakıldığında, Nordlinger (1977: 47)'in de vurguladığı yaklaşımla askeri elitler, güç ve şiddetin profesyonel yöneticileri olarak da nitelendirilebilirler.

Türk iktidar yapısı içinde en etkin konumda bulunan kurumlar ekonomi, siyaset, ordu ve medya kurumlarıdır (Arslan: 1999). Bu kurumların en etkin konumlarında bulunan bireylerin soyut birlikteliği de Türk iktidar seçkinlerini oluşturur. Askeri elitlerin modern Türkiye'nin güç sistemi içinde çok özel bir yeri vardır. Bu özel durum, bir çok öteki etkenin yanı sıra askeri elitlerin toplumsal özgeçmişleri; Türkiye'de ilk modernleşme ve batılılaşma çabalarının, Osmanlı'nın son dönemlerinde ve orduda başlamış olması; Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda Türkiye'nin toplumsal yapısı içinde en iyi yetişmiş ve modern değerlerle sosyalle olmuş bireylerin askerlik kurumu çatısı altında yer alması; Cumhuriyet'in kurulmasında ve Türk devriminin gerçekleştirilmesinde etkin rol oynayan siyasi elitlerin askerlik kökenli olmaları gibi faktörlerle de ilişkilidir.

Elitlerin, güç pastasından aldığı payı yakından etkileyen bir diğer faktör de, o elit grubunun bağımsızlık derecesidir. Türk askeri elitleri toplumsal güç sistemi içerisinde, diğer bazı elit gruplarına oranla, göreceli de olsa daha bağımsız bir konumdadır. Bu durum ordunun gücüne güç katar. Askeri elitlerin kendi içlerinde benzeşik bireylerden oluşmuş ve fikir birliğinin ağır bastığı güçlü bir grup dinamizmine sahip olmaları da, onları güçlü kılan bir diğer faktördür.

Türk iktidar seçkinleri arasında, sosyal niteliklerinin yanı sıra psikolojik özellikleri açısından da, en benzeşik üyelere sahip olan elit grubu askerilerdir (Arslan, 1999). Grup içi birlik, beraberlik, uyum ve fikir birliği bakımından da askeri elitler birinci sırada yer alır. Janowitz (1971: 69)'in de değindiği gibi, Türk ordusu geleneksel olarak sahip olduğu çok güçlü grup içi disiplin sayesinde, sağlam bir güç olma niteliğini koruyagelmıştır. Askeri kurumlar, yeni üyelerini eğitip, onlara güçlü bir kimlik ve kişilik kazandırma bakımından da, öteki kurumlara oranla çok daha başarılıdırlar (Janowitz, 1971: 70).

Öte yandan üzerinde durulmaya değer bir başka konu da, ordu-siyaset ilişkisi ve bu iki kurumun birbirine bakış şekilleridir. Bir çok ülkede askerler siyaseti kirlilikle, yolsuzlukla, yetersizlikle ve disiplinsizlikle özdeş olarak görürler (Mills, 1956: 196). Böylesi algılanımların sonucu olarak askerler, zaman zaman kendilerini, ülkenin geleceğini korumak için siyasete müdahale etmek zorunda hissederler. Bu türden algılanım ve duyarlılıkların arttığı durumlarda ise askerlerin siyasete doğrudan ya da dolaylı müdahaleleri de beraberinde gelir.

Fakat şurası bir gerçektir ki, günümüzde Türk ordusu ve askeri elitleri, partizanca politikadan uzak durmaya ayrı bir özen göstermekte ve herhangi bir siyasi partinin ya da ideolojinin temsilcisi veya destekçisi gibi algılanmaktan kaçınmaktadırlar. Toplumsal ve siyasi gelişmenin bir ürünü ve geçmişte yaşanan deneyimlerden çıkarılan derslerin bir sonucu olarak, günümüz Türk askeri elitleri, siyasi konulara müdahale ederken oldukça hassas davranmaktadırlar.

Dodd (1983: 4)'un da vurguladığı gibi, hem genç Türkler (Jön-Türkler) hem de Atatürk döneminde izlenen politikalar, asker-siyaset ilişkisinde, özellikle asker ile devlet arasında büyük bir yakınlık doğurmuştur. Bu yakınlık askerlerin ulusal politikaları savunmaları şeklinde (bu anlayış 1980 darbesi sürecinde sekteye uğramış olsa da) güzel bir geleneğe dönüşmüştür. Cumhuriyet Türkiye'sinde askerlerin üstlendikleri ve kısaca "yeniliklerin öncüsü ve Atatürk Devrimlerinin savunucusu olma" şeklinde tanımlanabilen toplumsal ve siyasi rol, dünyada çok sık rastlanmayan bir örnektir. Demok-

Türkiye'nin Siyasi ve Toplumsal Değişme Sürecinde Ordu ve Türk Askeri Elitleri

ratik değerleri ve Türk devriminin kazanımlarını, demokrasi ve devrim karşıtı güçlere karşı korumada, askerlerle sivil unsurlar (demokratik sivil toplum örgütleri, iş ve işveren örgütleri, medya, bilim dünyası, muhalefetteki siyasi partiler, ... gibi) arasında gözlemlenen işbirliği ve dayanışma da, kayda değer bir başka önemli olgudur.

Türk askerinin demokrasi düşmanı olmadığı, aksine ülkede demokrasinin önemli savunucularından biri olduğu gerçeği, batılı araştırmacılar tarafından da sıklıkla dile getirilmektedir. Örneğin Dodd (1983: 1)'un da vurguladığı gibi "Bazı askeri rejimler, liberal ve demokratik hükümetlerin yeniden tesisinde ya da korunmasında önemli çabalar göstermektedirler. Genellikle askeri yönetimlerin sonunu, sergilenen otoriter tutum, yeterli destek ve dayanaktan yoksun olma ya da uğranılan başarısızlıklar getirmektedir. Bu türden nedenler, Türkiye için geçerli değildir. Türk askeri politikadan hiç bir zaman, böylesi nedenlerden dolayı çekilmemiştir. Tersine onlar her darbe döneminde ve daima, gerekli koşullar oluştuğunda en kısa süre içinde demokrasiye geri döneleceği konusunda söz vermişler ve her zaman da bu sözlerine sadık kalmışlardır. Bu şaşkınlık yaratıcı bir durumdur. Çünkü, askeri kurumların onların kendi doğası gereği, demokratik rejimin gelişmesi yanlısı tutum sergilemelerine pek rastlanılmaz." Dodd, Türk ordusuna özgü bu şaşkınlık verici tutumun nedenlerini haklı olarak, modern Türk ordusunun tarihsel kökenlerinde aramaktadır.

Atatürk ve halefi İnönü, her ikisi de asker kökenli olmalarına, hem de büyük zaferlere imza atmış utkulu komutanlar olmalarına rağmen, ülkede demokratik değerlerin ve sivil hayatın gelişmesinde en büyük rolleri oynamış iki büyük siyasi liderdir. Lerner ve Robinson (1960: 19-20)'un da belirttikleri gibi, her ikisi de askerlerin aktif siyasete katılmalarına şiddetle karşı çıkmışlardır. Atatürk daha İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde görevler üstlendiği dönemlerde, bu durumun hayati önem taşıdığını şu sözleriyle dile getirmiştir: "Askerler parti çatısı altında yer aldığı müddetçe, ne güçlü bir partiye, ne de güçlü bir orduya sahip olabiliriz. Üçüncü Ordu'daki bir çok asker, aynı zamanda partinin de üyesi durumundadır. Bu durum sürdüğü müddetçe 3. Ordu, birinci sınıf bir ordu olarak nitelendirilemez. Bunun da ötesinde, parti (İttihat ve Terakki Partisi) gücünü askerden almaya devam ettiği sürece, asla ulustan (halktan) destek alamayacaktır. Parti'de kalıp aktif siyasete devam etmek isteyen bütün askerler, ordudaki görevinden istifa etmeleri gerektiği hususunu acilen, hatta hemen şimdi burada bir çözüme kavuşturmalıyız. Buna ek olarak da, askerlerin gelecekte de aktif siyaset yapmalarına engel olacak bir yasa hazırlamak zorundayız.". Bunlara ek olarak Atatürk, "ülkenin iç işlerinde başarılı olması (tabii başarısızlıklar da), askerden ziyade, başarıyla görev yapan hükümet görevlilerine (politikacılara) bağlıdır" der.

Bu durumun akabinde de, hem Atatürk hem de İnönü, 1909 yılında partiden (İttihat ve Terakki Partisi) ayrılp, asker olarak vatana hizmet etmeye devam ettiler.

Yeni Türkiye'nin en tanınmış ve en güçlü siyasi elitleri (Atatürk ve İnönü), büyük zaferlere imza atmış ordu komutanlarıdır. Türk siyasi elitlerinin en önemli iki isminin bu mesleksel öz geçmişleri, Türk ordusunun siyasi tercihinde büyük rol oynamıştır ve bu etki halen de sürüp gitmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisi olan CHP'nin kurucuları ve liderleri de yine aynı isimlerdir. Bilindiği gibi ülke, 1923-1946 yılları arasında, CHP'li siyasi elitler tarafından yönetilmiştir. Duverger ve Lewis'in de vurguladığı gibi (Lewis, 1961: 377), "Türkiye'nin Cumhuriyet Halk Partisi ile öteki tek parti rejimleri arasında çok büyük farklar vardır. İster İtalya'nın Faşist Partisi, ister Rusya'nın Komünist Partisi, isterse Almanya'nın Nazi Partisi olsun, hiç bir siyasi partinin kendi bünyesinden kendi rakibini çıkarıp onu organize ettikten ve geliştirdikten sonra, barışçıl yollarla iktidarı teslim ettiği hiç bir yerde rastlanılan türden bir olay değildir." Bütün bu organik bağların doğal sonucu olarak ordu-devlet ve CHP arasında çok güçlü bir ilişki kuruldu ve yakın ilişki, tek parti dönemi boyunca sürüp gitti.

Çok partili siyasetle birlikte, ordu ile yönetici siyasi elit arasındaki ilişkinin şekli ve niteliği de değişmeye başladı. Atatürk döneminde kendini siyasi iktidarın bir hizmetçisi olarak gören ordu, özellikle 1940'lı yıllardan itibaren kendini tamamen aktif siyasetin dışında tutmaya başladı. Çok partili siyasi hayatın başlamasıyla birlikte Türk ordusu, kendisine **partiler ve siyaset ötesi** bir rota belirledi ve askeri elitler aktif siyasetle bütün organik bağlarını kopardı. Ordu mensupları arasında siyasi parti üyeliği kesin bir şekilde yasaklandı.. Bu gelenek günümüzde de devam etmektedir.

3. MODERNLEŞME OLGUSU VE TÜRKİYE'NİN MODERNLEŞME SÜRECİNDE TÜRK ORDUSU

Modernleşme ekonomiyi, siyaseti, inanç sistemlerini kısacası toplumun tamamını kapsayan toplumsal bir süreçtir. Modernleşmenin bel kemiğini sanayileşme, rasyonelleşme, laikleşme ve bürokratikleşme oluşturur. Jarry'lerin de vurguladığı gibi (Jary & Jary, 1991: 405), modernleşme ilk kez, Avrupa'da, Rönesans ve Reformasyon Çağı'nda başladı. Avrupalının modernleşme deneyimi keşif ve icat niteliğindedir.

Hem genel anlamıyla modernleşme, hem de siyasi modernizasyon açık uçlu süreçlerdir. Siyasi değişme ve gelişme asla sonu olmayan bir süreçtir (Huntington, 1968: 328). Çünkü hiç bir siyasi sistem, karşı karşıya kaldığı sorunları tamamen çözememiştir ve hiç bir zaman da tamamen çözemeye-

Türkiye'nin Siyasi ve Toplumsal Değişme Sürecinde Ordu ve Türk Askeri Elitleri

cektir. Rasyonelleşmiş otorite, farklılaşmış toplumsal yapı ve halk katılımı, siyasi anlamda modern toplumların en temel özelliklerindedir. Rustow'un da vurguladığı gibi (Karpat, 1973: 113), modernleşme sürecini yaşayan hemen her toplum şu temel siyasi sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır:

1. Otoritenin ve kamu hizmetlerinin gelişmesi,
2. Ulusal kimlik ve birlik arayışı,
3. Siyasi eşitlik ve siyasi katılma ihtiyacı ve talebi.

Atatürk de, Türkiye'de gerçek anlamda ilk modernleşme sürecini başlatırken, işe otoriteden başladı. Otorite ve toplum genelinde bir düzen sağlandıktan sonra sırayı, ulusal kimlik arayışı aldı. Daha sonra da, siyasi eşitlik ve katılım sorunu üzerinde yoğunlaştı (Arslan, 1999: 52-54).

Bilindiği gibi, Türk modernleşme sürecinin kökleri, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar uzanır. Bununla birlikte ülkemizde, tam ve gerçek anlamıyla bir modernleşme süreci Atatürk devrimleriyle birlikte başladı. Türk halkı, daha uygar ve daha batılı bir toplum haline gelmek için yapılması gereken edimleri ve tutulması gereken yolu da Mustafa Kemal Atatürk'ten öğrendi denebilir.

Türkiye'de ilk modernleşme çabaları askeri alanda başladı. 1826 yılında yeniçeriliğin kaldırılmasını takip eden süreç içinde askeriye, imparatorluk çatısı altındaki en batılı ve en modern kurum haline geldi (Rustow 1959: 514-5). Liberal düşünce ilk ve en etkin şekilde askerler ve askeri öğrenciler arasında yayılmaya başladı. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına doğru askeri okullar, gizli siyasi organizasyonların merkezi haline dönüştü. Türk askeri elitleri, bu yıllardan devraldıkları toplumda yeni değerlerin, davranış örüntülerinin ve yaşam biçimlerinin öncüsü ve temsilcisi olma misyonunu günümüzde de sürdürmektedirler (Şen, 1996: 103).

Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve siyasi modernleşme sürecinde en önemli rolleri, asker kökenli siyasi elitler oynadılar. İlk modernleşme çabaları Osmanlı'nın son döneminde başlamış olmasına rağmen, bu çabalar topyekün bir modernleşme niteliğine, Atatürk Devrimleri ile ulaştı. Birinci Dünya Savaşı'nın başarılı komutanı, ulusal bağımsızlık mücadelesini de başarıyla sonuca ulaştırdı. Ardından tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kurdu. "Padişahın kişiliğinde toplanmış olan Saltanat ve Halifelik kaldırıldı. Şeriat yasaları kaldırılıp yerine, Avrupa hukuk sistemine dayanan yeni bir hukuk sistemi oluşturuldu. Tarikatlar kapatılıp, Ulema sınıfının toplumsal ve siyasi gücüne son verildi. Arap alfabesi yerine, Latin harflerinden oluşmuş yeni Türk alfabesi geliştirildi. Dili Türkçeleştirip sadeleştirme yolunda ciddi

çabalar başladı. Ulusal tarihin yeniden yazılması konusunda büyük girişimler başladı. Türkiye Cumhuriyeti'ne modern, laik ve ulusal bir devlet kimliği kazandırmak için toplumsal, siyasi ve kültürel devrimler dört bir yandan hayata geçirilmeye başlandı (Dodd, 1983: 4).”

Ne var ki Atatürk ve ekibi, değerler, normlar, tutum ve davranış örüntüleri bakımından çağdaş bireylerden oluşmuş, çağdaş kültüre sahip modern bir toplum yaratma yolundaki çabaları başarı ile sonuca ulaştırmada yardımcı olacak “kapitalizmin modern araçlarından” yoksundular. İşte bu noktada da, Türk ordusu imdada yetişti ve bu değişim-dönüşüm sürecinin başarıya ulaşmasında Kemalist Devrim'in değer, norm ve ürünlerinin toplum geneline yayılmasında büyük hizmetler yerine getirdi (Şen 1996). Modernleşme ve demokratikleşme sürecinin hızlanıp, sivil yönetimin toplum hayatında etkin hale gelmesi doğrultusunda kayda değer bir çaba içinde olan ordu kurumu ve askeri elitler, toplum geneline yönelik ekonomik, sosyal ve kültürel etkinliklerde de ciddi roller üstlenmeye devam etmektedirler (Lerner & Robinson, 1960: 37-8): Özellikle 1940'lı yıllardan sonra, Amerikan askeri yardımlarının da katkısıyla, ordunun günün koşullarına uygun bir şekilde modernize edilmesi ve ileri teknolojinin askeri alanda etkin bir şekilde kullanımı konusunda ciddi gelişmeler yaşandı. Türk genelkurmayı tarafından, 1952 yılında askeri alanda gerçekleştirilen bazı etkinlikleri sıralamak gerekirse (Örneğin bilgi için bkz. Lerner & Robinson, 1960: 32-33); yaklaşık olarak 700.000'i bulan asker sayısının 400,000'e indirilmesi; mesleki yetiştirme kurslarının açılması, genel teknik eğitim alanında oldukça önemli ilerlemeler kaydedilmesi; bir çoğu sonradan usta öğretici konumuna gelecek çok sayıda askeri ya da askeri olmayan personelin yurt dışında eğitilmesi; tayin ve terfide temel teşkil edecek test ve sınıflandırma (ölçme-değerlendirme) sistemlerini oluşturacak kurumsal yapılanma; genelkurmay bünyesinde personel biriminin oluşturulması ve her bir ana karargâh birimi için ayrı bir görevlinin atanması; Yedek Personel Yetiştirme Okulu'nun yeniden yapılandırılması; Askeri Akademi'ye girmeden önce bir yıllık kıta görevi zorunluluğunun getirilmesi; askeri olmayan personelin ilk göreve alınmasına ilişkin sınırlamaların azaltılması; askeri personelin de kalifiye askeri olmayan personel statüsü almasına olanak tanıyacak yeni bir “Askeri Olmayan Personel Kanununun” düzenlenmesi; askerlerin, askeri personel tarafından kişisel hizmet amaçlı kullanımının engellenmesi; subay ve astsubaylar dışındaki gönüllü askerlerin yaşam koşullarının iyileştirilmesi.

Erkek ve gerekli niteliklere sahip her Türk vatandaşının, 1.5 yıla yakın bir süre (ki bu süre başlangıçta 5 yıl idi) zorunlu askerlik hizmetiyle yükümlü olması gerçeği dikkate alındığında; 20 yaş ve üzeri her Türk erkeğine, yani ülke nüfusunun yaklaşık üçte birine, askeri elitler tarafından çok iyi

*Türkiye'nin Siyasi ve Toplumsal Değişme Sürecinde Ordu ve
Türk Askeri Elitleri*

organize edilmiş, ortak ve standart bir eğitim verilebileceği gerçeği ortaya çıkar. Bu ise her Türk ailesinden en az bir bireyin, böylesi bir eğitim almış olacağı anlamına gelir. Bu da ordu kurumunun, zorunlu askerlik görevi sayesinde, kırsalından kente ülke nüfusunun büyük bir çoğunluğuna rahatlıkla ulaşabilme potansiyeline sahip olduğunu gösterir. Bütün bu gerçekler yan yana sıralandığında ordunun, Kemalist ideolojinin ve Atatürk Devrimleri'nin toplum geneline yayılmasında ne kadar etkin ve önemli bir sosyalizasyon ajanı olarak görev yapabileceği olanca çıplaklığıyla gözler önüne serilir.

Türk ordusunun ve askeri elitlerin, ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi konuları karşısında son derece duyarlı olmasının nedenlerini bu tarihsel misyonlarda ve yerine getirmiş oldukları toplumsal görevlerde aramak gerekir. Doğrudan askeri görevlerin yanı sıra, askerlik dışı görevler de Türk ordusunun faaliyetleri arasında büyük yer tutar. Şen'in de değindiği gibi (1996: 106-7), toplumdaki bütün erkek bireyler, zorunlu askerlik görevi esnasında, temel askeri bilgilerinin yanı sıra ihtiyaç halinde okuma-yazma, temel matematik bilgisi, coğrafya ve sosyal bilimler alanında bazı genel bilgiler de kazanmaktadırlar. Türk ordusu, bunların yanı sıra toplum hayatı ve ülke ekonomisi açısından hayati önem taşıyan bazı kamu işlerinin yapılması, yol inşası, kimi mühendislik projelerinin gerçekleştirilmesi, ağaçlandırma, ... gibi bir çok alanda da aktif roller üstlenmektedir. Bunlardan bazılarını şu şekilde vermek olanaklıdır:

1. Halk Eğitimi (Okuma-Yazma ve Öteki Bazı Temel Bilgilerin Kazandırılması): Bu türden kurslara, yalnızca 1959-1966 yılları arasında 351.934 asker katılmıştır. Bu askerlerden 250 bine yakını kurs sonunda başarılı olmuştur (Şen, 1996: 133).

2. Teknik ve Öteki Kurslar: Okuma-yazma kurslarının yanı sıra, modern hayvancılık ve teknik tarım gibi bir çok alanda teknik beceri kazandırma ve zanaatkarlık kursları (kaynakçılık, şoförlük, bilgisayar operatörlüğü, sıhhi tesisatçılık, ... gibi) da vermektedir.

3. Ağaçlandırma Çalışmaları: Türk ordusunun ülke açısından hayati önem taşıyan bir diğer etkinliği de, ülke genelinde gerçekleştirilen ağaçlandırma çalışmalarıdır. Bir çok şehirde hayata geçirilen "Mehmetçik Hatıra Ormanı" (Ankara'da, Eskişehir yolu üzerinde oluşturulan Ankara Garnizonu Ormanı örneğinde olduğu gibi), GAP bölgesinde TEMA ile işbirliği içinde gerçekleştirilen ağaç dikim kampanyaları bu etkinliklerin somut ürünleridir. Bu etkinlikler çerçevesinde, uzun yıllardan beridir ülke genelinde yüz milyonlarca ağaç dikilmiştir ve bu çalışmalar halen de sürmektedir.

4. Kardeş Köy Faaliyetleri: Kardeş köy çalışmaları, Türk silahlı kuvvetlerinin sivil aktiviteleri arasında ayrı bir öneme sahiptir. Askeri birimler

seçtikleri kardeş köylerin geliştirilmesine yönelik, kalkınma planları hazırlamakta; hazırlanan bu planların her bir aşaması da yine bu birlikler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu sayede Türk ordusu, yeni ve çağdaş değerler üzerine inşa edilmiş Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile kır halkı arasında, bir tür köprü görevi yerine getirmektedir. Bu sayede, çağdaş değerlerin ve yaşam biçiminin toplum geneline yayılmasında önemli görevler yerine getirmektedirler. Örneğin sadece 1960'lı yıllar içinde, silahlı kuvvetlerin "kardeş köy projesi" kapsamında, binden fazla köye böylesi yardımlarda bulunduğu gerçeği dikkate alındığında, askeriyenin gönüllü olarak üstlenmiş olduğu bu görevi başarıyla yerine getirdiği rahatlıkla söylenebilir (Şen, 1996: 146).

5. Temel Ekonomik Sektörlerde Geniş Ölçekli Yatırımlar: Türk silahlı kuvvetleri, Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) sayesinde, kapitalist sistemle de oldukça sağlam ilişkiler kurmuş durumdadır. OYAK, silahlı kuvvetleri mensuplarından toplanan aidatları kullanarak, ülke ekonomisi açısından hayati önem taşıyan bir çok sektörde geniş ölçekli yatırımlar gerçekleştirmiş veya var olan yatırımlara ortak olmuştur. OYAK aracılığıyla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yatırım yaptığı stratejik sektörler arasında otomotiv, finans, petrol, petro-kimya, çimento, gıda ve telekomünikasyon ... gibi sektörler sayılabilir.

Türk Ordusu'nun yukarıda sözü edilen yardımları olmasaydı, Kemalist Türk Devrimi'nin getirdiği yeni değerleri, normları, tutum ve davranış örüntülerini toplumun geneline yaymak, ülkenin en ücra köşelerine kadar ulaştırmak pek de kolay olmayacaktı. Çünkü 1920'li yıllarda ve bu yılları takip eden dönemde, devletin elinde, bu yeni değerleri ve yaşam biçimini toplum geneline yaymak için kullanabileceği, ne ülke geneline yayılmış etkin eğitim kurumları, ne de güçlü kitle iletişim araçları vardı. Bu durumda geriye, modernleşme sürecinde hedeflenen amaçlar doğrultusunda kullanılacak, tek çağdaş sosyalizasyon aracı olarak ordu kalıyordu. Bu dönemde askeri kurumlar, birer halk eğitim kurumları gibi çalıştılar. Askeri elitler modern değerleri, tutumları ve davranış örüntülerini, kısacası çağdaş kültür örüntülerini, askerlik çağına gelmiş her yetişkin Türk erkeğine öğretmek için yoğun bir çaba içinde oldular. Böylece, zorunlu askerlik görevinin bir getirisi olarak yeni yaşam biçimi ve değerler toplumun en ücra köşelerine kadar yayılmaya başladı. Çok sayıda Türk insanı, yeni harflerle okuyup yazmayı askerlik görevi esnasında öğrendi.

Yaşanan toplumsal ve teknik değişim ve gelişmeye paralel olarak, zaman içinde devlet, kendi ideolojik araçlarını da geliştirdi: Modern eğitim kurumlarının ülke geneline yayılması ve etkin kitle iletişim araçlarının gelişmesine paralel olarak askeriye, bu konudaki görevlerinin önemli kısmını,

Türkiye'nin Siyasi ve Toplumsal Değişme Sürecinde Ordu ve Türk Askeri Elitleri

bu yeni sosyalizasyon ajanlarına bıraktı. Kendisi de, enerji ve gücünü asli görevlerinin üzerine yoğunlaştırma fırsatı buldu.

4. TÜRKİYE'DE ORDU VE SİYASET

Bazı araştırmacıların da değindiği (Janowitz, 1971: 104-105 ve Öztürk, 1993: 58-60) gibi, ulusal liderlik rollerini üstlenmeye başladığı andan itibaren Mustafa Kemal Atatürk, askeriyenin aktif siyasetteki rolünün sınırlandırılması konusunda kesin bir kanaate sahipti. Askerlerin partizanca politika izlemelerinden, hem askeriyenin hem de siyaset kurumunun, sonuçta ise bütün toplumun zarar göreceğini çok iyi biliyordu. Bu yüzden bütün çabaları askerlerin aktif ve partizanca siyasetten uzak durması yönünde olmuştur. Aktif siyasi hayatta kalmak isteyen askerlere kesinlikle karşı çıkmış; böylesi amacı olan askerlerin ordudan emekli olmalarını ya da askeri görevlerinden istifa etmelerini istemiştir. Bu kesin ve net tavır sayesinde ki askeriye içinde siyasi görüş farklılıkları nedeniyle doğabilecek çatışmaların ve sorunların önüne geçilebilmiş, Türk ordusu içindeki birlik ve bütünlük bu güne kadar korunabilmiştir. Atatürk'ün, asker-siyaset ilişkilerine yönelik olarak Türkiye'de ortaya koyduğu bu sağlıklı ve akılcı model, köklü bir gelenek haline dönüşmüş ve O'nun zamanından bu güne kadar etkin bir şekilde sürdürülmüştür (Janowitz, 1971: 105).

Perlmutter (1981: 30), Mustafa Kemal'in komutasındaki (1919-1923 dönemi) Türk ordusunu "**anti-gelenekçi ve reformcu ordu**" olarak nitelendirir. Sanılanın ve bazılarınca iddia edilenin tam tersine, "Kemalist Türk Ordusu, sivil rejimin bozulup çökmesini önleyecek bir gözetmenlik görev yerine getirmektedir. Atatürk ülkedeki siyasi rejimi, askeriyenin de himayesi ve desteği ile yalnızca sivilleşirmekle kalmamış, ordunun siyasi hayattaki sorumluluk ve görevlerine bir meşruluk da kazandırmıştır. Bu sayede Türk ordusu hem Cumhuriyet'in, anayasanın ve anayasal düzenin hem de bu değerlere sahip çıkan dürüst sivil yönetimin yegane koruyucusu olmuştur" (Perlmutter, 1981: 32).

Kemalist Türk askeri elitleri sivil otoritenin, siyasi istikrarın ve anayasal düzenin koruyuculuğu görevini üstlenegelmiştir. Anayasaya uygun olarak görev yapan hükümetin korunmasını kendileri için en temel görevlerden biri olarak kabul etmişlerdir (Perlmutter, 1981: 25). Üstlendikleri sorumluluk ve görev alanlarına ilişkin tehlikeli durumlar belirdiğinde de, görevlerinin gereğini yerine getirmişlerdir. Ancak, 1960 ihtilali örneğinde olduğu gibi, toplumsal ve siyasi kirlenme bertaraf edilip, siyasi istikrar sağlandığında da, kısa süre içinde kışlarına geri dönmüşlerdir.

Günümüz toplumlarında sivil-asker ilişkilerindeki denge her şeyden önce siyasi istikrar ya da istikrarsızlığa bağlıdır (Perlmutter, 1981: 253). Bu değerlendirme Türkiye için de geçerlidir: Siviller, özellikle de siyasi elitler tarafından yapılan hatalar, sivil otoritenin etkinlik ve ağırlığı konusunda kimi zaman derin yaralar açmış olmasına rağmen; yine de normal koşullar altında, asker-sivil ilişkilerindeki dengede sivil otorite ağır basar. Bununla birlikte, bir çok öteki ülkede olduğu gibi Türkiye’de de, bazı temel toplumsal ve siyasi konularda, en azından potansiyel olarak askerlerin etki ve ağırlığını gözlemlemek olanaklıdır. Ancak bu etki ve ağırlık yasal sınırlar dahilinde olup, gelişmiş batılı toplumlarda olduğundan çok daha fazla değildir. Lerner ve Robinson (1960: 22-23)’ın da vurguladıkları gibi, bazı bilinen problemlere rağmen, sivil otoritenin etkinliği ve ağırlığı konusunda Türkiye’nin performansı “göreceli olarak oldukça iyi, hatta kesinlikle iyi” olarak değerlendirilebilir.

Lerner ve Robinson (1960: 26)’ın da belirttikleri gibi, ta Cumhuriyet’in kuruluşunun ilk yıllarından itibaren Atatürk, askeri elitlerin siyasete doğrudan katılımını önlemek ve her türlü partizanca politikadan uzak tutmak konusunda özel bir çaba ve özen gösterdi: 1920-1923 yıllarının olağanüstü koşullarında bile, hükümette görev almış olan 35 bakandan yalnızca 9 tanesi askerdi. Bunlardan da bir kısmı emekli durumda idi. Bir çok asker emekli olduktan sonra, mecliste milletvekili olarak ya da üst düzey kamu yöneticisi olarak görev yapmış olmasına rağmen, askeri elitlerin siyasi hayata katılma oranı, Kurtuluş Savaşı dönemi sonrasında hızlı bir azalma göstermiştir (Rustow, 1959: 550-1; Lerner ve Robinson, 1960: 28): 1920 parlamentosunda görev yapan parlamenterlerin yaklaşık altıda biri asker orijinli iken, bu oran 1943 yılında sekizde bire, 1946’da dokuzda bire, 1950 ve 1954 parlamentolarında yirmi sekizde bire, 1958 yılında ise yirmi beşte bire düşmüştür. Cumhuriyet’in ilk yıllarında başlatılan bu gelenek, günümüzde de sürmektedir: Askeri elitler ancak emekli olduktan ya da askerlik görevinden istifa ettikten sonra, parlamentoya ve aktif siyasete girebilmektedirler. Aktif ve partizanca siyasete katılımın yasaklanmış olması sayesinde ordu, toplumdaki en önemli ve en itibarlı güç olma konumunu bu güne kadar koruyabilmiştir.

Askerler, şiddetin apolitik teknisyenleri olmalarına ve siyasi hayattaki rollerinin sınırlı olmasına rağmen, toplumsal ve siyasi değişmeyi etkilemedeki sosyal ve ekonomik güçleri oldukça yaygın ve etkilidir. Askerlik mesleğinin doğası gereği, ister demokratik isterse otoriter rejimlerde olsun, askerleri sıradan memurlar konuma indirmek olanaklı değildir. Demokratik elit modeline ulaşmanın tek yolu, asker ve sivillerin toplumsal yapıdaki rollerini kesin ve net bir şekilde belirlemeden geçer. Demokratik bir toplum

olma ideali de ancak, herkesin kendilerine yasalarla verilmiş görevleri gerektiği şekilde yerine getirmesi ile gerçekleştirilebilir (Janowitz, 1971: 124-5).

5. NEDEN VE SONUÇLARI BAKIMINDAN TÜRKİYE'DE ASKERİ DARBELER

Ülkenin geleceğine ilişkin ya da toplumun genelini ilgilendiren konular gündeme geldiğinde, çeşitli nedenlere bağlı olarak askerler ile siyasetin karar vericileri arasında bir takım gerginliklerin yaşandığı bilinen bir gerçektir. Askeri elitler ile siyasi elitler arasında yaşanan gizli tansiyon kimi zaman açık bir ihtilaf ve çatışmaya dönüşebilir. Bu duruma bir çok ülkede, sıkça rastlamak olanaklıdır. Bu çelişki ve çatışma bazen kısa sürede çözüme kavuşturulabilirken, kimi durumlarda ise askeri darbelerle ya da ara rejimlerle sonuçlanabilmektedir.

Benzeri durumlara modern Türkiye'de de rastlanır. Cumhuriyet tarihinde ülkemizde üç önemli askeri müdahale yaşanmıştır: 1960, 1971 ve 1980 müdahaleleri. Bununla birlikte, Türkiye'de gözlemlenen askeri müdahaleler, nedenleri ve sonuçları bakımından bir çok ülkede yaşanandan oldukça farklıdır. Genel olarak değerlendirildiğinde, ülkenin toplumsal ve siyasi hayatında ciddi boyutlu sorunlar ortaya çıktığında; ekonomik kalkınmada ve gelir dağılımında, sosyal adalette ve kitlelerin eğitiminde demokratik hayatı tehdit eder nitelikte büyük sorunlar baş gösterdiğinde ve siyasi elitler de bu sorunlara etkin ve kalıcı çözümler üretmede yetersiz kaldıklarında askeri müdahaleler gerçekleşmiştir. Türkiye'de yaşanan askeri darbelerin bir başka önemli ortak nedeni de, toplum hayatını tehdit edici boyutlarda artan şiddet ve terör eylemleridir.

Dodd (1983: 29)'un da vurguladığı gibi, “... (Türk ordusu) askeri müdahalede bulunduğu için eleştirilemez. Askerler, ülkede hızla tırmanan şiddet ve terör eylemlerinin önüne geçmek ve bunlarla etkin bir şekilde mücadele edebilmek için, ülkenin siyasi hayatında önemli yer tutan siyasi partilere defalarca koalisyon hükümeti kurmaları çağrısında bulunmuşlardır. ... Bütün bunların sonucunda (bütün toplum gibi) askerlerde, politikacıların, bu duruma çözüm getirecek etkin bir şeyler yapamayacakları, daha da kötüsü yapamayacakları kanaati ortaya çıkmışsa, ülke yönetimine el koydukları için askerleri suçlamamak gerekir.”

Türkiye'de yaşanan her üç darbeye de (1960, 1971 ve 1980) askerler, “Roma Diktatörlüğü” şeklinde nitelendirilebilen bir yapılanma içine girdiler: Hedefleri, belirli ölçülerde de olsa işleyen liberal demokratik bir sistemi hayata geçirip, kısa süre içinde ülke yönetimini yeniden sivilere bırakmak olmuştur (Dodd, 1983: 23). Bütün müdahalelerde Türk askerinin hedefi,

görevini gereğince yapabilen yeni bir demokratik hükümet yaratmak olmuştur. Uygulamalar da hedeflendiği şekilde olmuş ve ordu her zaman iktidarı, kısa süren bir askeri yönetim sonrasında ve barışçı yollarla siyasi elitlere bırakmıştır. Hatta 1971 müdahalesinde, ordu doğrudan bir askeri yönetim kurma yoluna bile gitmemiştir (Dodd, 1983: 80).

Askeri müdahalelerde her zaman, yalnızca ülkenin içinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve siyasi koşullar etkili olmayabilir. Bazı askeri darbelerde, ordunun iç dinamikleri de önemli bir etken olarak karşımıza çıkabilir. Ordunun hiyerarşik yapısı, profesyonellik düzeyi, mensuplarının ortak değer ve çıkarları, toplumsal özgeçmişleri ve siyasi tutumları ... gibi iç dinamikler de askeri darbeler ve onların sonuçları üzerinde etkili olabilir (Nordlinger 1977: xi). Bunların yanı sıra askerlerin sosyo-ekonomik koşullarının kötüye gitmesi, özellikle 1960'a doğru toplum ve siyasi hayattaki güç ve etkinliklerinin azalması gibi etkenler de böylesi iç dinamikler arasında sayılabilir.

Bununla birlikte, yukarıda sayılan türden faktörlerin, Türkiye'de gözlemlenen siyasi müdahalelerde çok fazla etkili olduğu söylenemez. Türkiye örneğinde de olduğu gibi, gelişmekte olan bazı ülkelerde askerlerin iktidara el koymaları, toplumda demokratik kurumları yaratma çabalarının başarısızlıkla sonuçlanması nedeniyle gerçekleşmiştir (Janowitz, 1971: 29). Türkiye'de, had safhaya ulaşmış toplumsal, ekonomik ve siyasi sorunlar, özellikle de seçilmiş sivil politikacıların neden olduğu sosyo-ekonomik ve siyasi krizler, Kemalist Türk askeri elitlerine, ülke yönetimine el koymak için bir davetiye olmuştur. Örneğin, 1980 darbesi öncesinde, Meclis aylarca bir cumhurbaşkanı seçmeyi başaramamıştır.

Bir başka deyişle, Perlmutter (1981: 19)'in de işaret ettiği gibi, askeri darbelerin en sık rastlanan ortak nedenlerinden bir tanesi, zayıf ve istikrarsız siyasi rejimler ile buna sebebiyet veren siyasi elitlerdir. Bununla birlikte, bir çok öteki ülkelerde gözlemlenenlerin aksine, Türkiye'deki askeri darbelerin en temel nedeni, ülkedeki siyasi rejimin zayıflığı ve yetersizliğinden öte, seçilmiş siyasi elitlerin zayıflığı ve yetersizliği ile ülkede baş gösteren otorite boşluğu ve siyasi istikrarsızlıktır.

Perlmutter (1981: 25-28) Türk ordusunu, "**hakem** (yansız, aracı) **ordu** (arbitrator army)" olarak nitelendirir. O'na göre hakem ordu, "**buyurucu-pretoryen ordu**'nun (praetorian army)" tam tersi niteliklere sahiptir. Hakem ordu olarak tanımlanan orduların bazı özelliklerine bir göz atacak olursak, şunları söylemek olanaklıdır:

"1. Kurulu toplumsal düzeni kabul eder.

Türkiye'nin Siyasi ve Toplumsal Değişme Sürecinde Ordu ve Türk Askeri Elitleri

2. Sorunlar çözümlenip, ortalık durulduktan sonra kışlalara geri dönmek yönünde bir gönüllülük ve kararlılık vardır.
3. Bağımsız bir siyasi organizasyon oluşturmak ve askeri yönetimi etkin-sürekli kılmak gibi bir amaç görülmez.
4. Askeri yönetimin süresine ilişkin bir zaman sınırlaması söz konusudur ve bu açıkça ifade edilir.
5. Daha çok ordunun profesyonelliğini arttırmakla ilgilenilir.
6. Çoğunlukla ön planda değil de, perde arkasında kalma ve baskı grubu olarak çalışma eğilimi ağır basar.
7. Sivil cezalandırılma endişesi söz konusudur.”

Öte yandan Nordlinger (1977: 63-78) de, askeri darbelerle askerlerin ortak ilgi ve çıkarları arasında bir ilişki kurar. Bu türden nedenleri, şöylece özetler:

1. “Sivil yöneticilerin (siyasi elitlerin), askeri alana yeterli kaynak aktarmaması,
2. Siyasi iktidarın, askeriye'nin bağımsızlığını ortadan kaldırmaya yeltenmesi,
3. Yine siyasi iktidarın, orduyu yeniden yapılandırma ya da genişletme çabası içine girmesi,
4. Çeşitli nedenlerle, düzenli ordunun dağılma/dağıtılma tehlikesiyle karşı karşıya kalması.”

Nordlinger'in saydığı bu nedenlerin belki bazılarının ve onların da belki kısmen, Türkiye'deki askeri müdahaleler üzerinde etkili olduğu iddia edilebilir. Bununla birlikte bütün bu faktörler tek başlarına, Türk askeri darbelerini açıklamakta kesinlikle yetersiz kalır. Türkiye'de yaşanan darbelerin nedenleri arasında:

1. Demokrasiden ve Atatürk ilkelerinden sapma,
2. Özellikle yönetici elitler arasında artan siyasi kirlenme, uzlaşmama,
3. Ülkede hızlı bir artış gösteren sosyo-ekonomik problemler,
4. Yükselen terör dalgaları ve hızla tırmanan şiddet eylemleri, toplumda egemen olan kaos ve karmaşa,

5. Siyasi elitlerin, devletin ve ulusun geleceğinin tehdit eden bütün bu sorunlara çözüm bulmakta yetersiz kalmaları, ... gibi etkenler sıralanabilir

SONUÇ

Günümüz toplumlarında, yöneticilik ile askerlik mesleği içiçedir. Başarılı bir askeri elit olabilmek için çok iyi bir yönetici olmak, ya da iyi yönetme sanatının inceliklerini iyi bilmek gerekir. Bilindiği gibi; askerlik mesleği bir bakıma **insan kaynaklarını** ve **fiziki kaynakları** iyi **yönetme** sanatıdır. Bunun da ötesinde askerlik **risk yönetme** işidir; **şiddet yönetme** işidir; **kuvvet yönetme** mesleğidir.

Özetle **askerlik mesleği insan kaynaklarını, fiziki kaynakları, şiddeti, riski ve gücü iyi yönetmeyi bilmek** demektir. Bu değerlendirmeler günümüz Türkiye'si için de geçerlidir. Askeri elitlerin yalnızca seçiminde değil, eğitim ve donanımlarında gösterilen titizlik, özen ve hassasiyet sayesinde ki, Türk ordusu bugün, dünyanın en güçlü, en caydırıcı, en saygın ve en başarılı ordularından biri konumuna ulaşmıştır. Ordunun Türk halkının gözünde ve gönlünde, toplumumuzun en güvenilir, en tutarlı ve en temiz kurumu (Kasım Cindemir, Hürriyet Gazetesi, 5 Temmuz 1999; US News and World Reports, Temmuz 1999; Janowitz, 1971) olabilmesinin altında yatan etkenleri de, sayılan nedenlerde ve bu kurumun kendine verilen görevleri en iyi şekilde yerine getirmiş ve getiriyor olması gerçeğinde aramak gerekir.

Çalışma kapsamında değinilen nedenlerle yakından ilişkili olarak Türk ordusu, ulusal güç sisteminin en önemli parçalarından biri haline dönüşmüştür. Askeri elitler de, Türk iktidar seçkinleri içinde en güçlü ve etkin elit grubu konumuna ulaşmıştır. Fakat bununla birlikte, böylesi niteliklerine rağmen bu kurum, bazı ülkelerde olduğu gibi sivil güçlere alternatif bir güç olarak değil de; sahip olduğu otorite ve güç ile demokratik sistemin ayrılmaz bir parçası, meşru ve ulusal nitelikli siyasi otoritenin etkin bir aracı olarak görev yapmaktadır (Janowitz, 1971: vii).

Yönetme sanatını iyi bilen, her açıdan çok iyi eğitilmiş, kitlelere güven ve umut aşılayan, görev ve sorumluluk bilincine sahip, 21. yüzyıl dünyasında Türkiye'nin misyonunun ve uluslararası arenada Türk Toplumuna düşen rollerin ayırıcısında olan, toplumun içinde bulunduğu dinamizmi algılayıp yorumlayabilen ve bunu olumlu yönlerle kanalizere edebilecek karizmatik bir kişiliğe sahip, kısır partizanca çekişmelerden uzak kalabilecek nitelikteki bireylerin, sivil ya da asker kökenli olsun hiç fark etmez, cumhurbaşkanı ya da milletvekili olarak siyasi hayatta aktif roller üstlenmesinden endişe duy-

Türkiye'nin Siyasi ve Toplumsal Değişme Sürecinde Ordu ve Türk Askeri Elitleri

mamak gerekir. Hatta bireylerin, daha önce askeriye gibi saygın bir kurumda, başarılı üst düzey yöneticilikler yapmış olmasını negatif değil, olumlu bir referans olarak değerlendirmek gerekir.

Öte yandan elitlerin (yalnızca askeri değil bütün elitlerin) hayat anlayışı ve davranış bakımından demokratikleşmesi bir çok toplumun, batı toplumları da dahil, en temel sorunları arasındadır. Bununla birlikte, Türk askeri elitlerinin toplumsal ve siyasi yapı içindeki konumu, bir çok öteki toplumdan daha farklıdır: Janowitz'in de açıklıkla vurguladığı gibi (1971: 105) Türk askeri elitleri, toplumsal ve siyasi konularda, oligarşik bir yönetim anlayışıyla hareket etmezler. Tam tersine, siyasi bir hakem titizliği ile görevlerini yerine getirirler.

Sonuç olarak denilebilir ki, basmakalıp ve aşırı genellemeye dayalı yargılar, Türk toplumunun kendine özgü gerçeklikleri ve koşulları anlayıp açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Aksini iddia etmek, Türkiye'nin modernleşme ve gelişme sürecini, Türk tarihini, Türk Toplumunun kendine özgü dinamiklerini ve günümüz Türkiye'sinin koşullarını iyi bilmemek demektir.

SUMMARY

The powerful members of the dominant institutions (such as military, business, political and media) have been shaped by the form of the Turkish power elite. The military elites have occupied a special place within this power structure since the beginning of the Republic. This special situation is related to the social backgrounds of the founding fathers of the Turkish Republic: all the members of the founding political elite were victorious military elites. This is not a fortuitous situation because, as discussed earlier, modernisation and westernisation first began in the military area in Turkey in the late Ottoman Era, and since then the military establishment has been the representative and defender of modern values.

The Turkish military elite forms one of the most autonomous and influential elite group among the members of the Turkish power elite. They are relatively more autonomous than any other elite group. They are well-trained and have great experience in the making of decisions. It may be argued that, Turkish military elites have the highest degree of group cohesiveness and unity among the members of the Turkish power elite. Traditionally, as stressed by Janowitz (1971: 69), the Turkish army has always maintained a very effective internal discipline and has been able to act as a solid force.

On the other hand, as in America (Mills, 1956: 196), Turkish military elites see politics as frequently characterised by corruption, inefficiency and

in-discipline. As a result they sometimes feel that they have to intervene to save the country. This sensibility and sensitivity encourages direct or indirect intervention of the military elites in politics. However, Turkish military elites always avoid partisan politics. They never wish to be seen as the supporter of a particular party or political ideology. Especially, as the result of socio-political development and past experience, they are very careful when they intervene in politics at the present time: they are very sensitive to democratic values and make an effort to be seen as the servant of the democratic system.

Dodd mentions that (1983: 1), the Turkish military is frequently regarded as the guardian of democracy: "some military regimes have inaugurated or restored more or less liberal and democratic forms of government. Usually the reason has been failure or unpopularity of the authoritarian military regime. In Turkey, the military has not retired from politics for these kinds of reasons. Instead, they have invariably declared an intention to return to democracy at the time of take-over and, moreover and usually, they have stuck to their word. This is surprising, because a military organisation is not by its very nature, the sort of institution likely to encourage the development of democratic regimes". Dodd, rightly looked for the reasons for this situation in the historical background of the Turkish army.

KAYNAKÇA:

- AHMAD, F. (1993) **The Making of Modern Turkey**, London: Routledge.
- AHMAD, F. (1977) **The Turkish Experiment in Democracy (1950-1975)**, London: C. Hurst and Co.
- ARSLAN, A. (1999) **Who Rules Turkey: The Turkish Power Elite and the Roles, Functions and Social Backgrounds of Turkish Elites**, Guildford: University of Surrey, Department of Sociology (PhD Thesis).
- DODD, C. H. (1983) **The Crisis of Turkish Democracy**, Beverley: Eothen.
- ETZİONİ, H. (1993) **The Elite Connection**, London: Polity Press.
- HUNTINGTON, S. P. (1968) **Political Order in Changing Societies**, New Haven: Yale UP.
- JANOWITZ, M. (1971) **The Military in the Political Development of New Nations**, Chicago: The University of Chicago Press.

Türkiye'nin Siyasi ve Toplumsal Değişme Sürecinde Ordu ve Türk Askeri Elitleri

- JARY, D. & Jary, J. (1991) **Dictionary of Sociology**, Glasgow: Harper Collins.
- KARPAT, H.K. (1973) **Social Change and Politics in Turkey: A Structural-Historical Analysis**, Leiden: E.J. Brill.
- LERNER, D. & ROBINSON, R. D. (1960) "Swords and Ploughshares: The Turkish Army as a Modernising Force", **World Politics**, October 1960, pp.: 19-44.
- LEWIS, B. (1961) **The Emergence of Modern Turkey**, London: Oxford UP.
- MILLS, C.W. (1956) **The Power Elite**, London: Oxford University Press.
- NORDLINGER, E. A. (1977) **Soldiers in Politics: Military Coups and Governments**, New Jersey: Prentice-Hall.
- ÖZTÜRK, Metin (1993) **Ordu ve Politika (Army and Politics)**, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- PERLMUTTER, A. (1981) **Political Roles and Military Rulers**, London: Frank Cass and Company Limited.
- RUSTOW, D. (1959) "The Army and Founding of the Turkish Republic", **World Politics**, July 1959, pp.: 513-552.
- ŞEN, S. (1996) **Silahlı Kuvvetler ve Modernizm**, İstanbul: Sarmal Yayınları.

SOSYOLOJİNİN TOPLUMU YENİDEN KURMADAKİ ROLÜNE İLİŞKİN BAZI DÜŞÜNCELER

Zafer CİRİNLIOĞLU*

ÖZ

Bu çalışmada, sosyoloji kuramlarından bazılarının genel özelliklerine değinilecek, toplumu yeniden kurmadaki rolleri vurgulanacaktır. Avrupa merkezci bilimin, sosyolojiye, toplumu kurma sürecinde önemli bir rol biçmiş olduğu yaygın olarak bilinmektedir. Özellikle, ABD'de siyasi otoritenin sosyoloji bilgilerinden önemli ölçüde yararlandığı gözlenmektedir. Oysa, sosyolojinin böyle bir rolü olabileceği, Türkiye'de çok az sayıda ilgili tarafından hatırlanmaktadır. İnsan ilişkilerinin düzenlenmesinde, sosyoloji bilgilerinin vazgeçilmezliğinin akademi ve akademi dışı çevrelerce kamuoyuna yeterince anlatılamamış olduğu söylenebilir. Uygulayıcılar da, kalkınma sürecinde, sosyoloji alanında üretilen bilgilerden aktif bir şekilde yararlanma talebinde pek bulunmamışlardır. Böyle bir durumun oluşmasında, sosyoloji kuramlarının genel özelliklerinin de iyi değerlendirilememiş olmasının rolü vardır. Sonuçta, sosyolojinin, Türkiye'de toplumu yeniden kurmada ki rolü büyük ölçüde sınırlı kalmış olduğu iddia edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Kuram, Toplum, Yeniden Kurma.

SOME THOUGHTS ON THE ROLE OF SOCIOLOGY IN RECONSTRUCTION OF SOCIETY

ABSTRACT

The main focus of this paper is related to the general characteristics of social theory and their roles in the reconstruction of society as a whole. It is assumed that European centred social sciences endowed a special function to sociology and other disciplines flourished on the base of its method and practices. It is widely known that in the West the sociological knowledge has been very effectively used in order to organise and regulate both public and private life. In contrast, sociological approaches to the social issues have never been brought to the discussion agenda of Turkish intellectuals. Sociological knowledge, however, seems to be inevitable requirement in the process of organising and reorganising public affairs and also all possible

* Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

human relations. In addition, no one, including politicians, has demanded from sociologists to provide themselves with reliable and useful information related to the society and culture. It is asserted that Turkish people in general failed to use many functional elements of social theory in the process of both economical and social development. In the end, the role of sociology in the reconstruction of social structure seems to have been widely constrained.

Key Words: Social Theory, Society, Reconstruction

GİRİŞ

Sosyoloji genel olarak "düzenli/kurumsallaşmış insan ilişkilerini" incelemektedir. Bu ilişkileri incelerken bir çok kavramlaştırmalar kullanmaktadır. Bu kavramlaştırmalar uzun yıllar boyunca birikerek çok çeşitlenmiştir. Her kuramcı insan ilişkilerini en iyi şekilde anlayacağını düşündüğü kavramsal araçları kullanmış ya da üretmiştir. Örneğin, toplumsal yapı, statü, rol, kurum, sınıf, ödül gibi kavramlar mevcut insan ilişkilerini kategorikleştirmek için kullanılmaktadır. Bir adım daha ileri gidilerek, denilebilir ki, kuramcılar, kuramlarını da böyle bir amaç için ileri sürmektedirler. Diğer bir deyişle, bilim felsefesi alanında güncelliğini koruyan radikal tartışmalar bir kenara bırakılarak (Convalis, 1997), her sosyoloji kuramının kendi sınırları içerisinde, "toplumsal gerçek" diye tanımladığı olguyu anlamak ve dile getirmek istediği söylenebilir. Dolayısıyla, her sosyoloji kuramı, mevcut insan ilişkilerini, soyut bir düzeyde kurma ve anlatma sorununu göğüslemek durumundadır. Kısacası, sosyoloji, "düzenli insan ilişkilerinin" soyut bir düzlemde kurulmasıdır.

Ancak, kurulmuş insan ilişkilerinin bilgisi, bizleri başka bir süreçle de karşı karşıya bırakmaktadır: Mevcut insan ilişkilerinin bu bilgiler çerçevesinde "yeniden" değerlendirilmesi belki de yeniden düzenlenmesi. Aslında, sosyolojiyi işlevsel kılan böyle bir sürecin varlığı olmaktadır. Sosyoloji bilgileri, özellikle kaynaklandığı toplumdaki insan ilişkilerini arzular/hedeflenen yöne doğru götürülebilmek için kullanılmaktadır. Bu kullanım ise, genelde sosyoloji ve sosyologlar dışında gerçekleşmektedir. Özellikle toplumsal ilişkileri düzenlemek/değiştirmekle görevlendirilmiş olan siyasiler ve onlarla birlikte hareket eden yöneticiler, böyle bir misyonu üstlenmiş görünmektedirler. Bir başka deyişle, kendileri bir "kurma" olan sosyoloji bilgileri, toplumsal/insani ilişkileri kurabilmek için yeniden kullanılmaktadır.

Sosyolojinin bu özelliği 19.yy.daki ortaya çıkış nedenleri ile de uyusmaktadır. Bilindiği gibi, sosyoloji, sanayi devriminin yol açtığı büyük top-

lumsal sarsıntıları gidermek amacı ile, özel çalışma alanı haline gelmişti (Bu konunun ayrıntıları için çok iyi bir inceleme olan *Gulbekian Raporu*, 1998'e bakılabilir). Gerçekten de, bu sarsıntıların nasıl atlatılabileceği sorusu ilkin en basit anlamı ile toplumun ne olduğunu anlamayı zorunlu kılmıştır ki 19.yy kuramcıları temel olarak böyle bir araştırmaya yönelmişlerdir. Bu kuramcılar, toplum olmanın evrensel özelliklerini/ölçütlerini sıralamaya çalışmışlar, bu arada kendi toplumlarının da bu özelliklere/ölçütlere uyup uymadığını, yarattıkları kavramlar aracılığı ile anlamayı arzulamışlardır. Örneğin, A. Comte, toplumların geçirdikleri tarihsel aşamaları sıralarken, aslında Fransız toplumunun bu evrelerden hangisi içinde olduğunu anlamaya ve ilerde neler olacağını tahmin etmeye çalışıyordu. Sözüünü ettiği aşamalardan tüm toplumların geçmesinin zorunlu olduğunu söylüyordu. Bu kavramsal araç, ona, Fransız toplumu dışındaki toplumları Fransa'nın altına ya da üstüne yerleştirme olanağı veriyordu. Bu gelenek, kıta Avrupa'sından ABD'ye geçmiş, orada da kısmen şekil değiştirerek devam etmiştir. Sosyoloji bilgileri bu sefer birbirlerinden çok farklı öğelerden oluşmuş bir toplumun nasıl bir arada tutulabileceği, bu farklılıkların nasıl bir potada eritilebileceği sorusuna cevap aramaya çalışmıştır.

Sosyoloji alanında üretilen bilgilerin ne ölçüde güvenilir oldukları (örneğin, Winch, 1958), doğa bilimleri bilgilerine güvenildiği ölçüde bu tür bilgilere de güvenilip güvenilemeyeceği konusu, epistemoloji alanında tartışılırken, diğer yanda da, bu alanda ileri sürülen açıklamalar ve öneriler uygulama alanına aktarılmış, test edilmiş ve güven sınırları saptanmaya çalışılmıştır. Bunun en tipik örneği belki de sosyoloji araçlarının/tekniklerinin siyasette kamuoyu yoklamaları ve ekonomide pazar araştırmaları alanlarında kullanılması ve değerlendirilmesidir. Sosyolojinin de tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi değer-bağımsız bilgiler üretebileceğine inananlar istatistik ve matematiğin verilerinden yararlanmışlar toplumsal sorunları bir anlamda matematikleştirerek, güvenilir olmaya çalışmışlardır. Matematik temelli toplumsal gerçeklik, mevcut insan ilişkilerinin yeniden düzenlenmesini daha basit kılmış, daha somut öneriler ve çözümler üretmeyi olanaklı hale getirmiştir. Kısaca, Amerikan Sosyolojisi olarak da bilinen bu akım, Kıta Avrupa'sından aldığı enstrümanlarla toplumu daha "nesnel" ölçütlerle önce analiz etmeyi ve sonra yeniden kurmayı denemiştir.

Bilgiyi üretme sürecinde sosyolojiyi, diğer disiplinlerden (örneğin tarihten) ayıran bir özellik de, hayatı kavramlaştırmaları ile ilgilidir. Hayatı anlamada üç farklı durak olduğu kabul edilecek olursa, her disiplin seçtiği duraklarda durarak (yorumlar yaparak) hayatı anlamakta ya da kavramlaştırmaktadır. Bu duraklardan "ilki hayatın öznesi olarak hayata katılma, ikincisi hayata katılırken hayatı kavramlaştırma, üçüncüsü ise kavramlaştırılan

hayatı anlatmadır. Tarihçinin kavramlaştırdığı ise katıldığı hayat değil, katılmadığı hayattır.....Sosyolog ise hem eylemlerini hem o eylemlerin adlarını ve göndermelerini değiştirebilir. Hükümlerini hem eylemler hem eylemlerin adları hem de onların kavramsallaşmaları üzerine yürütebilir" (Çelebi, 2000:93-94).

Sosyolojinin ülkemize girmesi ve Türk aydınlarının sosyoloji ile tanışması Avrupa'da ortaya çıkmasından çok sonra olmamıştır (Coşkun, 1991). Fransa'da toplumun yeniden kurulmasını hedefleyen sosyoloji, aynı şekilde, Osmanlı İmparatorluğunda da batma emareleri gösteren yapının nasıl kurtarılabilmesine odaklanmıştı (örneğin, Prens Sabahaddin, 1999). Yine modern Türkiye'nin kurulmasında da zaman zaman sosyoloji bilgilerine başvurulmuş, belki de bu dönemde en çok Ziya Gökalp'in görüşleri etkili olmuştur. Ancak, sonraki dönemlerde sosyoloji ile bu bilgilerin alıcısı konumunda olan mevkiler arasında temas kopmuş, sosyoloji toplumu yeniden kurma uğraşısının dışında kalmıştır. Bu süreç, sosyoloji bilgilerinin meşru alıcısı siyasi otoritenin, Avrupa ve ABD'de sosyolojinin ortaya çıkış nedenlerinin, Türkiye'de olmadığını varsayarak hareket etmeyi genel kural haline getirmesi ile sonuçlanmıştır.

Bütün bunlardan dolayı, sosyolojinin bir yanı ile kuramsal olduğu, toplumu soyut düzeyde kurduğu ve diğer yanı ile pratiğe dönük olduğu, bu yanı ile de toplumun yeniden kurulmasına katkı sağladığı daha yaygın olarak görülmelidir.

1.Sosyoloji Kuramlarının Toplumsal Gerçekliği Kurmaları

Toplumsal gerçekliğin olup olmadığı, varsa nasıl kurulduğu gibi sorular, bir araştırma alanı olarak sosyolojinin üzerine düşünmeye başlanıldığında ortaya çıkmaktadır. Genel olarak, sosyoloji kuramcıları, zaten böyle bir toplumsal gerçekliğin var olduğunu hatta diğer tür gerçekliklerden (örneğin, insanın kişi olarak var olmasından) farklı olduğunu varsayarak kuramlarını üretirler. Böyle bir gerçeklikten şüphelenmek sosyolojiyi başından yok etmek demektir. Kuramcıların üzerinde durdukları asıl tartışma konuları, toplumsal gerçekliğin ne tür özellikler içerdiği, yapısının ne olduğu, nasıl bir yöntemle incelenebileceği gibi sorulardır. Bu noktaya getirilen açıklamaların tümü sosyoloji tarihini oluşturmaktadır ki bu tarih de birbirlerinden çok farklı kuramları içermektedir. Bunun için bu kuramların hepsini bir arada değerlendirmek çoğu zaman mümkün olmamaktadır; ancak, toplumsal gerçekliğin nasıl kurulduğu konusunda tüm kuramlarda ortak olarak dile getirilen/varsayılan bazı noktaları sıralamak mümkün olabilecektir. Buna göre her şeyden önce toplumsal gerçeklik insanın kendi yarattığı/yaptığı bir dünyaya işaret etmektedir. İnsan çevresi ile olan ilişkilerinde çevresini, emeğini kata-

rak yeniden dönüştürmektedir. Yeni yarattığı anlam bütünlükleri üzerinde konuşulan ve düşünülebilir türdendir. Bu olgular, herkesçe, anlaşılabilir, değerlendirilebilir ve paylaşılabilir olur. Tıpkı günlük hayatımızda kullandığımız "para" gibi (bu benzetmenin ayrıntıları için, Collin, 1997). Kendi başına hiçbir değeri olmayan bir kağıt parçasına toplum olarak bir değer yüklenmekte, sonradan gelenler yüklenen bu değeri hakiki bir değermiş gibi kabul etmektedirler. Böylece kolektif olarak kabul edilebilecek bir gerçeklik yaratılmış olmaktadır. Aynı şekilde, bireyler de birbirleri ile olan ilişki ve etkileşimleri temelinde kolektif olarak kabul edilebilecek bir gerçeklik oluşturmaktadırlar. Böyle bir gerçekliğin incelenilecek türden belli bir yapısı olabileceği gibi, hedefleri, amaçları ve çok yönlü özellikleri de olabilir. Buna gerçekliğin toplumsal olarak kurulması da denebilir. Örneğin, sosyolojide çok bilinen/klasikleşmiş kuramcılardan biri olan Durkheim (1972), insan ilişkilerinin incelenmesi söz konusu olduğunda özel bir yapılanmanın göz önünde bulundurulması gerektiğini, çok önceleri söylemişti. Durkheim, toplumların nasıl geliştiğini/dönüştüğünü incelemiş, çeşitli toplum tiplerini ileri sürmüştür. Bilindiği gibi, diğer tüm klasik sosyologlar gibi (örneğin, Comte, Marx, Weber) Durkheim sosyolojisi de aslında sanayi devriminin Avrupa toplumları üzerindeki etkilerini incelemekteydi. Her ne kadar Durkheim, bütün toplumları içine alabilecek genel/evrensel bir kuram kurmak istiyor olsa da öncelikle ve ivedilikle Fransız toplumunun içinde bulunduğu sorunlardan nasıl kurtulabileceğine ilişkin çözüm önerileri geliştirmek istemektedir. Aslında, hemen hemen 19.yy kuramcılarının hepsi de böyle bir iddia peşinde koşmuşlardır (bu tarihin iyi bir özeti için, bkz. Ritzer, 1992; ve farklı bir yorumu için, bkz. Leyder, 1994). Yine bir Fransız olan, Comte'un da aynı amaçla kuram üretmeye yöneldiği düşünülebilir. Üç hal yasası adı ile çok yaygın bir şekilde bilinen öngörülerinde, insanlık tarihinin hem geçmişini hem de geleceğini açıklama çabalarını bulmak mümkündür (ki bu tür yaklaşım tarzları, bilindiği gibi, günümüz postmodern akımlarının şiddetli eleştirileri ile yüzleşmek durumunda kalmışlardır). Ancak, bu kuramda da, Avrupa'da gelişen ve saygınlığı gittikçe artan doğa bilimlerinin getirdikleri açıklamaların, toplumsal gelişmeyi anlamak ve açıklamak için kullanıldıklarını görüyoruz. Aydınlanma döneminin etkisi ile doğa bilimleri, eğer rasyonel/pozitivist bir yola girmiş iseler o zaman toplumlar da zorunlu olarak benzer bir döneme gireceklerdir. Temel analoginin bu olduğu açıktır. Bir başka anlatımla, Avrupa merkezci doğa bilim temelinde, Avrupa merkezci sosyal bilim geliştirilmek istenmiştir. Aynı şekilde, sanayi devrimi ile gelişen/büyüyen Avrupa kapitalist sisteminin yarattığı, özellikle insana ve tarihe yönelik sorunları incelerken de Marx Avrupa ekonomisinin *üretim* ilişkilerini anlamaya yönelmişti. Weber de Marx'ın ilgi alanının dışında kalan *dağıtım* süreçlerine ilişkin bilgi üretmişti. Dolayısıyla, her iki kuramcı da, her ne

kadar kuramları birbiri ile uyuşmaz gibi dursa da, Avrupa'nın girdiği yeni *üretim/dağıtım* süreçlerini anlamaya ve anlatmaya çalışmışlardı. Odak nokta, Fransa, İngiltere, Almanya gibi sanayi devrimi ile birlikte üretim/dağıtım ilişkileri tamamen değişmiş ülkelere ilişkin bilgi üretmekti. Her dört klasik sosyoloji kuramcısının Avrupa toplumlarının nasıl geliştiğini anlayıp anlatabilmek için toplumları önce kategorikleştirdikleri sonra da kuramlarını evrenselledikleri/ yasalastırdıkları söylenebilir.

Yaygın olarak bilinmeyen çalışmalarında ise, Durkheim (1957), Fransız toplumunu, ancak hizmet ideallerine inanmış, etik gelişmelerini tamamlamış, toplumu da eğitebilecek düzeydeki kişilerin kurtarabileceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla, bu tür kişiler/gruplar ancak bilgiyi profesyonelce ellerinde tutan kişiler/gruplar olacaktır. Sosyologlar da bu grup içerisindeyler. Toplumsal yapının genel özelliklerini bilmek bir kuramcının içinde yaşadığı toplumun özelliklerini de bilmek, anlamak hatta o toplumu dönüştürmek anlamına da gelmektedir. Bir başka anlatımla, klasik sosyoloji kuramcıları düzenli insan ilişkilerini/toplumsal yapıyı incelemeyi, geliştirdikleri kuramlar aracılığı ile yapmışlar ve bulgularının sanayi devriminin, kendi toplumları üzerindeki olumsuz etkilerini silmeye yarayabileceğini düşünmüşlerdir. Sosyoloji bilgileri, düzensizleşen insan ilişkilerinin nasıl yeniden düzenlenebileceğine ilişkin bilgiler olmuştur. Ancak, çoğu zaman açık ya da örtük olarak bu amaçla ileri sürülen bilgiler, özellikle genel evrim kuramından etkilenen sosyoloji kuramlarında evrensel bilgiler olarak sunulmuştur. Örneğin, kimi toplumsal ilerleme kuralları, tüm toplumları kapsayan zorunlu süreçler olarak düşünülmüştür.

Toplumların evrensel özelliklerini dile getirirken aslında kendi topluma yönelik bir anlayış geliştirme amacı sadece 19.yy sosyolojisinin bir özelliği değildir. Günümüz kuramcılarında, örneğin Giddens (1999b, 2002) da, aralarında derin farklar bulunan belli başlı kuramları aynı çerçeve içerisinde yeniden değerlendirirken, 20.yy daki değişimi ve bu değişim süreci içerisinde kendi toplumunun, kendi değerlerinin nasıl yeniden gözden geçirilebileceğini anlatmakta, daha iyi bir hayatı dünyanın üçü köşesinde yaşayan sıradan birisi için değil, Avrupa ve İngiliz halkı için istemektedir. Nasıl Durkheim sanayi devriminin sarsıntılarını bir çözüm düşünüyorsa, Giddens (1998, 1999a, 2001) da, benzer bir şekilde, iletişim devriminin etkilerini ve modernitenin sonuçlarını irdelemektedir.

Yine çağdaş bir filozof olan Foucault (1979) da tarihte suç ve cezanın nasıl tanımlandığını incelerken, özellikle Fransa'daki olayları ele almaktadır. Ana sorunu, modernitenin getirdiği söylem ve uygulamalar içerisinde, günümüz bireylerinin kendilerini nasıl algıladıkları ve hissettikleridir. Özgür olma amacını ileri sürerek, modernitenin sunduğu rasyonelitenin ötesine

nasıl geçildiğini ve bu söylemin yerini nasıl humanist söylemin aldığı, incelenmektedir. Kısacası, bu kuramda da modern söylemin sonuçlarının, bireysel özgürlükler bağlamında sorgulanmakta olduğu söylenebilir.

Foucault'a göre olup biten her şey bir hiyerarşik düzen içermektedir. Her hiyerarşik düzen kendinden üstteki (en sonunda kozmik) bir düzene bağlıdır. Her düzen düşüncelerin toplamından oluşmuştur. Modernitenin yarattığı "düzenleri", içinde bulunduğumuz rasyonalite ile açıklamak zor olabilir (örneğin siyasi düzen). İşlenen her suç, bireysel olsa dahi, eninde sonunda düzene yönelik bir saldırı niteliğindedir. Bunun için cezanın da belli bir anlamı vardır. Günümüzde, modernite, hümanizme yol verdiği için ve hümanizm yeni bir hakimiyet sisteminin kurulmasını meşrulaştırdığından, Foucault, bu değer sistemlerinde sorun görmektedir. Eski tip hakimiyet, örneğin 18.yy hastanelerinde, okullarında, ordularında gözlenen türden, varlığı açıkça hissedilen, gösterilen, güç/disiplin, günümüzde görünmez hale gelmiş, gizlenmiş, bireylerin hayatlarının içine girebilmiş ve evrensel bir boyut kazanmıştır. Bilgisayarlaşan hayat buna örnek verilebilir. Kimin otorite olduğunu kestirmek çoğu zaman mümkün görünmez ama hakimiyet sistemi vardır ve kendini hissettirir. Bu sistem içerisinde, cezalandırma artık, insanlı amaçlar ileri sürülerek değil, kontrol amacı ile yapılmaktadır. Yeni türden bir bilgi biçimi de buna hizmet etmektedir. Bireyler bir çok şekilde sınıflanabilmekte, ölçülebilmekte ve incelenebilmektedir. Yeni teknolojiler yeni tür bireyler yaratmakta ve bu bireyler kontrol nesnesi haline gelmektedirler. Aslında modern birey diye tanımlanan birey, inceleme altında olan, sınıflanan ve bu yolla normalleştirilen bireydir (Taylor, 1985). Güç ilişkileri klasik anlamını yitirmiştir, çünkü, güç artık, egemenlik ve hukuk aracılığı ile tanımlanmaktadır. Egemenliğin meşrulaştırılması gücü vermektedir. Dolayısıyla, modern zamanda birileri yasa adına hareket ederek egemen olmaktadır. Oysa hukuksal denilen davranış, ona göre, normalleştirmez. Suçlular, "normale" geri döndürülecek kişilerdir. Egemenliğin tam olarak kimin elinde bulunduğunu ise bulunduğumuz zaman içinde ve kullandığımız terminoloji ile anlamak oldukça zor görünmektedir. Kısaca vurgulamak gerekirse, klasik kuramcılar gibi Foucault da, modern Fransa'da modernliğin hedeflerini gerçekleştirmek için ya da vaat ettiklerini gerçekleştirip gerçekleştirmediğini sorgulamak için, içinde yaşadığı toplumun gerçekliğini tipik yanları ile yeniden oluşturmaya çalışmakta ve bunun da toplumun yeniden kurulmasına, kuramsal bir alt yapı hazırlamasını amaçlamaktadır.

Yine, aynı şekilde sosyoloji kuramları arasında liberal öğretinin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamış olan Parsons da işlevselliği temele alan kuramını geliştirirken, uzunca bir tarihe sahip olmayan ABD' de yaşayan bir çok kültürün nasıl bir arada tutulacağı sorusunu cevaplamaya çalışmış, bir

başka anlatımla nasıl toplum olunabileceğinin kurallarını ortaya koymuştur. Toplumları ve eylemleri çeşitli sınıflara ayırarak (modern/gelenekçi ya da kalıp değişkenler gibi), diğer toplumların kendi toplumunun değerleri etrafında birleşmelerinin doğal bir gelişim çizgisi olduğuna, "diğerlerini" inandırmaya uğraşmıştır (Ryan, 1990; Cirhinlioğlu, 1999).

Parsons kuramsal bir sosyolog kimliği ile içinde bulunduğu toplumu anlamaya ve anlatmaya çalışırken, diğer bir çok sosyolog da, doğa bilimleri metodolojisini sosyolojiye aktarmak istemiştir. Kaynağı Avrupa olan pozitivizmi daha da kuvvetlendirerek bilgi sürecinden bireyi dışlamaya çalışmışlardır. Bilgilenme sürecinde bireyin kendi inançlarının değersizliği vurgulanmış, ancak herkesin kontrol edebileceği türden bilgilerin objektif olabileceği ileri sürülmüştür. Parsons'ın işlevsel kuramı kadar Marxizm temelli bir çok kuramın da iddiaları, bu anlayış çerçevesinde yeniden denetlenmiş, doğrulukları ve açıklayıcılıkları ispat edilmeye ya da çürütülmeye çalışılmıştır. Bu tür ispat yolları sosyoloji yöntemi (metodolojisi) olarak adlandırılmış ve bir çok kuramcının düşüncesinin temel dayanağı haline gelmiştir. Yöntem konusu bir çok açıdan günümüzde de tartışılmasına karşın, özellikle ABD'de pragmatik bir yol izlenerek toplumsal düzenlemelerde kullanılabilir bilgi üretebilen yollar en doğru yollar olarak kabul edilmiştir. Bunun için uygulayıcılara ellerinde tutabilecekleri somut verileri sunan araştırmalar en doğru araştırmalar olarak görünmüştür ve bu tür yöntem (pozitivizm) daha uygun bulunmuştur. Toplumsal gerçeklik pozitivist gelenekte rakamsallaştırılmış, rakamlar ise üzerinde işlem yapılacak araçlar olmuştur. Dolayısıyla, toplumsal gerçekliğin rakamlar aracılığı ile yeniden daha isabetli ve etkin bir şekilde kurulma imkanı doğmuştur. Yeniden kurma sürecinde zorunlu olan değişim izlenebilir ve hesaplanabilir olmuştur. Bu anlayış, Avrupa kıtasında düşünmeye ve akıl yürütmeye önem veren ve araştırma sürecinde insan faktörünü daha çok ön plana koyan gelenekle uyuşmamıştır. Ancak, ABD toplumunda, Parsons'ın öngördüğü gibi, uyum artırarak, bu toplumun korunmasına katkıda bulunmuş bireylerin ve grupların birbirleri ile kaynaşmalarına yardımcı olmuş, kurumların akılcı bir şekilde kurulup gelişmesini sağlamıştır.

Buna karşın, Avrupa'da ise, sosyoloji/ekonomi kuramları, bilimsel hale getirilerek, güvenilirlik/geçerlilik düzeyleri artırılmak istenmiştir. Örneğin, Engels geliştirdiği kuramının bilimsel olduğunu ileri sürerken, çağının hakim bilim paradigmasının (örneğin, evrim modelinin) etkisi altında kalıyordu. Bu gelenek içerisinde "bilim olma" söylemi çok ilgi görürken, tüm bir kuramı rakamsal olarak doğrulama ya da yanlışlama çabası hiçbir kuramcının aklına gelmemiştir. Ancak, yine de Marxist kuram özellikle endüstri ilişkileri söz konusu olunca pozitivist yöntemin tüm tekniklerini araştırma sürecine

sokmakta tereddüt etmedi. Böylece, Marx'ın kendisinin sağlam bilgileri arayışında bir adım daha atılmış oldu. Çünkü, Marx en başında, Hegel kuramını ideolojik olmakla suçlamış (Ryan, 1990), Hegel'in kuramını burjuvanın çıkarına hizmet eden bir kuram olarak görmüş ve ekonomik olarak düşük konumda olan kişilerin kurtuluşunu geciktirici olması bakımından eleştirmişti. Dolayısıyla, Marx'a göre, Hegel'in kuramı bilimsel olmaktan çok ideolojiktir. Bilimsel bilgiler düşünceyi temellendirmek için kullanılmamış, tamamen sübjektif gözlüklerle gerçeklik açıklanmaya çalışılmıştır. Bunun için, bir kenara bırakılabilir. Ancak, Marx'ın etkileyici bir düşünce sistemini ideolojik olmakla suçlamış olması, diğer kuramcıları bir yandan daha güvenilir bilgilere erişmeye zorlarken diğer yandan bu tür eleştirileri de meşru hale getirmiştir. Bunun için, pozitivist yöntemle bilgi üretmeye çalışan kimseler ideolojilerden arınmış bilgilerin en inandırıcı bilgiler olduklarında ısrar etmişler ve bunun dışında kalan bilgilere rağbet etmemişlerdir. Bir başka deyişle, ABD sosyoloji geleneğinde, sağlam, güvenilir bilgilerin nasıl elde edileceğinin keşfedildiğinden çok şüphe edilmemiş, zaman içinde yapılan eleştiriler de (örneğin, Fayerabend ya da Popper vb. gibi kuramcılar) yine yöntem bilgisi içinde değerlendirilmiştir. Kısacası, ideolojilerle (ya da inançlarla ya da değerlerle), bilimsel bilgiler arasında bir çizgi çekilmek istenmiş, çizginin bir yarısında kalanlarla toplumsal gerçeklik yeniden kurulmak istenmiştir.

Amerikan sosyolojisinin değer-bağımsız olmaya çalışmasının, liberal bir görüşten kaynaklandığı (Root, 1993) söylenebilir. Liberalizm, temel olarak mükemmeliyetçiliğe karşıdır. Bunun en iyi yansıması, örneğin, eğitim alanında görülebilir. Liberaller, bir sınıf ortamında hiçbir öğrenciye genel olarak herhangi bir tutumun/inancın diğer bir tutum/inançtan daha üstün olduğunun söylenmesine izin vermezler. Aynı şekilde, siyasi liberalizm de, hükümetlere taraflı davranmalarını öğütlemektedir. Böylece, Avustralya ve ABD gibi toplumlarda üst kültür oluşumları alt kültürlerin gelişimini engellemektedir. Çok kültürlülük alt kültürlerin asimile olması ile sonuçlanmaktadır. Buradan hareketle liberalizmden esinlenen Amerikan sosyolojisi, bilginin nötr olması gerektiğini belirtmektedir. Ancak, nötr olmanın yolları yeteri kadar desteklenebilmiş değildir. Özellikle bu kuram, Batı sosyolojilerinde, birey ile toplum arasındaki ayrımları ya da ilişkilerin neler olduğunu sık sık tartışma gündemine getirmiş, birey/toplum ilişkileri sosyolojinin klasik yöntem sorunları arasına girmiştir.

Sosyolojinin sorduğu temel sorular, aslında bu ilişkiyi aydınlatmaya yöneliktir. Klasik dönem kuramcılar öyle bir izlenim bırakırlar ki, neredeyse bireylerin tüm eylemleri toplumsal kuralların etkisi altındadır. Toplum bireyleri yaratır; toplum da belli bir doğanın içinde yer aldığından, doğanın kural-

larının toplum içerisinde de geçerli olması beklenmekte ve dolayısıyla toplum bilimleri ile doğa bilimleri benzer kılınmaktadır (örneğin, Marx ve izleyicileri, doğa ve toplum bilimlerinin farklı olabileceği konusunda pek fazla çaba harcamamışlardır). Bu bağlamda sosyolojileri neredeyse bireylerin seçimlerinin toplum tarafından dikte edildiğinin ispatlanmasının aracına indirgenmiştir. İnsanların duyguları düşünceleri ve eylemleri sabit/değişmez kurallara bağlı kılınmıştır. Ancak, bu durumda da çoğu kuramcı tarafından özgürlüğün ne olabileceği zorunlu olarak sorgulanmıştır (belki de bu düşünceleri paylaşıp, isabetli olarak bu soruyu sorma ihtiyacını duyan kuramcı Mill (2000) olmuştur). Eğer eylemlerimiz, bizim dışımızdaki dünyanın ya da insan doğasının evrensel yasaları ise, özgürlük nasıl mümkün olabilir? Bir başka anlatımla birey ile toplum, toplum ile doğa ve birey ile doğa arasındaki ilişkilerin yapısı nedir? Bu soru zorunlu olarak sosyolojinin kısa tarihinde çok çeşitli şekillerde cevaplanmış, temel olarak da kuramlar bu soruya verdikleri cevaplarla birbirlerinden ayrılmışlardır. Klasik kuramların evrensel yasalara ağırlık verip, bireyi belirlenen konuma itmesine tepkisel olarak bir çok çağdaş kuram bireyin günlük eylemlerine nasıl anlam kazandırdığına yönelerek, bireyi bir bütünlük içerisinde algılamaya çalışmıştır (örneğin, bu kuramlar arasında en çok bilinenleri, sembolik etkileşimcilik, etnometodoloji, fenomenoloji, alış-verişçilik, vb.dir). Bireyin konumunu anlama bakımından, bu tür kuramların yaratılmasını Weber'in eylem kuramının ya da genel olarak "yorumlayıcı" yaklaşımının cesaretlendirdiği ileri sürülebilir. Ancak, kuramlar arasındaki keskin çizgilerin bir şekilde birleştirilebileceği de iddia edilmektedir. Aslında, birey ile toplum arasındaki ilişkilerin yapay bir şekilde oluştuğu, birleştirilmesi gerektiği gibi bir birleştirici anlayışın gittikçe yaygınlık kazandığı söylenebilir (örneğin, Giddens'in "structuration" kavramına böyle bir birleştirmenin ürünü olarak bakılabilir. Giddens (1984), yapı-structure ve birey-agent- kavramlarını uzay-zaman içerisinde birleştirmek istemektedir. Ayrıca, daha farklı bir bağlamda yapılan bir birleştirme çabası için, bkz. Hollins, 1996: 1-20). Tekrar vurgulamak gerekirse, klasik sosyoloji, toplumu yeniden kurma işlevini birey-toplum ikilemi üzerinde durarak yerine getirmeye çalışırken, daha güncel olan sosyoloji bunu ya bireysel eylemi ön plana koyarak ya da araştırmanın her iki ögesini bir araya getirerek, başarmak istemektedir.

2. Sosyolojinin, Türkiye'de Toplumsal Gerçekliği Yeniden Kurmaya Yönelik Bazı Çabaları

Daha önce belirtildiği gibi, sosyoloji, genel olarak, nasıl ki Avrupa'da sanayi devriminin yarattığı alt-üst oluşu yeniden düzeltme işlevini üstlenmişse, ülkemiz aydınlarınca da, çöküşü yaşadığı düşünülen bir imparatorluğun çok boyutlu sorunlarına cevap aramak için kullanışlı bir araç olarak

görülmüştür. Modern Cumhuriyetin kuruluş ve gelişme aşamasında da sosyoloji ile uğraşanların bilgisine başvurulduğu bilinmektedir (bkz. Kongar, 1981:305-312). Bu dönemde sosyoloji, Batı'dan ithal edilen bir çok düşünce akımı ile birlikte var olmaya çalışmış, bir yandan da kendi özerk araştırma alanını kurmayı denemiştir. Bu çaba özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında yoğunlaşmış, toplumun sorunlarının anlaşılıp yorumlanmasında zaman zaman radikal görüşler ileri sürülebilmektedir. Bu aşamada, sadece sosyoloji ile değil bir çok sosyal bilim dalı ile devlet arasındaki ilişkiler dikkati çekecek şekilde gerilmiştir. Bir başka anlatımla sosyoloji kendine özgü bilgileri araştırıp bulma uğraşısında devletin müdahaleciliği ile belirlenmek istenmiştir. Bir anlamda, sosyolojinin gelişmesi devlet çerçevesinde olan ilişkisi ile değişik boyutlar kazanmıştır. Ancak, bu ilişki sosyolojiye Batı' da olduğu gibi merkezi bir konum kazandırmamış, aksine, ürettiği bilgilerin kullanıldığı siyasal sistemin arka planında kalmasına neden olmuştur. Bu yüzden, sosyoloji bir yandan varolma mücadelesi verirken diğer yanda anlamlı bilgiler üretmenin yollarını arama zorunda kalmıştır.

1960'lı yıllar ile 1970'lı yılların ilk yarısının Türkiye'de sosyoloji için bir dönüm noktası oluşturduğu iddia edilebilir. Bu yıllarda özellikle yurtdışında eğitim almış bir grup araştırmacının (örneğin, Yasa, 1966; Kıray, 1964; Abadan, 1964; Gökçe, 1971; Keleş, 1971; Kongar, 1972; vd.) Amerikan geleneği diye bilinen araştırma yöntemlerini sıkça kullanarak, Türk toplumsal yapısını incelemeye çabası içine girdiği gözlenmektedir. Bu gelenek içinde, bilgi nesnelleştirilmek istenmekte, herkesçe kabul edilebilecek doğrulara erişilmeye çalışılmaktadır. Bunun için, alan araştırması adı verilen bir çok araştırma yurt dışında uygulanmış, istatistiğin sunduğu olanaklara başvurulmuştur. Bu çabalar, aslında o yıllarda büyük toplumsal hareketlilik içinde olan Türk toplumsal yapısını anlamak ve hatta bir ölçüde onu, örtük dahi olsa, kontrol etmek ve yönlendirmek isteminin bir işareti olarak okunabilir. Ancak, bu araştırmalar, bir sosyoloji araştırma geleneğinin oluşturulmasında çok önemli olsalar da, verilerin değerlendirilip, yorumlanması bakımından dar mesleki kalıpların dışına çıkılamamıştır. Örneğin, çok büyük sorunlara yol açan köyden şehre göç olgusunun anlaşılıp, yorumlanıp, yönlendirilmesi açısından bu tür araştırmalardan yeteri kadar yararlanılabildiği söylenemez. Nitekim, aradan çok uzun yıllar geçmesine rağmen, göç olgusu, toplumsal ve yönetsel gündemimizdeki aciliyetini korumaya devam etmektedir.

Günümüzde de kırsal yöre ve yapı araştırmaları bütün yoğunluğu ile devam etmektedir. Özellikle 1980'li yıllardan sonra akademik sosyoloji birimlerinin sayıca hızlı bir şekilde artmaya başlaması ile araştırmalar da çeşitlenmiş sosyolojinin hemen hemen her dalında, bilgi üretilmeye başlanmıştır;

ancak, niceliksel olarak artan ve yığılan bu bilgiler niteliksel olarak değerlendirilmeye açık görünmektedir. Bu bağlamda, yapılan araştırmalarda üç önemli nokta vurgulanabilir: bunlardan birincisi kullanılan dil; ikincisi, yöntem; üçüncüsü işlevsellik sorunudur.

Her disiplinde olduğu gibi sosyoloji alanında da bu alana özgü çeşitli terimler kullanılmaktadır. Bu terimlerden bir çoğu ilkin İngilizce'de yayınlanmakta, çevrilen kitap ve makaleler aracılığı ile de Türkçe literatüre girmektedir. Genel olarak, çeviri metinlerde, Türkçe terimler kullanılmaya özen gösterildiği söylenebilir. Cumhuriyet dönemi boyunca Türk yazarlar yabancı terimlerden ziyade Türkçe terimler kullanma eğiliminde olmuşlardır. Temel olarak bu iki nedenden dolayı, günümüz sosyolojisinde önemli bir terimsel kargaşadan söz etmek doğru olmaz. Kitaplarda kullanılan, Türkçe kavramlaşmaların yeterli olduğu söylenebilir; Batı dillerinin etkisinin, diğer bilimlere göre daha sınırlı kaldığı da gözlenebilir; ancak, moda söz söyleme eğilimlerinin etkisi ile olsa gerek, araştırmalarda ve diğer kamuya dönük eserlerde kullanılan dil çoğu zaman anlaşılmaktan uzaktır. Yoğun konuları anlatıyormuş izlenimi veren metinler çoğu zaman düşünce ve anlatım bulanıklığı içerisinde olan eserler olmaktadır. Oysa, ayrıntılara inen sosyoloji kuramları dahi, aslında yalın/basit olayları/olguları anlatmaya çalışmaktadırlar. (Örneğin, belki de en ağıdalı dil kullananlardan birisi olan Parsons dahi sadece sistem'i ve bireysel eylemi anlatmaya çalışmaktadır). Günümüz, İngilizcesi, Türkçede çok rastladığımız bulanıklıkları reddetmekte, yazarları/konuşanları açık/seçikliğe, bir anlamda, anlatımda pragmatikliğe davet etmektedir.

İkinci olarak, bu bulanıklık çeşitli şekillerde yöntem alanına da yansımaktadır. Pozitivist yöntem anlayışının temel enstrümanı olan, anket tekniğine dayalı araştırmaların sayıca çok olmalarına ve hatta bu konuda belli bir geleneğin oluşmuş olduğunun rahatça gözlenilmesine rağmen, bu tür araştırmaların yeteri kadar etkin ve bilinçli bir şekilde yapıldığı izlenimini doğuracak ipuçlarına sahip değiliz. Bir çok araştırma temel anket hazırlama ilkelere uzak gibi durmaktadır. Örneğin, anketlerde, aynı anlama gelen, ya da ölçme kabiliyeti olmayan bir çok soru sorulabilmekte ya da araştırmacı bulgularını çok basit bir-iki test ile değerlendirdiğinde evrensel doğrulara eriştiği izlenimini bırakmaya çalışmaktadır. İstatistiksel değerlendirmeler, kuramın üstünü örter bir şekle sokulmakta ve sunulmaktadır. Sosyoloji bu bağlamda sadece betimsel kalmakta analitik karakterini yitirmektedir. Böylece, "tablolar sosyolojisi" adı verilebilecek, kuramsal temelden yoksun, anket tekniğini de çok gevşek bir biçimde kullanan bir anlayış doğmuş olmaktadır. Oysa, sosyolojinin bilgisel gücü yöntembilimsel sağlamlığından gelmektedir. Yöntemsel sağlamlığını yeteri kadar kanıtlayamayan böyle bir disiplin, etkinlik alanını terk etme ve yerini başka disiplinlere bırakma ile

yüz yüze gelmektedir. Bundan dolayı, halk ve idareciler bakış açılarından, yönetsel etkinlik ve güvenilirlik kamu oyu araştırmalarına ve pazar araştırmalarına devredilmiş gibi durmaktadır (oysa, Marsh, 1982, anket tekniğinin sosyolojide diğer bir çok rakiplerine rağmen etkili bir biçimde kullanma olasılığının hala var olduğunu iddia eden önemli ve çok etkili görüşlerini önceki yıllarda geliştirmişti). Diğer yandan, sosyolojinin yöntem açısından, özellikle, anti-pozitivist akımlardan etkilendiği sıkça vurgulanmıştır (örneğin, Sunar, 1986; Demir, 1992), ancak bu etki, Türkiye'deki sosyolojinin yöntem dağınıklığına girmesi ile sonuçlanmamalıdır. Pozitivist gelenek içinde üretilmiş olan sosyoloji teknikleri -anket, görüşme vs.- hala sosyolojinin temel enstrümanları olduğundan şüphe etmeyi gerektirecek hiçbir somut veri bulunmamaktadır.

Bir çok eser ve araştırmanın sunuş yöntemine ilişkin çok ciddi sorunların olduğu konu ile ilgili herkes tarafından *gözlenebilecek* kadar kendiliğinden açık durmaktadır. Örneğin, bu alandaki Türkçe yazında, okuyucunun bir kez anlatımdan anlamayacağı gibi bir his etkin olabilmektedir. Bu kaygı ile, anlatılan konular bazen ard arda gelen tekrarlarla dolmakta, bazen da her bir bölümde daha önce anlatılmış konular yeniden tekrar edilebilmektedir. Bu tekrarlar, özellikle araştırma sunuşlarında geniş alıntılar şeklinde olmakta, bu alıntılar içerisinde ana konunun ne olduğu çoğu zaman anlaşılamamaktadır. Önceden söylenmiş bir dizi fikri, salt aktararak/yansıtarak, elle tutulabilecek bir fikrin ortaya çıkmasını beklemek büyük bir yanılgı olmaktadır. Diğer yandan ise, özellikle lisans öğrencileri bu tür eserleri okumaya mahkum olduğundan, (yani, yabancı dilini geliştirip İngilizce metinleri okuyamazlarsa), sosyolojiyi yanlış tanımakta, işlevsiz görmekte, yaptıkları işlere belki de hayatları boyunca ısınamamaktadırlar. Paragraf paragraf aktarılan başkalarının düşüncelerine, "kuramsal ya da kavramsal çerçeve" adı verilmekte böylece "fikirsizlik" meşrulaştırılmış ve hatta kabul edilebilir bir hale sokulmuş olmaktadır. Bu tür bölümler, en azından "ad olarak" kimi İngilizce eserlerde, her Türkçe eserde olması gereken bölümlermiş/tartışmalarımız gibi algılanmaktadır. Oysa, kuramsal tartışmalar, kavramlara indirgenemeyeceği gibi, yansıtmacılıkla da kuramsal çerçeve çizilemeyeceği en sıradan kimselerce dahi kabul edilebilecek kadar açıktır. Bilgi üretim süreci, geçmişini yani geçmişte iddia edilen kuramları bilmeyi zorunlu kıldığı kadar, bunların temelinde yeni fikirleri araştırmayı da zorunlu kılmaktadır.

Üçüncü özellik ise, şu veya bu şekilde ileri sürülen sosyoloji bilgilerinin uygulama alanına aktarılmasına ilişkindir. Bu aslında tarihsel bağlantıları olan bir sorun olmakla birlikte, bilgilerin sıradan insanın hayatına yansiyebilmesi ile de ilgilidir. Ülkemizde, sosyoloji bilgilerinin *alıcısı* belli değildir.

Ne için kullanılacağına ilişkin yaygın kanılar sosyolojinin pratiği ile ilişkilendirilememektedir. Örneğin, psikoloji biliminin bilgilerinin uygulamadaki kullanıcıları çeşitli kurumlar olabileceği gibi çoğunlukla da bireylerdir. Bunun için, bir çok ülkede olduğu gibi, ülkemizde de bireyler psikoloji alanı ile daha tanışık bulunmaktadır ve psikolojinin etkinliklerinden yararlanabilmektedirler; ancak, özellikle ülkemizde sosyolojik bilgilerin kimin için üretildiği (hedef alıcısının kim olduğu) henüz tam olarak açıklığa kavuşmuş gibi durmamaktadır. Eğer bu bilgilerin alıcısı devlet (ya da daha doğru bir deyimle devlet kurumları) ise bu bilgileri gerçekten alıp kullanmalıdır; bunun için de mesleğin uygulayıcılarına doğaldır ki iş siparişinde bulunmalıdır. (Örneğin, gelişmiş ülkelerde devlet finansmanlı bir çok araştırma enstitüsü bulunmakta, devletler/hükümetler bu kurumlarda üretilen bilgiler doğrultusunda ileriye dönük politikalarını oluşturup, geliştirmektedirler). Sosyolojiyi sadece bir akademik disiplin olarak görme ve bu konumda tutma eğilimi, idari kesimde yaygın ise de bu durum, Batı ülkelerinin toplumsal gelişme süreçlerindeki toplumbilimlerin üstlendikleri rollerle uyum göstermemektedir. Nihayetinde, bu çalışmanın giriş kısmında da anlatıldığı gibi, toplumbilimlerin 19. yüzyıldaki doğuşunun birinci nedeni, toplumsal sorunların özel bir alanda ele alınması zorunluluğunun ortaya çıkmış olmasıdır. O halde, şurası açıkça ortadadır ki, sosyoloji bilgilerinin, bizim gibi toplumsal sorunları git-tikçe daha da ağırlaşan bir toplumsal yapıda, Batı toplumlarında gördüğünden daha fazla, işlevlere sahip olması gerekmektedir. Örneğin, uzun yıllar terörle mücadele etme zorunda kalan Türk hükümetlerinin, sosyoloji temelinde yapılan araştırmalardan ne ölçüde yararlanmış olduğu ya da yararlanıp yararlanmadıkları kamuoyunca tam anlamıyla bilinmemektedir. Oysa, terör bir çok araştırma alanı ile ilgili olduğu kadar, büyük ölçüde de sosyal yapıyla ilgili olduğundan, sosyolojinin temel bir konusu gibi durmaktadır. Günümüzde terör olayları o kadar çok boyutlu bir görünüm almıştır ki, ayrıntılı kuramsal analizleri zorunlu kılmaktadır. Terör olgusu, genel olarak, dağınıklığı ve anarşizmi çağrışırsa bile, günümüzde, kendi içlerinde tutarlı bir ideolojik ve felsefi ardalara kurabilmiştir (Kocacık, 2000). Terör fikrinsel gücünü bazen, milliyetçilikten bazen dinlerden, (endüstri devrimi ve onun ideolojisi olan milliyetçilik, dinleri ortadan kaldırmamış, kimi zaman tam tersine, dinler ve mezheplerle bütünleşerek, milliyetçilik çizgisindeki ayrımları - İngiltere IRA savaşı örneğinde görüldüğü gibi- daha da keskinleştirmiştir, Kongar, 2001), bazen ırkçılıktan bazen de demokrasinin kendi yarattığı boşluklardan almaktadır. O halde, "düzenli -kurumsallaşmış- ilişkileri inceleyen sosyoloji, terörü tanıma, anlama ve yorumlama konusunda -interdisipliner bile olsa- model oluşturulabilecek en elverişli alanlardan birisi olmaktadır. İnsanların terörü hangi etkilerle yarattıkları, bundan nasıl etkilendikleri ve terörün nasıl çözülebileceği, sosyolojide en etkili bir biçimde ortaya konabi-

lir ve (özellikle Batı toplumlarında) konmaktadır. Örneğin, bu konuda çok geniş bir İngilizce literatür bulunmaktadır; El Kaide örgütünün davranışlarının neler olabileceği ve yapısı konuyla ilgili kişilerin araştırmaları sonucunda çok önceleri saptanabilmiştir (bkz., Simon, 1999). Kısaca söylemek gerekirse, terör gibi içinden geçmek zorunda olduğumuz bir çok sorunumuz hiç şüphe yok ki sosyolojinin ana uğraş alanları arasına girmektedir. Buna karşın, Türkiye'de sosyolojinin bu tür sorunların çözümünde katkısı oldukça sınırlı kalmakta, özünde tamamen toplumsal olan sorunların çözümü toplumbilim alanlarının dışında (örneğin, tamamen siyasi bakışlarla) çözümlenmeye çalışılmakta, doğal olarak sorunun doğasının yaygın bir şekilde kavranılması da sağlanamamaktadır.

Yukardaki örneklerden de anlaşılacağı gibi, Osmanlı döneminde başlayan, sosyolojiyi ve sosyoloji bilgilerini, toplumsal ilişkilerin yeniden düzenlenmesi amacı ile kullanılması geleneği Cumhuriyet döneminde de anlamlı bulunmakta zaman zaman siyasi otorite tarafından kullanılmak istenmektedir (örneğin, siyasi partiler, bilim adamlarını/kadınlarını kendi içlerine almak için yarışmaktadırlar; bürokrasinin bir çok alanında bilim adamları/kadınları danışmanlıklar yapmaktadırlar. Çıkarılması düşünülen yasaların bilim insanlarınınca değerlendirilmesi istenebilmektedir. Stratejik merkezlerde sosyal bilimciler görevlendirilebilmektedir). Buna karşın, gerek bu tür taleplerin sınırlı kalması gerekse sosyoloji alanının ve bilgilerinin işlevselliğinin yeteri kadar tartışılmamış ve yaygın olarak anlaşılmamış olmasından, toplumsal değişme sürecinde sosyolojinin ve sosyologların işlevleri oldukça daraltılmış bulunmaktadır. Batı ülkelerinde büyük toplumsal dönüşümlerin öncesinde her zaman büyük fikir akımlarının olması, tesadüfle açıklanamayacak tarihsel bir gerçekliktir (örneğin, hiç şüphe yok ki aydınlanmanın arka planında Kant ve diğer düşünürler vardı). Ülkemizde ise, özellikle günümüzde şiddetle ihtiyaç duyulan büyük toplumsal dönüşümlerin nasıl gerçekleştirilebileceği hakkında çok az bilgi üretilebilmiştir. Bir yandan dönüşüme duyulan ihtiyaç her alanda kendisini derinden hissettirirken, geniş entelektüel gruplar kadar kalabalıklar da bu dönüşümün nasıl gerçekleştirilebileceğinin bilgisine açık ve seçik olarak sahip görünmemektedirler.

Batı ülkelerindeki dönüşümlerde sosyolojinin oynamış olduğu rol genel olarak, teslim edilmiştir. Örneğin, ABD çok farklı ırkların bir araya gelmesi ile kurulmuş bir ülke olmasına rağmen, ortaya çıkması muhtemel olan çok ciddi etnik sorunlar/çatışmalar, sosyal bilimler alanında elde edilen bilgiler sayesinde ya çözülebilmiş ya da ortadan kaldırıldığı iddia edilemese bile, yumuşatılması başarılmış, insanların birlikte yaşayabilecekleri ortak kamusal alanlar oluşturulabilmiştir. Parsons'ın çalışmalarını temel alan işlevselci ve liberal kuramlar, toplumsal uyumun sırlarını araştırırken esasen Amerikan

toplumunun bu özelliklerini göz önünde bulundurdıklarından şüphe duyulmamalıdır (bu konunun ayrıntısı için, bkz. Cırhinlioğlu, 1999). ABD’de olduğu gibi, ülkemizde de toplumsal sorunlarımızın çözüm alanının sosyal bilimler olduğunun görülmesi gerekmektedir. Sosyolojinin, her bir uğraş alanı, toplumsal ilişkilerimizin yeniden düzenlenmesini hedef almaktadır. Örneğin, toplumsal güç kavramına ilişkin yapılacak çalışmalar, "gücün" yeniden dağılımına yönelik politikaların da işlevsel ve uygulanabilir şekilde oluşmasına katkı yapabilecektir. "Devlet Kuramlarına" ilişkin yapılacak çalışmalar, uzun zamandır arzulanan, tüm siyasi partilerimizce savunulmasına rağmen, bir türlü hayata geçirilemeyen "devletin yeniden yapılandırılması" sorununun da çözümlenmesine yardımcı olacaktır. Herkesin isteyip de kimsenin yapamamasının bir tek nedeni olabilir o da; bunun nasıl yapılacağı bilgisinin ortada olmamasıdır. Oysa, İngiltere’de tanınan kuramcı Bob Jessop’un idare ettiği ve gelecekte İngiliz devlet yapısının nasıl olması gerektiğini araştıran ve çok büyük bir bütçe ile çalışan, bir çok sosyal bilimciyi istihdam eden bir araştırma merkezi bulunmaktadır. Hiç şüphe yok ki, düşünce tarihi boyunca, bu tür bilgiler, toplumla ilgili bilimlerce ortaya konmuş ve bu bilgileri üreten toplumlar nihayetle zenginleşebilmişler, bu bilgilerin işlevselliğinden şüphe duyan diğerleri ise, gelişmiş ülkeleri izlemekle yetinme durumunda kalmışlar ve kendi toplumsal/yapısal sorunlarına bir türlü sağlıklı çözümler üretememişlerdir.

SONUÇ

Sosyolojinin toplumu yeniden kurmadaki rolü konusu, bir ucu ile bilim felsefesi tartışması olmasına karşın, aslında pratiğe yönelik sonuçlar da içermektedir. Toplumsal gerçekliğin nasıl kurulduğu bilindiğinde, ileri sürülecek bilgilerin doğru bir şekilde yorumlanması ve pratik değerlerinin anlaşılması sağlanabilecektir. Böyle bir analiz, özellikle bizim gibi ülkeler için çok daha önemli görünmektedir; çünkü sosyolojinin içeriğinin ve işlevlerinin değişen toplumsal koşullara göre yeniden tanımlanması bu tür bilgileri gerekli kılmaktadır. Aksi durumda ne ile uğraştığımız, ne için uğraştığımız ve elde edilenlerin değerinin ne olduğu soruları hep askıda kalmaktadır. Bilimler ülkelerin gelişmesine katkıda bulunurken sosyolojinin, böyle bir etkinliğe sahip olup olamayacağı konusu da askıda kalmaktadır. Oysa, ABD ve Avrupa ülkeleri, toplumbilim dallarında yetişmiş bilim adamlarının/kadınlarının ürettikleri bilgiler sayesinde, toplumlarını anlamakta ve yeniden kurmaktadır. Tarihsel olarak sosyolojinin, ülkemizde böyle bir işlevi tam anlamıyla üstlenmiş olduğuna ilişkin elimizde herhangi somut bir kanıt olmamasına karşın, bu amaca her geçen gün biraz daha yaklaştığını belirtmek yanlış olmaz.

SUMMARY

Although the issue of what kind of role the sociology may hold in the process of reconstruction of a society is clearly one of the main topics within the area of the philosophy of the sciences, it is essentially included within it some practical issues which may be drew upon in social theory. In order to conceive of and in an appropriate way interpret the actual meaning of and practical values of sociological knowledge, it seems to be inevitable to engage in the process of creating or constructing a theory. Such a view is of a special interest on the part of social researchers, in particular, those living in Turkey as a developing country, since the need for effectively describing the content and functions of sociology in terms of changing social conditions in modern times requires a need for reviewing the basis of sociological knowledge. Unless these are satisfactorily analysed, the questions such as what and why we are dealing with, how valuable it is that we are getting at, remain unanswered. In contrast to the case observed by many in developing countries, Turkey in this instance, the governments in USA and Western Europe pertains a great ability and opportunity in understanding their own society and try to reconstruct social structure in the light of and on the base of scientific knowledge generated by social scientists. At present, the social sciences as a whole do not seem to take on such a responsibility and functionality in Turkey. It is obvious that any effort for achieving this goal will not lead to any kind of process so-called social engineering. Needless to say that it is just what the social sciences are for

Kaynakça

- ABADAN, Nermin (1964) **Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları**, Ankara: D.P.T. Yayınları.
- CİRİHNLİOĞLU, Zafer (1999) **Az gelişmişliğin Toplumsal Boyutu**, Ankara: İmge Yay.
- COLLIN, Finn (1997) **Social Reality**, London:Routledge, (çev:Nilgün Çelebi).
- CONVALIS, George (1997) **The Philosophy of Science**, London: Sage Publication.
- COŞKUN, İsmail (1991) **75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji**, Ankara:Bağlam Yay.
- ÇELEBİ, Nilgün. (2000) "Millenium'un Bilimleri Bağlamında Sosyoloji ve Tarih: Ne Nasıl?", iç. **Prof.Dr.Eyüp Kemerlioğlu'na Armağan**, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- DEMİR, Ömer (1992) **Bilim Felsefesi**, Ankara:Vadi Yay.
- DURKHEIM, E. (1957) **Professional Ethic and Civil Morals**, London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- DURKHEIM, E. (1972) **Selected Writings**, (edited by Anthony Giddens), Cambridge: Cambridge University Press.
- FOUCAULT, M. (1979) **Discipline and Punish**, New York: Vintage.
- GIDDENS, A. (1984) **The Constitute of Society**, Cambridge: Polity Pres.
- GIDDENS, A. (1998) **Modernliğin Sonuçları**, (Çev: Ersin Kuşdil), İstanbul:Ayrıntı.
- GIDDENS, A. (1999a) **BBC, Reith Lectures: "Globalization" and "Economic Globalization and Culture"**, www.lse.ac.uk/Giddens/reith-99/week1/week1.htm.
- GIDDENS, A. (1999b) **İleri Topluların Sınıf Yapısı**, (Çev: Ömer Baldık), Ankara: Birey Yayıncılık.
- GIDDENS, A. (2001) **Modernliği Anlamlandırmak: A.Giddens ile Söyleşiler**, (Çev: M.Sağlam; S.Uyurkulak), İst: Alfa Basım.
- GIDDENS, A. (2002) **Sağ ve Solun Ötesinde**, (Çev: Sabri Yücesoy), İst: Metis Yayınları.

- GÖKÇE, Birsen (1971) **Kimsesiz Çocuklar Sorunu**, Ankara:S.S.Y.B., Sos.Hiz.Gn.Müd. Yayınları, No:55.
- GULBENKIAN KOMİSYONU (1998) **Sosyal Bilimleri Açm**, (Çev:Şirin Tekeli), İstanbul:Metis Yayınları.
- HOLLIS, Martin (1994) **The Philosophy of Social Science**, Cambridge: Cambridge University Press.
- KELEŞ, Ruşen (1971) **Eski Ankara'da Bir Şehir Tipolojisi**, Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- KIRAY, Mübeccel (1964) **Ereğli (Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası)**, Ankara: D.P.T. Yayınları.
- KOCACIK, Faruk (2000) **Toplumbilim Ders Notları**, Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, No:84. Sivas.
- KONGAR, Emre (1981) **Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği**, İst: Remzi Kitabevi.
- KONGAR, Emre (29.10.2001) "İnsanlık Ortaçağ'a Geri Döndürülebilir mi?", Aydınlanma Köşesi, iç., **Cumhuriyet Gazetesi**.
- KONGAR, Emre (1972) **İzmir'de Kentsel Aile**, Ankara:Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- LEYDER, Derek (1994) **Understanding Social Theory**, London: Sage Publication.
- MARSH, Catherine (1982) **The Survey Method**, London: Allen&Unwin Pub.
- MILL, John Stuart (2000) **Özgürlük Üstüne**, İstanbul: BelgeYayınları
- PRENS SEBAHADİN (1999) **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?**, Ankara:Ayraç Yayınevi.
- RITZER, George (1992) **Sociological Theory**, London:McGraw Hill.
- ROOT, Michael (1993) **Philosophy of Social Science**, Oxford: Blackwell.
- RYAN, Alan (1990) **The Philosophy of the Social Sciences**, Oxford: MacMillan.
- SIMON, Reeve (1999) **The New Jackals: Ramzi Yousef, Osama bin Laden and the Future of Terrorism**, Boston: Northeastern University Pres.
- SUNAR, İlkay (1986) **Düşün ve Toplum**, Ankara: Birey ve Toplum.

Sosyolojinin Toplumu Yeniden Kurmadaki Rolüne İlişkin Bazı Düşünceler

- TAYLOR, Charles (1985) **Philosophy and the Human Sciences**, Cambridge: Cambridge University Press.
- WINCH, Peter (1958) **The Idea of a Social Sciences and its Relation to Philosophy**, London: Routledge and Kegan Paul.
- YASA, İbrahim (1966) **Ankara'da Gece Kondu Aileleri**, Ankara:S.S.Y.B., Sos.Hiz.Gn.Müd. Yayınları.

BATMAN İLİNDEKİ KADIN İNTİHARLARININ SOSYOLOJİK ÇÖZÜMLEMESİ

Rüstem ERKAN*

ÖZ

Bu çalışma 2000 yılı içerisinde Batman ilinde özellikle genç kadın intiharlarının hızla arttığı yönündeki haberlerin yazılı ve sözlü basında sık sık gündeme gelmeye başlaması üzerine yapılmıştır. Yapılan ön çalışmada, 1995 – 2000 yılları arasındaki intihar kayıtları incelenmiş ve 31 tamamlanmış intihar ve 99 intihar girişimi ile 2000 yılında intihar oranının en yüksek düzeye çıktığı belirlenmiştir. 2000 yılında Batman'da kaba intihar oranı yaklaşık yüz binde 6,9 , kaba intihar girişim oranı ise yüz binde 20,81 olarak hesaplanmıştır. Batman'daki intihar oranı 1999 yılına kadar Türkiye ortalamasında seyrederken 1999 ve 2000 yıllarında Türkiye ortalamasının iki katına çıkmıştır. Batman ilinde genç kadınlardaki intihar oranı Türkiye' deki kadın intiharlarının ortalamasından dört kat daha fazladır. 2001 ve 2002 yıllarında ise Batman'daki kadın intihar oranı düşerek Türkiye' deki kadın intihar oranı seviyesine inmiştir. Dolayısıyla çalışma, Dünya ve Türkiye intihar istatistiklerinde genellikle erkek intiharları kadın intiharlarından yaklaşık iki kat fazla iken, Batman ilinde kadın intiharlarının neden erkek intiharlarından dört kat daha fazla olduğu üzerine yoğunlaşmıştır.

*Anahtar sözcükler:*İntihar, anomik kentleşme, göç, sosyal değişme, geleneksel yapı

ABSTRACT

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF THE SUICIDES IN THE BATMAN REGION

This study was carried out upon the fact that Batman received a lot of coverage in media frequently, especially with the increase of the suicide rate among young women within the year 2000. The preliminary study revealed the year 2000 has the highest rate with 31

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

completed and 99 attempted suicides according to suicide records. The crude suicide rate was calculated as 6.9 per hundred thousand and crude suicide attempt rate as 20.81 per hundred thousand within the year 2000. While Batman's suicide rate was close to Turkey's average by 1999, within the years 1999 and 2000 it increased twice as much as that of Turkey's average. The suicide rate among young women in Batman, however, was found to be four times higher than that of Turkey's average. In 2001 and 2002, the suicide rate among young women in Batman dropped to the level of Turkey's average. Thus while the suicide rates among males were higher than those among females both in Turkey and the world, the study focused on the reasons why female suicides were four times higher than male suicides in Batman.

Keywords: Suicide, anomic urbanization, immigration, social change, traditional structure

GİRİŞ

Tarihsel süreç içerisinde intihar olgusunun her dönemde ve her toplumda oranları değişmekle birlikte var olduğu görülmektedir. İntihar günümüzde de hemen hemen bütün toplumlarda gitikçe artarak önde gelen bir toplumsal sorun haline gelmiştir. Dünya Sağlık Örgütü'nün 2000 yılında dünyada bir milyona yakın insanın intihar sonucu öldüğünü ileri sürmesi bu olgunun önemini ve kapsamını göstermektedir (WHO:2000).

Türkiye'de intihar istatistikleri incelendiğinde, intihar oranının birçok ülkeden düşük olmakla birlikte giderek bir artış eğilimi içinde olduğu görülür. Devlet İstatistik Enstitüsü intihar istatistiklerine göre Türkiye'de kaba intihar oranı 1975'te yüz binde 1,97 iken 1997 yılında yüz binde 3,19'a ulaşmış; 1998 ve 1999'da da yaklaşık yüz binde 3 civarında devam etmiştir.

Araştırmanın alanını oluşturan Batman ilinde ise, incelenen polis kayıtlarından ve adli kayıtlardan 1995 yılında 11 olan intihar olayının artarak 1999 yılında 27' ye, 2000 yılında ise 31' e ulaştığı saptanmıştır. Batman ilinde kaba intihar oranı 2000 yılında yaklaşık yüz binde 6,9' dur. Bu oran Türkiye ortalamasının yaklaşık iki katıdır. Kadınlardaki intihar oranı ise Türkiye ortalamasından yaklaşık dört kat daha fazladır. Batman' daki erkek intiharları ile kıyaslandığında ise kadın intiharları erkek intiharlarından iki kat daha fazladır. Bu nedenle araştırma, intiharın neden bu yıllarda yoğunlaştığı; Dünya ve Türkiye intihar istatistiklerinde genellikle erkek intiharları kadın intiharlarından yaklaşık iki kat fazla iken Batman ilinde kadın intihar-

larının neden erkek intiharlarından dört kat daha fazla olduğunu ortaya koymak için yapılmıştır. Bu sayılar Batman ilindeki intihar nedenlerinin Türkiye genelinden ayrıldığını ve toplumbilimsel olarak çözümlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

1. İNTİHAR OLGUSUNUN TANIMLANMASI

İnsanın doğaya, topluma ve kendisiyle ilgili bir çok soruya yanıt arama tarihinin insanlık tarihi kadar eski olduğu görülmektedir. Fakat bu sorulara yanıt arayışının sistemli bir hale getirilişi, yani bilimlerin doğuşu çok daha sonra olmuştur. Özellikle sosyal bir olayın sistemli bir şekilde ele alınışı, başka bir deyişle bilimsel yöntem ve tekniklerle ele alınıp incelenmesi ve sonuçlar çıkarılması yakın zamana dayanmaktadır. Bu açıdan sosyal bilimlerin ve insan bilimlerinin geçmişi doğa bilimlerine göre daha kısadır.

İnsanın kendi canına kıyması eylemi, toplum tarafından sapkın bir eylem olarak görülmüş ve bilim adamları tarafından bu eylemin nedeni artan bir ivmeyle tartışılmaya başlanmıştır. Fakat özellikle sosyal bilimlerde herhangi bir olgunun tanımını yapmada karşılaşılan sorunlar, bu eylemin de ortak bir tanımının yapılmasını zorlaştırmaktadır. Çünkü sosyal olguları tek bir etmenle açıklamak en azından yetersizdir. Bir sosyal olguyu, özellikle intihar gibi insanın iç dünyasının da işin içine girdiği bir durumu açıklamaya çalışmak olayın karmaşıklığını göstermektedir. Bu nedenle intiharı farklı bilim dalları ve bilim adamları kendi alanları ve bakış açılarına göre tanımlamıştır.

Öte yandan intiharın yalnızca insana özgü bir davranış olup olmadığı da tartışma konusu olmuştur. Bazı bilim adamları kimi hayvan türlerinde de benzer davranışların bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Özellikle zor durumda kalan akrebin iğnesi ile kendini sokarak öldürmesi, kimi köpeklerin sahiplerini kaybettikten sonra yemek yemeyerek ölmesi gibi örnekler verilmektedir. Fakat bugünkü bilgiler hayvanların bu davranışlarının bilinçli değil içgüdüsel olduğunu göstermektedir (Durkheim,1986:4). İnsanın kendini öldürmesi bilinçli bir eylem olduğu için diğer canlı türlerinin kendini öldürmesiyle temelden ayrılmaktadır.

Suicide (intihar) sözcüğünün ortaya çıkışı yeni sayılır. Bazı bilim adamlarına göre *suicidum* sözcüğü 17. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Oxford İngilizce sözcüğü *suicidum*'un ilk kez 1651'de kullandığını belirtmiştir. 1775' te basılan "Dr. Johnson Sözlüğü"nde *suicidum* kavramı yer almamış, onun yerine "kendi kendinin cinayetini işleme", "kendi kendini yok etme", "kendi kendini öldürme", "kendi kendini katletme", "kendi kendini boğazlama" gibi ifadeler kullanılmıştır (İçli, 1993:1). İntihar sözcüğü dilimize ise

Batman İlindeki Kadın İntiharlarının Sosyolojik Çözümlemesi

Tanzimat döneminde girmiştir. Kendini katletme yerine intihar kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Bu sözcük Arapçada “kurban” anlamına gelen “nahr” kelimesinden gelmektedir (İçli,1993:433).

İntiharı tanımlamak bu sözcüğün kökenini açıklamak kadar kolay değildir. Kriminoloji alanının önemli bazı isimleri intiharı şöyle tanımlamaktadır. Altavilla intiharı, kendini isteyerek öldürme, şeklinde tanımlamaktadır (Erem,1988:430). Malapert intiharı hemen her zaman egoizmin tezahürü biçiminde, Ferri ise “Bir kimsenin yakın ve muhakkak olan veya öyle zannedilen acıyı bertaraf etmek niyetiyle hayatına son vermesi” olarak tanımlamaktadır (Erem,1988:433).

Psikoloji ve psikiyatri alanında intiharı tanımlayan bilim adamları ise intiharın içsel faktörlerden kaynaklandığı görüşündedir. Bu alanın en önemli isimlerinden Sigmund Freud intiharı “önceleri özleştirilmiş bir sevgi nesnesine yöneltilmiş saldırganlık sonucu meydana gelen bir depresyonun sonucu” olarak yorumlamış; daha sonraları ise “ölüm içgüdüsünün etkinlik kazanarak kişinin üzerine çevrilmesi” şeklinde tanımlamıştır (Geçtan,1988:200). Schilder, Freud’un tanımını eksik bularak bu tanıma genişletmiştir. O intiharı şöyle tanımlar: “İntihar, bir diğer insana yöneltilmek istenen kızgınlığın kişinin kendi üzerine çevrilmesinin yanısıra, sevgisini esirgeyen bir insanı cezalandırma veya onunla bir tür barış yapma isteğinin ve de aynı zamanda baş edilemeyen güçlüklerden kaçışın anlatımıdır” (Geçtan,1988:200). Bu tanımları belli ölçüde kabul eden Bernfeld’e göre ise intihar eden kişi gerçekte başka birini öldürmek ister. Bu eylemi kendine yönelmesi için karşısındaki o kişiyi güçlü bir biçimde özdeşleştirmiş olması gerekir. Ancak o zaman kişi, önceleri sevdiği ve sonradan nefret ettiği bu ikinci kişiyi de kendi ölümü ile ortadan kaldıracığına inanır. Ayrıca öldürme isteğinden ötürü duyduğu suçluluğun karşılığını da ödemiş olur (Geçtan,1988:201). Richman’a göre intihar bir iletişimdir, yardım için ağlamadır, başkalarından yardım istemektir, tehdit veya intikam metodudur, pişmanlık ve itiraftır. İntihar anlamında kullanılan iletişim, sözlü veya sözsüz, dolaylı veya dolaysız bir mesajdır (Güral,1985:5).

Durkheim, intihara yeni bir bakış açısı getirmiştir. Durkheim önce intiharın bireyi ilgilendiren bir olay olmasından yola çıkarak “sadece psikoloji bu olguyu açıklamada yeterli olabilir mi ?” sorusu üzerinde durmuş ve toplumların belirli periyotlardaki istatistiklerini incelemiştir. İstatistikler belirli bir toplumda beş on yıllık intiharların yıllık toplamının hemen hemen aynı kaldığını, hiç değişmediğini, hatta doğum ve ölüm istatistiklerinden çok daha istikrarlı ve düzenli olduğunu göstermektedir. İstatistiklerdeki bu değişmezlik ona göre intihar nedenlerinin bireyden çok toplumda aranması gerektiğini gösterir. Toplumda meydana gelen bunalımlar da intihar oranla-

rında bir değişiklik doğurmaktadır. Örneğin devrim hareketleri, savaşlar vb. dönemlerde toplumda intihar oranları hemen düşmektedir. Çünkü böyle durumlarda kolektif bilinç bireysel bilinçleri sımsıkı sarar (Kösemihal,1971:81). Buradan hareketle Durkheim intiharı şöyle tanımlar. “İntihar, bir insanın doğuracağı sonucu bilerek olumlu ya da olumsuz bir eylemle doğrudan doğruya veya araçlı olarak kendi kendini ölüme sürüklemesidir” (Kösemihal,1971:81).

2. İNTİHARIN NEDENLERİ

İntiharın tanımında olduğu gibi nedenlerini açıklamada da her bilim dalı, soruna kendi alanı içerisinde yaklaşmaktadır. İntihar konusunda oluşturulan birçok teori ve yaklaşım intiharı farklı nedenlere bağlamıştır. Bu aynı zamanda bu olgunun ortaya çıkışındaki faktörlerin sayısının çokluğu ve kömpleks olmasıyla da ilişkilendirilebilir. İntihara kaynaklık ettiği ileri sürülen nedenler temelde dört grupta toplanabilir. Bunlar psikolojik, ekonomik, felsefi ve sosyolojik nedenlerdir.

2.1. Psikolojik Nedenler

Psikolog ve psikiyatristlerin çoğu intiharı bir kişilik bozukluğu olarak ele almışlardır. Örneğin Fransız psikiyatrist Esquirel, intihar edenin ruh hastası sayılması gerektiği görüşündedir. Yine Bourdin, Cloud - Etiene - Esquirel da intiharı çoğunlukla akıl hastalığının bir belirtisi ya da sonucu olarak görmüşlerdir. Bunlara göre bu eylem psikolojik nöbet sırasında yapılmaktadır. Deluas da intiharın nedeninin Durkheim’ ın ileri sürdüğünün aksine tamamen psikolojik olduğunu belirtir. Ona göre intiharın determinizmi tamamen kişisel bir determinizmdir. Kişi yaşamak olanağı varken ölümü seçer (Arkun,1978:137).

Freud, intiharın oluş mekanizmasını geliştirmiş olduğu “Kişilik Kuramı” ile açıklamaktadır. Ona göre insan kişiliği id, ego ve süpereo bölümlerinden oluşmaktadır. İnsanın sağlıklı yaşamı için bu üç bölümün birbirleriyle uyumlu olmaları gerekmektedir (aktaran Köknel,1985:115). Araştırmacılar, saldırganlığın kökeninin insan doğasında mı yoksa bazı toplumlarda yer alan toplumsallaşma örüntülerinde mi yattığını merak etmişlerdir. Bu soruya Freud ve Lorenz, saldırganlığı doğuştan donanımcı (natüralist) ya da katılımcı görüş açısından ele almışlardır. Freud’ un görüşü, ana çizgileriyle ilk kez “Why War ?” (Niçin Savaş ?) adlı ünlü bir mektupta dile getirilmiştir. Bu mektup 1932’ de Albert Einstein’ ın Freud’ a yönelttiği, insanlığın savaştan nasıl kurtulacağına ilişkin sorusuna yanıt olarak yazılmıştır. Freud mektubunda, insanda saldırganlığın “ölüm içgüdüleri” olarak adlandırdığı biyolojik bir temele dayandığını öne sürmüştür. Saldırganlığı, bu doğuştan dona-

nımcı bakış açısından ele almasından dolayı Freud bu konuda genellikle karamsar olarak nitelendirilmiştir. Bununla birlikte Freud, saldırganlık içteplerinin ortaya konulmasına kültür ve toplumsallaşma yoluyla ket vurulabileceğine inanmıştır (Morgan:1986:394). Bu bağlamda Freud intiharı da insanın doğuştan getirdiği kendine karşı bir saldırganlık olarak görmektedir.

Freud, duygusal-güdüsel ahlak gelişmesini id, ego, süperego ilişkilerindeki denge kavramına bağlamaktadır. İd (alt-ben) kişiliğin psişik enerji deposu olarak nitelendirilebilecek bilinçaltı kısmıdır. İd, insanın doğuştan itibaren sahip olduğu tüm güdülerinin toplamıdır ve temel olarak cinsiyet ve saldırganlık güdülerinden oluşur. İd, sürekli olarak isteklerine doyum arar (Kağıtçıbaşı,1983:247). Burada ego önem kazanmaktadır. Ego kişinin çevresiyle etkileşimi sonucu ortaya çıkan kişiliğin gerçekçi ve ussal ögesidir. İd'in isteklerine ancak egonun amaca yönelik işleyişi doyum sağlayabilir. Bundan ötürü id, sürekli olarak isteklerini karşılaması için egoya baskı yapar. Bu baskı bilinçaltı id isteklerinin egoya, yani bilinç düzeyine çıkma çabası şeklindedir. Ego bilinçlidir ve id isteklerinden toplumca kabul edilenlerin bilinç düzeyine çıkmasına izin verdiği halde diğerlerini "bastırma" mekanizmasını kullanarak bilinçaltında tutar (Kağıtçıbaşı,1983:247).

Egonun hangi isteklerin bilinç düzeyine çıkmasına izin vereceğini, hangilerini ise bilinçaltında tutması gerektiğini belirleyen süper-ego'dur (üst-ben). Süper-ego çocukluk devresinde çocuğun büyükleri ile olan etkileşimi sonucu gelişir ve toplumsal yasakları içerir. Toplumun kuralları süper-ego yoluyla kişiliğin bir parçası haline gelir. Böylece kişi, dışarıda onu gözleyenler olmadığı durumlarda da kendi kendisinin gözetüsü olarak toplumun ahlak kurallarına uyar. Güçlü ve gerçekçi bir ego, id'den gelen ve doyum isteyen daha ziyade cinsel ve saldırgan güdülerle süper-egonun bazen aşırıya kaçan yasaklamaları arasında sağlıklı bir denge kurabilir. Bu durumda hem ahlak gelişimi yeterlidir, hem de psikolojik sağlık yerindedir. Bu dengenin bozulduğu hallerde eğer süper-ego ağır basarsa kişi suçluluk duyguları içinde bulunur; eğer id ağır basarsa kontrolsüz, taşkın davranışlar görülebilir (Kağıtçıbaşı,1983:249).

Adler ise intiharda içten gelen endojen nedenlerin yanı sıra dış nedenlerin de önemli olduğunu ileri sürerek Freud' u eleştirir ve her bireyin kendi toplumsal ilgisini belli etmeyen herhangi bir şey yapamayacağı şekilde topluma bağlı olduğunu ifade eder. Ona göre aşağılık kompleksi, narsizm gibi durumlar intihara kaynaklık etmektedir (Adler,1983:312).

Sonuç olarak intiharı psikolojik nedenlerle açıklamaya çalışanlar intiharın bir kişilik bozukluğu ya da bir akıl hastalığı sonucu toplumsal bazı etmenlerin rolü ile meydana geldiğini ileri sürmektedirler. Örneğin psikologlar

depresif dönemde kişinin davranışlarını şöyle açıklarlar: “Depresif dönemde kişi elem, değersizlik, suçluluk ve umutsuzluk duyguları içindedir. Bazı depresif hastalar sık sık ağlar, bazıları hayal ürünü günahlarından sürekli söz eder, bir kısmı da o denli depresyondadır ki yemekten içmekten kesilir ve bu kişileri zorla tüple beslemek gerekir. Bu durumdaki hastalar genellikle giyinme ve temizlenme gibi gündelik gereksinimlerini yerine getiremezler. Ağır depresyon vakalarında intihar görülebilir. Bu nedenle depresif hastanın sıkı denetim altında tutulması gerekir” (Morgan,1986:342).

2.2 Felsefi Nedenler

Hayatın elem veren bir yanılsama olduğunu kabul eden Schopenhauer, “kurtuluşun ve mutluluğun çaresi nedir ?” diye sorduktan sonra şöyle bir yanıt verir: “Bir bakıma en yüce sığınak intihardır”. Schopenhauer intihardan başka kurtuluş yolları da önermektedir. Bu yollar ise ona göre sanat, etik ve metafiziktir (Sena, 204-205). Aydınlanma sonrasında Schopenhauer gibi düşünen filozoflar intihara daha hoşgörülü bakmaktadırlar. İntiharın bir felsefi erdem haline gelmesi 19. yüzyılda “nihilizm” ile gerçekleşmiştir. “Hiççilik” anlamına gelen hiçbir şey olmadığını söylemez, ancak herşeyin anlamsız olduğunu savunur. “İnançsızlık” olan “sinizm” ile “hiçlik” olan “nihilizmin” karıştırılmaması gerekmektedir. Nihilizmde her şeyin anlamsız olduğuna inanç söz konusu iken, sinizmde hiçbir inanç söz konusu değildir. Dolayısıyla nihilizme göre anlamlı olan tek şey anlamsızlıktır. Ölüm de bu çerçevede anlamsızlığın anlamıdır. İşte bu anlamsızlık veya hiçlik bireyi intihara sürüklemektedir (Güler,1993:77).

İntiharı felsefi söylemde açıklamaya çalışan Albert Camus, hayatın anlamsızlığı üzerinde durur. Ona göre “hayat saçmadır, hayata alışkanlıklarımızdan dolayı katlanmaktayız; canına kıymak bu alışkanlığın ne kadar saçma olduğunu, yaşamak için hiçbir ciddi neden bulunmadığını, her Allahın günü didinmenin çılgınlığını ve çilenin faydasızlığını anladım” demektir. (Camus,1974:10).

2.3 Ekonomik nedenler

İntihara neden olabilecek ekonomik nedenler üzerinde durulurken akla önce yoksulluk gelmektedir. Bu durumda “Acaba insanlar kendi ve ailelerinin yaşamı için asgari gelire sahip olmadıkları zaman intihar yolunu seçer mi ?” sorusuyla işe başlanabilir. Bu soruyu cevaplamadan önce yoksulluğun ne olduğunun tanımlanması gerekmektedir.

Mutlak yoksulluk kavramı, bir kişinin veya hane halkının yaşamını sürdürebilmek için gerekli olan asgari temel ihtiyaçlarının tanımlanmasının

ardından, bu temel ihtiyaçları karşılamak için gerekli gelirin belirlenmesiyle ortaya çıkan yoksulluk seviyesinin altındaki aynı ve nakdi geliri olanları içerir. Çok basitleştirilmiş yaklaşımlarda, temel ihtiyaçlar günlük asgari kaloriyi sağlayacak harcamalar olarak tanımlanır. Uluslararası karşılaştırmalarda giderek daha sık kullanılan satınalma gücü paritesine göre belirlenmiş, kişi başına 1 USD' lik günlük harcama seviyesi, başka bir tür mutlak yoksulluk göstergesidir. Burada temel ihtiyaçların tespitinden hareket edilmeyip kişi başına yılda 360 dolar aynı ve nakdi geliri olan kesim yoksul sayılmaktadır (İnsel, 2001:64).

İnsani yoksulluk kavramı ise bireyin yaşayabilmesi için gerekli olan asgari gelirden öte, bireyin insan olarak işlev sahibi olabilmesi -toplumsal hayatta kalabilmesi- için gereken temel unsurlardan ne oranda mahrum kaldığını yansıtmaya çalışmaktadır. UNUP' nin de çeşitli yayınlarında belirttiği gibi insani yoksulluk kavramı bir yaşam gereklilikleri manzumesi değil, bir işlevsellik sürecinin kavramlaştırılmasıdır. Kalkınmakta olan ülkeler için belirlenen insani yoksulluk, kırk yaştan fazla ömür beklentisi olmayanların toplam nüfusa oranı; beş yaş altındaki çocukların beslenme yetersizliği; yetişkin nüfusun okuma-yazma bilme oranları ile temel sosyal hizmetlerden yararlanma oranlarının değişik ağırlıklarla hesaplanmasıyla oluşturulmaktadır (Oruç, 2001:80-81).

Bu tanımlamalardan sonra intiharla ekonomik olaylar arasındaki ilişkiye bakılabilir. Çalışma alanını oluşturan Batman ili düşünüldüğünde ilk akla gelen yoksullukla intihar arasında bir ilişki olduğudur. Çünkü Batman, hem mutlak yoksulluk hem de insani yoksulluk tanımlamasındaki ölçütlerin sınırında olan bir kenttir. Fakat Durkheim' den beri intihar ile ekonomik olaylar arasında bir ilişki kurulmakla birlikte, yoksulluğun intihara neden olan temel faktörler içinde yer almadığı da görülmektedir.

Durkheim ekonomik bunalımların intiharların artmasına neden olduğunu savunur. Örneğin Viyana'da 1873'te başlayan bir mali bunalım 1974'te son haddini bulur. Bu sırada intiharların da hemen arttığı görülür. 1872'de intihar 141 iken 1874'te 216'ya yükselir. Aynı yılda Frankfurt' ta da buna benzer bir bunalım patlak vermiş ve intiharlar artmıştır. 1882 yılında Paris borsasındaki büyük bunalımda intiharlar artmıştır (Kösemişal,1971:94). Durkheim ekonomik bunalımlar döneminde görülen intihar oranlarındaki bu artışı yoksullaşma ile değil "Anomi" ile açıklamaktadır. Çünkü ona göre Almanya 1870 savaşıdan sonra ulusal birliğe ulaşmış ve zenginlik hızla artmıştır. Buna karşın intiharlar da artmaktadır. Yine daha yoksul olan İspanya' da intihar oranının Fransa' dakinin onda biri olduğunu istatistikler göstermektedir (Kösemişal,1971:94).

Durkheim' in bu tespitlerinden sonra günümüzdeki intihar istatistiklerine bakıldığında zengin ülkelerdeki intihar oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Batman intiharlarında ilk akla gelen yoksulluğun temel belirleyici olmadığı, bu yoksullukla birlikte intiharı tetikleyen başka faktörlerin de söz konusu olduğudur.

2.4 Sosyolojik Nedenler

Toplumda meydana gelen düzensizlikler, sorunlar, genel olarak bireyde, ailede, toplumda ve uluslar arası ilişkilerde ortaya çıkan sorunlar olarak dört ayrı grupta toplanabilir. Bu çerçevede intihar olgusu ilk grupta yani bireylerde görülen sosyal sorunlar içinde yer alır. Ancak çoğunlukla bireyde ortaya çıkan bir sorun salt bireyin sorunu olmamakta, bireyin ailesini ve toplumsal çevresini de etkilemektedir. Bu durumun tersi de geçerlidir. Başka bir deyişle ailenin sorunları, çevresel koşullar, birey üzerinde etkili olmakta onun davranış ve tepkilerini etkilemekte ve yönlendirmektedir. İntihar kararının nedenleri ne olursa olsun, ölümle sonuçlanacağı kesin olarak bilinen bir davranışa yönelme ve sonuç alma söz konusudur. O halde eylem sonuç olarak bireysel bir davranış olmaktadır. Ancak intihara yol açan mutsuzluk, çaresizlik, sorunlara çözüm getiremeyişi ya da çözümsüzlük sadece öznel olmayıp toplumsal koşullarla birlikte düşünülmesi gereken bir süreçtir. Genellikle bireysellik içinde açıklanabileceği düşünülen bu davranış bozukluğunu etkileyen toplumsal nedenleri araştırmak da psikoloji ve psikiyatri ile kardeş disiplin olan toplumbiliminin (Sosyolojinin) uğraşı alanına girmektedir (Gökçe, 1987:49).

İntiharın sosyolojik nedenlerden kaynaklandığını ilk ileri süren E. Durkheim 1897' de yayınladığı İntihar adlı eserinde o güne kadar intihar hakkında ileri sürülmüş, intiharın toplumsal olmayan nedenlerini dört gruba ayırarak incelemiştir. Bunlar; a- Delilik, sarhoşluk b- Irk, soyaçekim c- İklim, ısı d- Taklit. Durkheim bunların herbirinin yetersizliğini ve geçersizliğini şöyle ortaya koymuştur (aktaran Köknel, 1971:82). İstatistikleri inceleyen Durkheim intiharla akıl hastalıkları arasında zorunlu bir ilişkinin olmadığını göstermiştir. Örneğin istatistikler akıl hastalığı oranlarının kadınlarda erkeklerden yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Oysa intihar oranı tersine erkeklerde daha yüksektir. Yine bunun gibi Yahudilerde delilik oranı diğer ırklara göre daha yüksek olduğu halde intihar oranı tersine düşüktür.

İstatistikler, sarhoşlukla intihar arasında da herhangi bir ilişkinin bulunmadığını göstermektedir. Durkheim Almanya'nın çeşitli bölgelerinde tüketilen içki miktarıyla intihar oranlarını incelemiştir. İçki tüketiminin fazla

olduğu bölgelerle az olan bölgeler arasında intihar oranlarında önemli bir farklılık olmadığını ortaya koymuştur.

İntiharla ırk ve soyaçekim arasında zorunlu bir ilişkinin olmadığını ispatlamak için Cermen topluluğunu incelemiş ve bu ırka bağlı bazı topluluklarda intiharın yüksek, bazılarında ise düşük olduğunu istatistiklerle belirlemiştir. Yine soyaçekimle intihar arasında bir ilişkinin olmadığını, aynı soydan gelenler arasında erkek çocuklarda intiharın daha fazla olmasıyla ispatlamıştır.

İntiharla iklim arasında bir ilişkinin olmadığını da belli bir iklimdeki topluluklarda intiharın dönemlere göre değiştiğini göstererek kanıtlamıştır.

İntiharla taklit arasında bir ilişkinin olamayacağını da toplumsal olayların psikolojik olgularla açıklanamayacağı görüşü ile açıklar.

“Durkheim her toplumun kendine özgü olan ve büyük toplumsal dönüşümler ya da olağandışı durumlar olmadıkça durağan kalan bir “toplumsal intihar oranı” bulunduğunu belirtiyor. “Bu da intiharın bir toplumsal olgu olduğunu kanıtlar” diyor. Başka bir deyişle, toplumsal intihar oranını belirleyen şey, intihar olayıyla birlikte görülen kimi toplumsal etkenlerdir ve intiharın nasıl oluştuğunu anlamamızı sağlayacak olan da bu etkindir, görüşündedir” (Gökçe,1987:50).

Durkheim, intiharın toplumsal olmayan nedenlerini çürüttükten sonra toplumsal nedenlerini üç etmenle açıklamaktadır. Bunlar: Bencil, elcil ve anomik intiharlardır (Kösemeihal,1971:86).

a) Bencil intiharlar: Bireyin bağlı olduğu din, aile, politik zümre vb. tarafından korunulmamış olmasından kaynaklanır. Başka bir deyişle bencil intiharlar toplumsal bağlar gevşek olduğu, birey kendini yalnız hissettiği zaman meydana gelir.

Durkheim bu görüşüne kanıt olarak Protestanlar arasında intiharın Katoliklere oranla daha yüksek oluşunu gösterir. Protestanlığın Katolikliğe göre daha özgür, daha hoşgörülü olmasının bireyler arasındaki bağların daha zayıf olmasına sebep olduğunu söyler.

b) Elicil intiharlar: İnsan yalnız bağlı olduğu zümre tarafından korunmadığı ya da toplumsal bağların pek gevşek olduğu zamanlarda değil, tersine topluma çok bağlı olduğu zamanlarda da intihar eder. Durkheim bu tür intiharlara elcil intiharlar adını verir. Buna örnek olarak da kocalarının ölümünden sonra intihar eden kadınlar ya da efendilerinin ölümünden sonra intihar eden köleler ve hizmetlileri verir.

c) Anomik intiharlar: Bu tür intiharlar bir takım toplumsal bunalımlar sonucu toplum yapısında meydana gelen değişikliklerle bireyin yaşam biçiminin, değerlerin, kuralların, normların alt üst oluşu sonucunda meydana gelen intiharlardır.

Ekonomik krizlerin intihara neden olduğunu belirten Durkheim, bunun nedeninin zenginlik ya da fakirlik değil; toplumsal yapıdaki değişiklik olduğunu belirtir. Kısaca Durkheim bunalım dönemlerinde (sadece ekonomik değil aile ortamındaki bunalımlı dönemlerde de) intiharların arttığını belirtir. Durkheim'e göre bunalımın temelinde değer sistemlerinin ve toplumsal normların, insanların davranış ve isteklerini yönlendirici ve belirleyici özelliğini yitirmesi yatmaktadır.

Sosyolojik nedenler içerisinde ele alabileceğimiz ve “anomi” kavramı ile yakın olan, intihara neden olabilecek toplumsal faktörlerden biri de “yabancılaşma” kavramıdır. “Günümüz insanı, sanayi devrimi ile başlayan ve her alana yayılan hızlı bir değişimin toplumsal ve ruhsal düzeyde yarattığı bunalımların köklü bir rahatsızlığa dönüştüğü bir ortamda yaşamaktadır. Sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan bu hızlı teknolojik değişime toplumsal kurumlarda, örgütlenme biçimlerinde, kültürel yapılarda ve buna bağlı olarak değer sistemlerinde de temel dönüşümlere yol açmıştır. Ancak bu dönüşümlere koşut olarak insanın doğa, diğer insanlar ve toplumla ilişkilerinde gözlenen bunalım ve hatta mutsuzluk hali giderek önem kazanmakta, maddi refahın tek başına yeterli olmayacağı düşüncesi yaygınlaşmaktadır. Bu çağdaş bunalım siyasi rejimleri, gelişmişlik düzeyleri ve aralarındaki kültürel farklılıklar ne olursa olsun değişik görünümde her toplumda varlığını korumaktadır” (Tolan,1983:281).

Marx' a göre bunalım, meta toplumunun kapitalist sistem içinde hızla evrimleşmesiyle değişim değerinin kullanım değeri üzerinde giderek büyüyen bir egemenlik kurması ve bunun sonucunda, insanın ürününe, emeğine, topluma ve kendi varlığına yabancılaşması, bunları kontrol etme gücünü yitirmesidir (1982:281-282).

Batılı kapitalist ülkelerde teknolojik gelişmenin ve buna bağlı olarak gelişen rasyonalite - prodüktivizm ideolojisinin yol açtığı yeni üretim örgütlenmesi ve bunun sonucunda toplumsal düzeydeki örgütlenme ve düzenlemeler insanları kurulu düzenin bir dışlisi konumuna indirgemiş bulunmaktadır. Bunun sonucunda insani etkinliklerini kendi dışındaki güçlerin yönlendirmesine ve denetimine terk etmek zorunda kalan bireyler giderek yalnızlaşmakta ve tüm özgürlüklere ve demokratik görünümlere karşın yığınların içinde yalnız kalmaktadır (1983:282).

Batman İlindeki Kadın İntiharlarının Sosyolojik Çözümlemesi

Anomi ve yabancılaşma kavramlarını birleştirme çabası içerisinde olan Seeman yabancılaşmanın birey üzerindeki etkisini beş kategoride toplamaktadır. Bunlar: (1983:303)

a) Güçsüzlük Duygusu : Bu duygu bireyin yalnız başına bir şey yapamayacağı, başaramayacağı duygusu olarak tanımlanır.

b) Anlamsızlık Duygusu : Anomide olduğu gibi bireyin neye, hangi genel duygulara inanacağını ve bağlanacağını bilmemesi halidir. Özellikle bireysel karar verme sürecinde, bireyin kendi duygularından hiçbirinin genel toplumsal doğrularla çakışmaması, bu duygunun en yüksek bir düzeyde olduğunu gösterir.

c) Normsuzluk: Toplumsal normların belirlediği başarı hedeflerine ulaşmak için toplum tarafından onaylanmayan davranışların benimsenmesi anlamına gelmektedir.

d) Tecrit edilme duygusu : Bireyin toplumsal değerlerden uzaklaşması durumudur.

e) Kendine yabancılaşma : İnsanın belirli bir davranışının, geleceğe yönelik beklentileri ile çakışmaması, kendi varlığına yabancılaşması ile sonuçlanır.

Görüldüğü gibi gerek anomi gerekse yabancılaşma kavramları ile bireyin yalnızlaşması, başka bir deyişle iletişimsizlik vurgulanmaktadır. Bu durum kuşkusuz bireyin ruhsal yapısı üzerinde önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle intihara neden olabilecek önemli faktörler arasında ele alınabilir.

3. BATMAN ARAŞTIRMASININ YÖNTEM VE BULGULARI

2000 yılı içerisinde Batman ili özellikle genç kadınların intiharları ile yazılı ve sözlü basında sık sık gündeme gelmeye başlamıştır. Bunun sonucunda Dicle Üniversitesi'nde bir grup öğretim elemanı Batman valiliği ile de işbirliği yaparak bu sorun üzerine bir çalışma yapmıştır. Yapılan ön çalışmada, 1995 – 2000 yılları arasındaki intihar kayıtları incelenmiş ve 31 tamamlanmış intihar ve 99 intihar girişimi ile 2000 yılında intihar oranının en yüksek düzeye çıktığı belirlenmiştir. 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre Batman ili nüfusu 446.719' dur. Dolayısıyla bu yılda Batman' da kaba intihar oranı yaklaşık yüz binde 6,9 , kaba intihar girişim oranı ise yüz binde 20,81 olarak hesaplanmıştır.

Türkiye' de kaba intihar oranı 1990' dan 2000 yılına kadar yaklaşık olarak yüz binde 2,42 ile 3,19 arasında seyretmektedir. DİE' nin intihar istatistiği verilerine göre Türkiye' de son on yılda en yüksek intihar oranı yüz binde 3,19 ile 1997 yılında gerçekleşmiştir (DİE: 2001). Batman'daki intihar

oranı 1999 yılına kadar Türkiye ortalamasında seyrederken 1999 ve 2000 yıllarında yüz binde 6,9 ile Türkiye ortalamasının yaklaşık iki katına çıkmıştır. Batman ilinde genç kadınlardaki intihar oranı ise Türkiye' deki kadın intiharlarının ortalamasından dört kat daha fazladır. Bu durum Batman intiharlarını Dünya intihar literatüründen ve istatistiklerinden önemli ölçüde ayırmaktadır. Kuşkusuz bu farklılığı Batman ilinin sosyal, ekonomik, siyasal yapısı yaratmaktadır. Çalışmanın amacı bunu açıklamaktır.

Çalışma Batman'da intiharın en yüksek olduğu 2000 yılı içerisindeki intihar kayıtları incelenerek, ölümle sonuçlanmış 31 intihar ve intihar girişiminde bulunan 99 kişinin adresleri tespit edilip, intihar edenlerin aile reisleri ile, intihar girişiminde bulunanların ise kendileri ve aile reisleriyle yüz yüze görüşülerek hem bir anket uygulanmış hem de bu görüşmelerde ortaya çıkan bütün ayrıntılar kaydedilmiştir. İntihar girişiminde bulunan kadınlarla yapılan görüşmelerde çalışma grubunda kürtçe de bilen bayan görevlilerin yer almasına dikkat edilmiştir. Araştırmanın bulguları diğer ülkeler ve Türkiye ile karşılaştırılarak verilmiştir.

Çalışma 1999 ve 2000 yıllarında Batman' da özellikle genç kadınlardaki intihar oranının artış nedenini tespit etmek için, Batman ilinin bu yıllarda toplumsal yapısında meydana gelen değişimler üzerine yoğunlaşmıştır.

3.1. Batman İlinin Sosyo-ekonomik Yapısı

Batman ili, Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümünde 550-570 metre arasında değişen rakıma sahip bir arazi üzerinde bulunan 4694 km² 'lik bir alanı kaplamakla birlikte ülke ekonomisine önemli katkısı bulunan petrol rezervlerinin büyük bir kısmına sahiptir. Doğusunda Kira Dağı silsilesi, kuzey-güney doğrultusunda 900 metre yüksekliğindedir. Devlet karayolu ve demiryolu olarak iki noktadan geçit sağlamaktadır. İlin doğusunda Siirt, kuzeyinde Bitlis ve Muş, batısında Diyarbakır, güneyinde Mardin yer almakta olup; Kozluk, Hasankeyf, Gercüş, Beşiri ve Sason ilçelerinden oluşmaktadır.

Batman 1930' larda petrolün bulunması ile kurulmuş ve bundan sonra gelişme göstermiş bir yerleşim birimidir. Nitekim bugünkü Batman ilinin üzerinde kurulduğu yer olan İluh, Elah veya Elhan 1945 nüfus sayımında 90 haneli ve 443 nüfuslu Siirt ili Beşiri kazasına bağlı bir köy idi. Nüfusun önemli bir kısmını bundan sonra oraya göç edenler oluşturmaktadır. M.T.A' nın 1934 yılından itibaren yaptığı çalışmalar ve rafinerinin kurulması ile birlikte İluh, çevre köy, ilçe ve illerden büyük bir göç almış ve bu göçler sayesinde hızlı bir gelişme göstermiştir. Batman 1 Eylül 1957 yılında ilçe, 16 Mayıs 1990 yılında ise il statüsünü almıştır. 1950' li yıllarda 4713 olan nüfus

Batman İlindeki Kadın İntiharlarının Sosyolojik Çözümlemesi

2000 yılı genel nüfus sayımına göre 446.719' a yükselmiştir. Nüfusun 305.475' i kent merkezinde, 141.244' ü ise bucak ve köylerde yaşamaktadır.

Batman ilinde 1 anaokulu, 259 ilköğretim okulu, 10 genel lise, 8 meslek lisesi, 3 özel ilköğretim okulu ve 1 özel lise olmak üzere toplam 282 okul bulunmaktadır. Bu okullara devam edenlerin yüzde 61' i erkek, yüzde 39' u kız öğrencidir. Ayrıca Batman' da Dicle Üniversitesi'ne bağlı Dicle Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi, Batman Meslek Yüksek Okulu ile Sağlık Bilimleri Meslek okulu bulunmaktadır. Batman'da 1 Devlet Hastanesi, 1 SSK Hastanesi, 1 Özel Hastane, 1 Verem Savaş Dispanseri, 1 Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması merkezi ile 8 sağlık ocağı bulunmaktadır. Sosyal Hizmetler il müdürlüğüne bağlı bir toplum merkezi ile GAP idaresine bağlı iki adet ÇATOM (Çok Amaçlı Toplum Merkezi) bulunmaktadır.

Batman il genelinde okur-yazarlık oranı %74' tür. 1995 verilerine göre GSMH 1157 USD, işsizlik oranı %58' dir.

Bütün bu veriler Batman ilinin yaklaşık elli yılda, bir köyden orta ölçekli bir kente dönüştüğünü göstermektedir. Kısaca Batman kentsel geçmişi olmayan, göçler sonucu oluşmuş bir yerleşim merkezidir.

3.2. Araştırmanın Bulguları, Türkiye ve Diğer Ülkelerle Karşılaştırılması

Tablo 1. Dünyada İntihar Oranları

Bazı Dünya Ülkelerinde İntihar Oranları (100,000' de)			
Ülke	Yıl	Erkek	Kadın
Almanya	1998	21.5	7.3
A.B.D.	1997	18.7	4.4
Avustralya	1995	19.0	5.1
Avusturya	1998	30.0	9.2
Beyaz Rusya	1998	63.4	10.1
Bulgaristan	1998	26.2	10.6
Çek Cumhuriyeti	1998	25.3	6.5
Çin	1994	14.3	17.9
Çin (Hong Kong)	1996	15.9	9.1
Danimarka	1996	24.3	9.8
Estonya	1998	59.4	10.5
Finlandiya	1996	38.7	10.7
Fransa	1997	28.4	10.1
Guatemala	1984	0.9	0.1
Hindistan	1995	11.4	8.0
Hollanda	1997	13.5	6.7
İngiltere	1997	11.0	3.2
İran	1991	0.3	0.1
İsveç	1996	20.0	8.5
İsviçre	1996	29.2	11.6
İtalya	1996	12.4	4.2
İzlanda	1995	16.4	3.8
Japonya	1997	26.0	11.9
Kanada	1997	19.6	5.1
Kazakistan	1997	51.0	9.4
Letonya	1998	59.8	12.2
Litvanya	1998	73.7	13.7
Macaristan	1998	51.1	14.7
Rusya Federasyonu	1997	66.4	12.3
Slovenya	1997	49.3	11.8
Sri Lanka	1991	44.6	16.8
Ukrayna	1998	51.7	10.6
Türkiye	1998	3.5	2.4
Batman	2000	4	9.9

Kaynak: Dünya Sağlık Teşkilatı, Cenevre, Ekim-2000. Türkiye ve Batman verileri tarafımızdan eklenmiştir.

Batman İlindeki Kadın İntiharlarının Sosyolojik Çözümlemesi

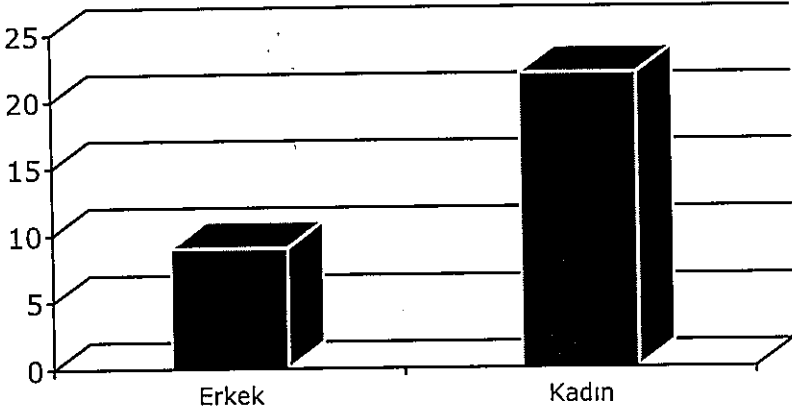
“Dünya Sağlık Örgütü’ ne göre, tüm dünyada 2000 yılında yaklaşık bir milyon kişi intihardan ölecektir. Bunun tüm dünyadaki ortalaması 100,000’ de 16’ dır. Bir başka deyişle her 40 saniyede bir kişi intihar ederek ölürken, her 3 saniyede 1 kişi de intihara teşebbüs etmektedir. Dünya Sağlık Örgütü’ ne göre son 45 yılda tüm dünyada intihar oranları %60 artmıştır. İntihar, günümüzde tüm ülkelerdeki ölümlerin ilk 10 nedeni arasında sayılırken; Amerika Birleşik Devletleri’nde 8. sırada yer almaktadır. ABD’ de 15-24 yaş arası ölümlerin üçüncü önemli nedeni intihardır. Dünyada ise beşinci sırada yer almaktadır. Bu eğilim gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde benzerlik göstermektedir. Geleneksel olarak en yüksek oranlar hâlâ yetişkin erkeklerde görülmekteyse de, 15-34 yaş arası gençlerde artış gösteren intihar oranları dikkat çekici bir problem haline gelmiştir. Avrupa ülkelerinde intihar görülme sıklığı 100 binde 25 ile en yüksek oranda İskandinav (Baltık) ülkelerinde, en az 100 binde 10 ile İspanya’ da görülmektedir. Genellikle Avrupa’ nın kuzeyinde daha yüksektir” (Deniz v.d., 2000:30-39).

Tablo 2. 1995 – 2001 Yılları Arasında Batman’daki İntihar Oranları

Yıllar	İntihar Sayısı	Girişim
1995	11	
1996	8	
1997	18	
1998	9	
1999	27	
2000	31	99
2001	10	77
2002	9	80
Toplam	110	

Kaynak: 1995-98 rakamları, Devlet İstatistik Enstitüsü intihar istatistiklerinden alınmış, 1999 - 2000 - 2001- 2002 rakamları ise Batman ilinde polis kayıtları ve adli kayıtlar incelenerek tarafımızdan tespit edilip eklenmiştir. İntihar girişimleri kayıtlarının sağlıklı olmadığı düşünülerek yalnızca son üç yıldaki intihar girişimleri verilmiştir.

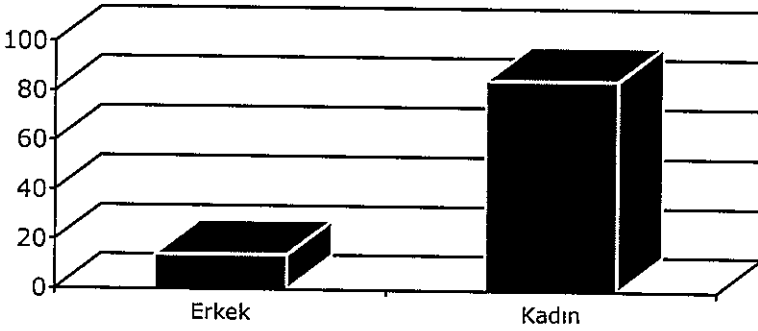
Grafik 1. Batman'da Tamamlanmış İntiharların Cinsiyete Göre Dağılımı

İstatistiklerde görüldüğü gibi Batman'daki intihar oranları dünyanın bazı ülkelerindeki intihar oranlarından düşük olmakla birlikte, Türkiye ortalamasının iki katından daha fazla; kadınlardaki intihar oranında ise Türkiye ortalamasının dört katından daha fazladır. İntihar istatistiklerinde birçok ülkede erkek intiharları, kadın intiharlarından üç ya da dört kat daha fazladır. Hatta bazı ülkelerde (Tablo 1' de de görüleceği gibi Beyaz Rusya, Litvanya, Estonya, Rusya Federasyonunda) erkek intihar oranı kadınlara göre yaklaşık altı kat daha fazladır. Sadece Çin Halk Cumhuriyeti'nde kadın intiharları erkek intiharlarından yaklaşık 1.3 kat fazladır. Daha önce belirtildiği üzere Türkiye' de de erkek intihar oranları kadın intiharlarından yaklaşık iki kat fazlayken, Batman'da kadın intiharları erkek intiharlarından yaklaşık dört kat daha fazladır.

Grafik 1' de Batman' daki tamamlanmış intihar oranları görülmektedir. Grafikte de görüldüğü gibi tamamlanmış 31 intiharın 22' si kadın, 9' u ise erkeklerden oluşmaktadır. Batman' daki nüfusa göre bu oranlar erkeklerdeki kaba intihar oranının yaklaşık yüz binde 4 oranında olduğunu ve bu oranın yüz binde 3.5 olan Türkiye' deki erkek intihar oranına yakın olduğu görülmektedir. Batman' daki kadın intihar oranı ise yaklaşık olarak yüz binde 9.9 civarındadır. Türkiye'deki kadın intihar oranı 2.4 olduğuna göre Batman'daki kadın intihar oranının Türkiye ortalamasından yaklaşık dört kat daha fazla olduğu görülmektedir.

Grafik 2. Batman'da İntihar Girişimlerinin Cinsiyete Göre Dağılımı

Gerek dünyada gerekse Türkiye’de intihar girişim olgularında kesin rakamlara ulaşmak olanaklı olmasa da, dünyanın her tarafında kadınlarda intihar girişim oranının kadınlarda daha yüksek olduğu bilinmektedir. Türkiye’de kadınlarda intihar girişim oranının erkeklere oranla yaklaşık iki kat daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. Grafik 2’ de de görüldüğü gibi Batmanda 2000 yılı içerisinde meydana gelen 99 intihar girişiminin 85’ ini kadınlar, 14’ ünü erkekler oluşturmaktadır. Kadın intihar girişim oranı erkek intihar girişim oranından yaklaşık 6 kat daha fazladır.

Tablo 3. Türkiye’ de 1998-1999 Yılında Yaş Grubu ve Cinsiyete Göre İntiharlar

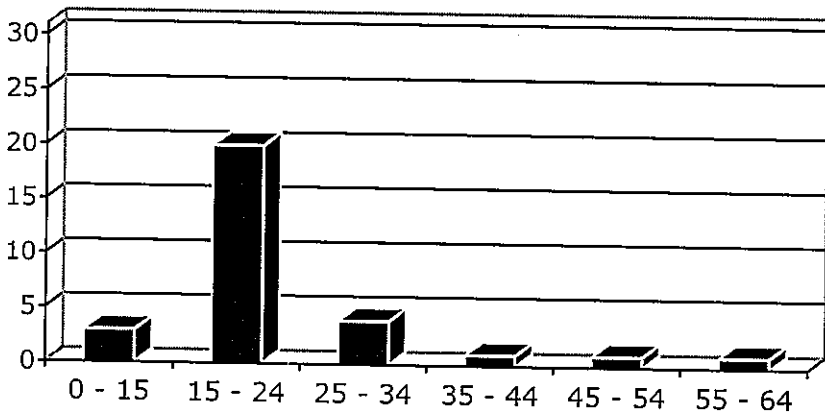
Yaş Grubu		1998	1999
-15	Toplam	66	44
	Erkek	22	17
	Kadın	44	27
15 – 24	Toplam	661	604
	Erkek	306	306
	Kadın	44	298
25 – 34	Toplam	418	452
	Erkek	263	260
	Kadın	155	192
35 – 44	Toplam	306	291
	Erkek	221	202
	Kadın	85	89
45 – 54	Toplam	193	185
	Erkek	139	134
	Kadın	54	51
55 – 64	Toplam	100	117
	Erkek	69	87
	Kadın	31	30
65 – 74	Toplam	92	108
	Erkek	65	69
	Kadın	27	39
75 - +	Toplam	64	52
	Erkek	40	36
	Kadın	14	16
Toplam	Toplam	1890	1853
	Erkek	1125	1111
	Kadın	765	742

D.İ.E 1988-1999 İntihar istatistikleri derlenmiştir

Batman İlindeki Kadın İntiharlarının Sosyolojik Çözümlemesi

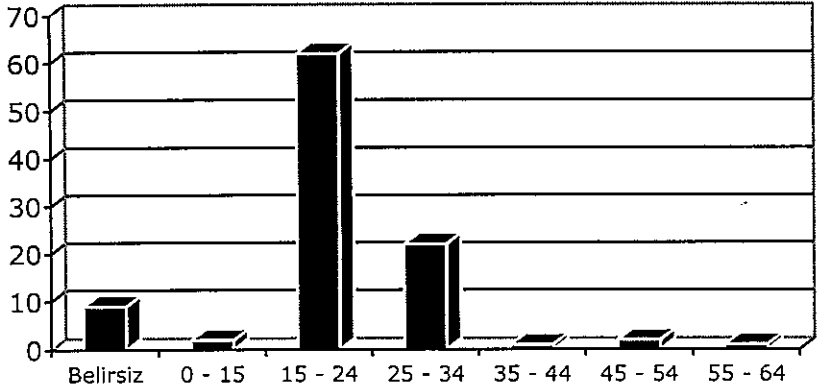
Dünya intihar istatistiklerinde intihar daha çok ileri yaşlarda yoğunlaşmakla birlikte Türkiye’de en yüksek intihar oranına 15 – 24 yaş grubunda rastlanmaktadır. İkinci sırada ise 25 – 34 yaş grubu bulunmaktadır. Türkiye yaş grubuna göre intihar dağılımında, dünya intiharlarının yaş grubuna göre dağılımından ayrılmaktadır. Bu, Türkiye’de genç nüfusun özellikle gelişmiş ülkelere göre daha fazla olması ve Türkiye’deki geleneksel aile dayanışma ilişkilerinin devam etmesi ile açıklanabilir. Bilindiği gibi ileri yaş gruplarında intihar oranının yüksek olmasının en önemli nedeni özellikle yalnız yaşayan insanlarda görülen yalnızlık duygusudur. Türkiye’de, hem batı toplumlarına göre yaşlıların sayısının az olması hem de bireyselleşme sürecinin batı toplumlarıyla aynı düzeyde olmayışı ve yaşlı insanların büyük oranda çocuklarıyla birlikte oturması intihar oranının düşmesinin en önemli nedenlerindedir.

Grafik 3. Batman’da Tamamlanmış İntiharların Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

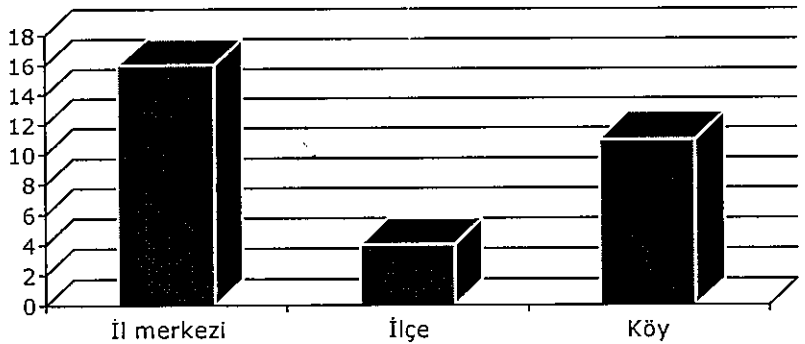
Batman’da da Türkiye’de olduğu gibi en yüksek intihar oranı 15 – 25 yaş grubunda görülmektedir. 31 intihar olgusunun 20 tanesi bu yaş grubundadır. İkinci sırada ise Türkiye’deki gibi 25 – 34 yaş grubu gelmektedir. Bu yaş grubunda da beş intihar meydana gelmiştir. Bu sonuçlar Batman’daki intiharların yaş grubuna dağılımıyla Türkiye’deki intiharların yaş gruplarına göre dağılımı bir paralellik göstermektedir. Batman’da intihar eden kişilerden en küçüğü 12 yaşında, en büyüğü ise 61 yaşındadır. İntihar yaş ortalaması 23.19 olarak hesaplanmıştır.

Grafik 4. Batman’da İntihar Girişimlerinin Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

İntihar girişimleri de tamamlanmış intiharlar gibi 15 – 24 yaş grubunda yoğunlaşmaktadır. 99 intihar girişiminin 62’ si bu gruptadır. Tamamlanmış intiharlarda olduğu gibi intihar girişiminde de ikinci grubu 25 – 34 yaş grubu oluşturmaktadır. İntihar girişimlerinden 22’ si bu grupta yer almaktadır. İntihar girişiminde bulunanların en küçüğü 13 yaşında, en büyüğü ise 56 yaşındadır. Yaş ortalaması ise 22.66 olarak hesaplanmıştır.

Grafik 5. Batman’da Tamamlanmış İntiharların Yerleşim Yerine Göre Dağılımı

Grafikte de görüldüğü gibi intiharların büyük çoğunluğu il merkezinde gerçekleşmiştir. 31 tamamlanmış intiharın 16’ sı il merkezinde, 4’ü ilçe

Batman İlindeki Kadın İntiharlarının Sosyolojik Çözümlemesi

merkezinde, 4' ü ise köylerde meydana gelmiştir. Bu sonuç Batman intiharlarının özellikle kent merkezinde meydana geldiğini ve bunun nedeninin de kent merkezinin sosyo – kültürel yapısında aranması gerektiğini göstermektedir.

Tablo 4. Batman'da Tamamlanmış İntiharların Medeni Duruma Göre Dağılımı

		Medeni Durum		Toplam
		Bekar	Evli	
Cinsiyet	Erkek	7	2	9
	Kadın	13	9	22
Toplam		20	11	31

Tablo 4' te tamamlanmış intiharların medeni duruma göre dağılımı verilmiştir. 31 tamamlanmış intihardan 20' sinin bekar, 11' inin ise evli olduğu saptanmıştır. Cinsiyete göre medeni duruma bakıldığında ise intihar eden kadınların 13' ü bekar, 9' u evli; intihar eden erkeklerin ise 7' si bekar, 2' si evlidir. Bu sonuçlar intihar istatistiklerindeki medeni duruma göre olan dağılıma uygun düşmektedir. Hemen hemen bütün intiharlarda bekarların sayısı daha yüksektir. Fakat Batman intiharlarında erkek intiharlarında bekarların sayısı evlilere göre yaklaşık 4 kat fazla iken kadınlarda bekarlardaki intihar oranı evlilere göre yaklaşık 1,5 kat fazladır.

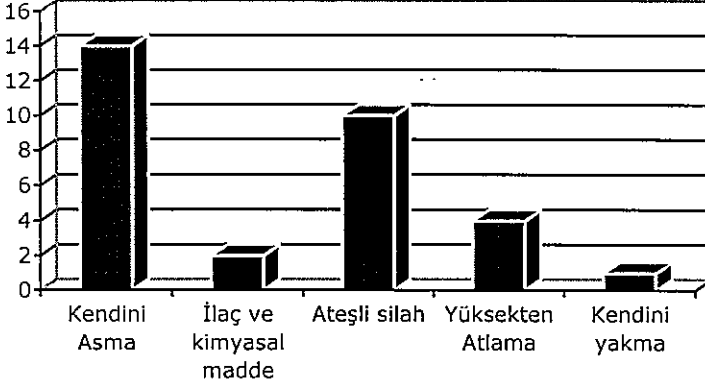
Tablo 5. Batman'da İntihar Girişiminde Bulunan Kişilerin Medeni Duruma Göre Dağılımı

		Medeni Durum			Toplam
		Bekar	Evli	Dul / Boşanmış	
Cinsiyet	Erkek	9	4	-	9
	Kadın	40	36	1	22
Toplam		49	40	1	31

İntihar girişiminde bulunan kişilerin medeni duruma göre dağılımı incelendiğinde 49 kişinin bekar, 40 kişinin evli, 1 kişinin boşanmış olduğu saptanmıştır. 9 kişinin medeni durumu hakkında bilgi edinilememiştir. İntihar girişiminde bulunan kadınların 40' ı bekar, 36' sı evli 1' i boşanmış; erkeklerle

rin 9' u bekar 4' ü evlidir. İntihar girişiminde de tamamlanmış intiharlarda olduğu gibi bekarların oranı her iki cinstede de daha yüksektir.

Grafik 6. Batman'da Tamamlanmış İntiharların İntihar Biçimine Göre Dağılımı

En sık kullanılan intihar biçimi, kendini asmadır. 31 tamamlanmış intihardan 14' ü kendini asmayla, 10' u ateşli silahla, 4' ü yüksekten atlamayla, 2' si ilaç ve kimyasal madde kullanmayla, 1' i de kendini yakmayla gerçekleştirmiştir. Türkiye'de kendini asarak intihar etme biçimi genelde en yüksek orana sahip görünmektedir. Batman'da da bu intihar şekli birinci sıradadır. Bu sonuçlar Türkiye'deki intihar biçimleriyle Batman'daki intihar biçimlerinin sıralamada aynı olduğunu göstermektedir.

Tablo 6. Batman'da Tamamlanmış İntiharların Cinsiyet ve İntihar Biçimine Göre Dağılımı

		İntihar Biçimi					Toplam
		Kendini Asma	İlaç ve Kimyasal Madde	Ateşli Silah	Yüksekten Atlama	Kendini Yakma	
Cinsiyet	Erkek	4	1	3	1		9
	Kadın	10	1	7	3	1	22
Toplam		14	2	10	4	1	31

Batman İlindeki Kadın İntiharlarının Sosyolojik Çözümlemesi

Tamamlanmış intiharların cinsiyet ve intihar biçimine göre dağılımı tablo 5' te gösterilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı gibi erkeklerin yaklaşık %50' si ateşli silahla, kadınların ise yaklaşık %50' si kendini asarak intihar etmişlerdir. Erkeklerde ateşli silahla intihar oranının daha yüksek olması, bölgenin kültürünün bir sonucu olarak silah sahibi olma ve kullanmanın günlük yaşamın bir parçası haline geldiğini göstermektedir. Her iki cinsiyette de ilaç ve kimyasal madde ile intihar eyleminde bulunan birer kişidir.

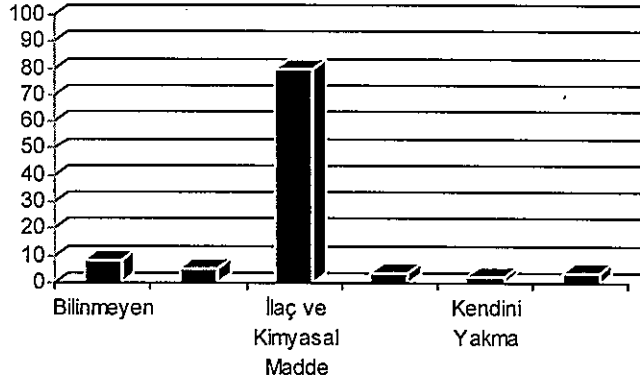
Tablo 7. Batman'da İntihar Girişimi Biçimlerinin Cinsiyet ve İntihar Biçimine Göre Dağılımı

		İntihar Girişimi Biçimi						Toplam
		Kendini Asma	İlaç ve Kimyasal Madde	Yüksekten Atlama	Kendini Yakma	Diğer	Bilinmeyen	
Cinsiyet	Erkek	4	10	2	1	1	-	14
	Kadın	4	69	1	-	2	9	85
Toplam		8	79	3	1	3	9	99

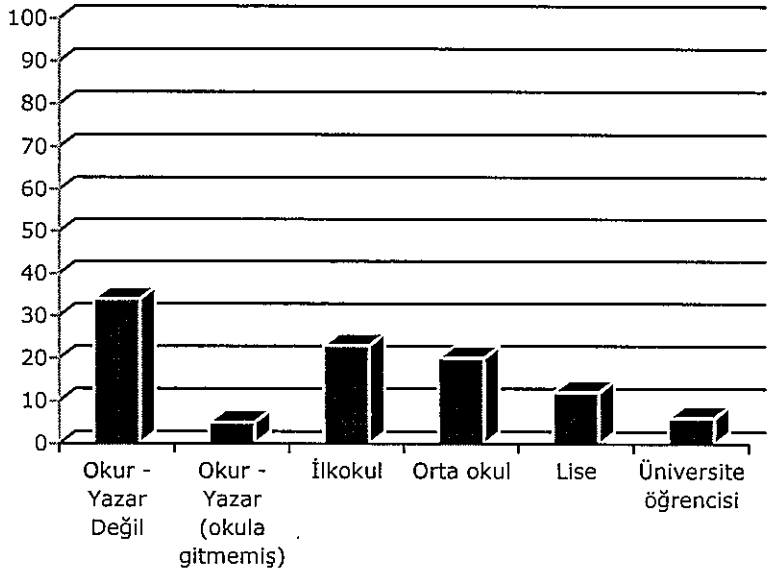
İntihar girişiminin gerçekleşme biçimlerine göre dağılımında gerek kadınlarda gerekse erkeklerde en yüksek oranda ilaç ve kimyasal madde kullanma gelmektedir. Tamamlanmış intiharların tersine bu oranın yüksek çıkması intihar girişimi ile gerçek intihar arasındaki kişilerin kararlılık durumunu da göstermektedir. İntihar girişiminde bulunan kişi genellikle bu eylemin ölümlü sonuçlanmasını istememektedir. Dolayısıyla geri dönüşümü olabilecek, yani herhangi bir müdahale ile kurtulabileceği bir intihar biçimini seçmekte oldukları görülmektedir.

İntihar girişim biçimleri Grafik 7' de daha çarpıcı olarak görülmektedir.

Grafik 7. Batman'da İntihar Girişimlerinin Gerçekleşme Biçimlerine Göre Dağılımı

Grafik 8. Batman'da 2000 Yılı İçerisinde Tamamlanmış İntiharların ve İntihar Girişimlerinin Eğitim Durumuna Göre Dağılımı

Batman İlindeki Kadın İntiharlarının Sosyolojik Çözümlemesi

İntihar edenlerin ve intihar girişiminde bulunanların büyük çoğunluğu düşük eğitim düzeyine sahiptir. Grafik 8' de de görüldüğü gibi yaklaşık %40' ı herhangi bir eğitim almamış olanlardan oluşmaktadır. İntihar edenlerin ve girişimde bulunanların yalnız %12' si lise mezunu ve %6' sı ise üniversite öğrencisi olup üniversite eğitimini tamamlamamış kişilerdir.

Araştırmada tespit edilip tabloyla ifade edilmeyen diğer önemli bulgular şöyle özetlenebilir:

İntihar edenlerin ve girişimde bulunanların meslek dağılımında birinci sırayı %53.3 ile ev kadınları – kızları almaktadır. İkinci sırada ise %20 ile işsizler gelmektedir. Ev kadınları – kızlarının gelir getiren bir işte çalışmadıkları düşünülürse intihar edenlerin ve girişimde bulunanların %73.3' ü işsizler, dolayısıyla herhangi bir meslek sahibi olmayanlar oluşturmaktadır.

İntihar eden ve intihar girişiminde bulunanların ailelerinin %86.7' sinin aylık gelirin 100 doların altında olduğu saptanmıştır (Görüşme tarihindeki gelirleri döviz kuruna çevrilerek hesaplanmıştır). Bu ailelerin %66.7'si gecekonduda, 26.7' si ise apartman dairesinde yaşamaktadır. Evlerin %53.3' ü üç odalıdır. Görüşme yapılan ailelerin tamamına yakınının evlerinde televizyon bulunmaktadır.

İntihar eden ve intihar girişiminde bulunanların %86.7' sinin annesi, %80' inin babası sağdır. Ailelerin %10' unda üvey anne veya baba vardır. Araştırmaya konu olan bireylerin %93.3' ü üçten fazla kardeşe sahiptir. Ailelerin %73.3' ünde aynı evde beşten fazla kişi yaşamaktadır. Ailelerin %93.3' ünde alkol kullanan kişi olmadığı belirlenmiştir. İntihar girişiminde bulunanların %23.3'ü daha önce de en az bir kez intihar girişiminde bulunmuştur.

Görüşülen kişilerin %37.3' ü son yıllarda kendisine yakın bir kişinin herhangi bir sebeple öldüğünü söylemiştir. Bu bireylerin %17.2' sinde bu ölümlere karşı bir duyarsızlaşmanın olduğu tespit edilmiştir.

Görüşülen ailelerin üçte ikisi çocuklarının karşı cinsten bir arkadaş edinmesine karşı çıkıyordu. Ailelerin %90' a yakını kız çocuklarının erkek arkadaş edinmesine karşıydı. İntihar girişiminde bulunan ya da hayatını kaybeden kızların %70' ine yakını tek başına sokağa ya da alışverişe çıkabiliyordu fakat %80' e yakınının sinema, park ya da herhangi bir sosyal aktiviteye katılmalarına izin verilmediği saptanmıştır.

İntihar girişiminde bulunanların %70' inden fazlası Batman ilinden başka bir ilde yaşamak istediklerini belirtmişlerdir. Bu bireylerin aile reislerinin de %40' ı başka yere göçmek istemektedir. İntihar girişiminde bulunan ve intihar eden kızların %80' inden fazlasının Batman ilinden başka bir ken-

te gitmedikleri, %90' dan fazlasının ise çevre illerin dışında bir il merkezini görmedikleri tespit edilmiştir.

İntihar eden ve girişimde bulunanların %15' i intihar edeceğinden daha önce herhangi bir kişiye söz etmiştir. İntihar girişiminde bulunanların %40' ı intihar etmesine en çok annesinin üzüleceğini ifade etmiştir. İntihar girişiminde bulunanların %75' i kurtulduğuna sevinmekte, %25' i ise kurtulduğuna sevinmediğini belirtmektedir.

4. BATMAN İLİNDE İNTİHARLARIN YÜKSEK OLMASINA NEDEN OLAN FAKTÖRLER

Batman' da 1998' den başlayarak intiharların Türkiye ortalamasının iki katından daha fazla olmaya başlaması ve özellikle kadın intiharlarının erkek intiharlarından dört kat daha fazla olmasının nedeni araştırmanın bulgularından hareket edilerek şu başlıklar altında açıklanabilir.

4.1 Batman ve Anomik Kentleşme

Bilindiği gibi kentleşme, sanayileşme ve ekonomik gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkan bir süreçtir. Tarımdan sanayiye geçiş süreci, sanayi merkezli bir yerleşimi doğurmuş ve bu da kent sayısının artmasına ve kentlerin büyümesine neden olmuştur. Bu büyüme, toplum yapısında, değerler sisteminde, normatif yapılarda ve insan davranış ve düşünceleri ile ilişkilerde kente özgü değişikliklere yol açan geleneksel örgütlenmenin yerine işbölümüne dayanan ve uzmanlaşmaya yol açan bir nüfus birikimi sürecidir de aynı zamanda (Keleş,1983:6).

Temelde kendisi bir sonuç olan kentleşme olgusu dolaylı ya da dolaysız olarak birtakım yeni sonuçlar da doğurmaktadır. Kentleşme sonucunda ortaya çıkan durum olumlu ve olumsuz olarak iki kategoride ele alınabilir. Kentleşmenin yarattığı olumlu sonuçlar olarak tutucu siyasal tutum ve davranışlardan uzaklaşma, örgütlenme biçimi ve hak arama yöntemlerinde gelişme, kadın ve erkek ile ilgili geleneksel düşünce, tutum ve davranışlardan uzaklaşma, dini tutum ve davranışlarda hoşgörü ve farklılığın artması, toplumdaki farklılaşmanın artması sonucu da farklı kültürlerin bir arada yaşama şansının çoğalması ile eğitim ve bilgi düzeyi artışı sayılabilir (Süher,1995:61) . Kentleşmenin beklenen bu olumlu sonuçlarla birlikte yaratmış olduğu olumsuz sonuçlar da vardır. Nitekim batıdaki sanayi devrimi bir "kentleşme devrimi" olarak da yorumlanır. Gerçekten de birçok toplumsal yapılanmanın ve insan ilişkilerinin değiştiği yüzyıl olarak tanımlanan 18. yüzyıl, kentleşmenin de en hızlı dönemini yaşadığı yüzyıl olmuştur ve bu kentleşme süreci ile beraber oluşan modern – kent yaşamı, geleneksel yaşamı çökertir. Aynı za-

Batman İlindeki Kadın İntiharlarının Sosyolojik Çözümlemesi

manda kent mimarisi özgün bir sosyal çevre oluştururken, diğer yandan insanları beton blokların arasında ezer ve bunaltır. Yine kent yaşamına hakim olan bu anarşi duygusu, bu yaşam tarzının egemen görüntüsünü oluşturur. İyimserlik ve şefkat gibi geleneksel erdemler yok olup yerini rastlantıya ve vahşiyane şiddete bırakır. İnsanın insanlığından olması sorunundan öte insanlığın değişmiş olması sorunuyla karşı karşıyadır modern kent insanı. Kentli stresli, telaşlı, gergin, saldırgan ve aynı zamanda taciz altındadır. İyi huylu ana – babalar, şefkatli büyükler, saygılı küçükler, dost komşular, tanrı misafiri yabancılar, bugünün kent yaşamında ancak türlerinin son örneği olacak kadarlardır (Ahmed, 1992:10).

Sosyolojik anlamda kentleşme, dar mekanlı bir topluluk hayatından, geniş mekanlı bir toplum hayatına geçiş ve kent yaşam biçimine göre yeni sosyal ilişkiler ve bunun gerektirdiği yeni örgütlenmeler içine girilmesidir (Erkan, 1989: 9-10). Kentleşme en genel çizgileriyle kente göç öncesi ve sonrasını kapsayan iki ana aşamadan oluşmuştur. Gerçekten, nüfusun kaynağında hareketlenerek sürekli olarak kente yerleşmesine kadar süren ve kente gel – gitler ve göç gibi evrelerden geçen bir kentleşme öncesi aşamasını, kente göç ile başlayan çok evreli bir aşama izlemektedir. Başka bir deyişle, tıpkı göçten önce olduğu gibi göçten sonra da, nüfusun kentte yerleşmeye kadar geçirdiği çeşitli evrelerden oluşmuş bir aşama vardır. Kente göç ile birlikte başlayan nüfus dinamiğinin kentin belirli bir kesiminde kararlılık kazanmasına kadar süregelen bu aşama “kentlileşme” olarak adlandırılabilir. Bu süreç içinde yeni kentliler değişik evrelerden geçerek kentin sürekli yerlisi durumuna gelirler (Irmak,1982:68).

Kısaca kentlileşme, bir toplumsal değişme, uyum ve bütünleşme sürecidir. Kente göç eden nüfusun yeni koşullara uygun ilişki biçimleri geliştirerek kentin bir ögesi olma sürecidir. Bu süreç kentin bürokratik yapısı ve yerleşik kentli nüfus, kentsel örgütler ile ilişki arttıkça hızlanmaktadır. Ayrıca bireyin yapmış olduğu iş, gelmiş olduğu yerle ilişkileri de kentlileşme sürecini etkilemektedir. Göç ettiği yerle ilişkilerinin yoğun bir biçimde sürmesi bu süreci olumsuz yönde etkilemektedir. Kentin yerleşik nüfusu ve örgütlü yaşam içinde yer almasının artmasıyla birlikte de kentlileşme hızlanmaktadır.

Batman'daki kentleşme sürecine bakıldığında, daha önce de belirtildiği gibi 1950' lerde bir köy olan bu yerleşim yeri, bugün nüfusu 450 bine yaklaşmış olan bir merkeze dönüşmüştür. Dünyada benzeri az görülen bu büyüme süreci, sanayileşmenin yaratmış olduğu işgücü talebinden kaynaklanmamaktadır. Özellikle 1980' lerden sonra bölgede yaşanan yoğun terör olaylarından kaynaklanan göçün neden olduğu bir kentleşme sürecidir. Başka bir

deyişle Batman ilinin nüfusu büyük oranda son yıllarda kırsal kesimden göç edenlerden oluşmaktadır.

Batman, tarihsel olarak yerleşik kentli, kent kültürü ve kent birikimi bulunmayan bir yerleşim yeridir. Bugün bu kentte 50 yaşın üzerinde olanlar arasında Batman doğumlu olanlar yok denecek kadar azdır. Kentin büyük çoğunluğunu kırsal kesimden göç sonucu oluşan ve kırsal kesimin değerlerine bağlı olan nüfus oluşturmaktadır. Diğer taraftan da kentte, nüfus olarak azınlığı oluşturan fakat sosyo-ekonomik özellikleri bakımından nispeten kentli nüfus niteliği taşıyan TPAO (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı) çalışanları yaşamaktadırlar. TPAO çalışanları kentin çoğunluğundan ayrı bir bölümde, içerisinde birçok sosyal tesisi bulunan lojmanlarda yaşamaktadırlar. Bu yapılanma biçimi bir ölçüde kent kültürü taşıyan bu çalışanların kentin diğer kesimleriyle ilişkilerinin yoğun olmasını engellemektedir. Bu durum Batman’da kente göç edenlerin kentli bir kültür ile karşılaşmalarına neden olmakta ve dolayısıyla kentleşme süreci yaşanmamaktadır. Bunun sonucunda Batman’ın nüfusu hızla artmakla birlikte Batman sosyo – kültürel anlamda kente dönüşmeyen bir yerleşim yeri olarak kalmaktadır.

Türkiye’nin birçok kentinde olduğu gibi, Batman’da da tam bir anomik kentleşmeden söz edilebilir. “Köyden kente daha iyi iş, daha iyi ev, daha iyi sosyal, kültürel çevre edinebilmek için göçen kitleler, kentin hazır olmayan sosyal altyapısında bu özlemlerini ve amaçlarını gerçekleştirecek araçları bulamadıkları için, anomik kentleşme ve kentleşmeye girmektedirler. Ne tam köylü ne de tam kentli olabilen kitleler anomi ve yabancılaşma olasılığı ile karşı karşıya gelmektedir” (Bayhan,1987:180). Anomik kentleşmenin en yoğun yaşanan merkezlerinden biri Batman olmakla birlikte Türkiye’de birçok kentin aynı özelliği taşıdığı bilinmektedir. 1999 ve 2000 yıllarında intihar olaylarının özellikle bu kentte artmış olması, Batman’daki anomik kentleşmeyi diğer kentlerden ayıran başka özelliklerin de olabileceğini akla getirmektedir. Bu durum Batman’ da 1990 – 2000 yılları arasında görülen kentleşme hızıyla açıklanabilir.

Tablo 8. Batman İlinde 1990 – 2000 Yılları Arasında Kentleşme Hızı

	1990	2000	
	Nüfus	Nüfus	Yıllık nüfus artış hızı (binde)
Şehir	194.644	305.475	45.0
Köy	149.557	141.244	-5.65
Toplam	344.121	446.719	26.09

Batman İlindeki Kadın İntiharlarının Sosyolojik Çözümlemesi

Tabloda da görüldüğü gibi Batman' da 1950' lerden sonra en yüksek kentleşme hızı 1990 – 2000 yılları arasında yaşanmıştır. Bu dönemdeki hızlı kentleşme oranının nedeni, bu tarihe kadar kentleşmeyi doğuran etkenlerden farklı olarak bölgede yaşanan terör olaylarına bağlanabilir. Terör örgütlerinin baskısı ve devletin güvenlik nedeniyle birçok köyü boşaltmak zorunda kalması zorunlu göç olgusunu karşımıza çıkarmaktadır. “ Zorunlu göç bireylerin istekleri dışında çeşitli kuvvetlerin etkisi ve zorlaması sonucunda gerçekleşmektedir” (Akkaya,1979:23). Gönüllü göçün özelliği, genellikle göç edilen yerdeki ekonomik ve sosyal koşulların zorlaması sonucu bireyin isteğine bağlı olmasıdır. Zorunlu göç ise tamamen bireyin iradesi dışında gerçekleştiği için yarattığı sosyo – psikolojik etkiler gönüllü göçten köklü olarak ayrılmaktadır (Erkan, 2001:170). Gönüllü göçte bireyler az çok göçe hazır oldukları ve gidecekleri yeri seçmede özgür oldukları için karşılaşacakları sorunları göğüslemeye bir ölçüde hazırdırlar. Zorunlu göçte ise bireylerin göçe herhangi bir hazırlıkları olmadığı için genellikle kendilerine en yakın merkeze göçmektedirler. Bu hazırlıksız yakalanma bireyler üzerinde önemli sosyo – psikolojik etkilere neden olmaktadır. Türkiye'nin diğer yerlerine göre Batman'da intihar oranının bu yıllarda yüksek çıkmasının en önemli nedeni 1990 – 2000 yıllarında yaşanan göç olgusudur. Tablo 8' de de görüldüğü gibi bu yıllarda Batman' da nüfus artış hızı binde 45' tir. Bu dönemde Batman'ın köylerindeki nüfus artış hızı ise binde -5.65' dir. Bu rakamlardan da anlaşılacağı gibi bu yıllarda Batman'ın kırsal kesiminden kent merkezine büyük göç yaşanmıştır. Oysa bölgede genellikle gönüllü göçler Çukurova, İstanbul, İzmir gibi bölgelere , bölge içinde ise G.Antep, Diyarbakır, Ş.Urfa gibi kentlere yaşanmaktadır. Zorunlu göç sonucu aileler en yakın yerleşim yeri olan Batman' a göç etmek zorunda kalmış, bu da beraberinde ekonomik yoksulluk ve işsizlikle birlikte intihar gibi ileri düzeyde yaşanan psikolojik sorunlar yaratmıştır.

1990 – 2000 yılları arasında Türkiye genelinde yıllık nüfus artış hızlarına bakıldığında Batman'daki durum daha iyi anlaşılmaktadır.

Tablo 9. Türkiye Genelinde 1990-2000 Yılları Arasında Nüfus Artış Hızları

	1990	2000	
	Nüfus	Nüfus	Yıllık Nüfus Artış hızı (binde)
Şehir	33.656.275	44.109.336	27.04
Köy	22.816.760	23.735.567	3.95
Toplam	56.473.035	67.844.903	18.34

Tablo 9' da görüldüğü gibi Türkiye'de 1990 – 2000 yılları arasında yıllık nüfus artış hızı 18.3 iken bu Batman'da 26.09' dur. Bu sonuç bölgedeki doğurganlık oranının daha yüksek olmasıyla birlikte göç hızını da göstermektedir. Aynı yıllarda Türkiye'de kent ve ilçe merkezlerindeki nüfus artış hızı binde 27.0 iken Batman'da bu oran binde 45.0' tir. Burada belirtilmesi gereken 1999 – 2000 yıllarında Türkiye'de nüfus artış hızı Batman'dan yüksek olan iki kentin bulunduğuudur. Bunlar binde 67 ile Hakkari ve binde 46 ile Ağrı illeridir. Bu iki ildeki hızlı nüfus artışının nedeni Batman ile hemen hemen aynıdır. Bu kentlerde bir intihar araştırması yapılmamış ve 2000 yılına ait istatistiklerin sonuçlarının alınmamış olmasına rağmen bu iki kentte de intihar oranlarının yüksek olduğu basına yansıyan olaylardan anlaşılmaktadır.

4.2 Batman' da 2000 Yılında İntiharın Artışına Neden Olan Şiddet Ortamı

Batman'daki intihar olaylarının seyri, intiharların 1998 yılında artmaya başladığını ve 2000 yılında en yüksek düzeye ulaştığını, 2001 yılında ise Türkiye ortalamasına gerilediğini göstermektedir. Aynı kentte intihar istatistiklerinde böyle bir değişiklik görülmesinin nedeni ne olabilir sorusu akla gelmektedir. Durkheim' ın çalışmasından günümüze kadar intihar istatistiklerinin bir kararlılık gösterdiği bilinmektedir. İntihar istatistiklerindeki değişikliğin, başka bir deyişle intihar oranlarının belli dönemlerde artmasının ve azalmasının o dönemin toplumsal yapısında görülen sorunlarla ilgili olduğuna çeşitli araştırmalarda değinilmiştir.

Batman' da intihar oranlarında görülen bu değişiklik iki faktöre bağlanabilir :

Birincisi, Batman daha önce de belirttiğimiz gibi 1990' lardan başlayarak hızla göç alan bir merkez olmuştur. Göç sonucu ortaya çıkan anomik kentleşmenin insanların psikolojik yapısı üzerinde de önemli etkisi olduğu bilinmektedir. Bu etki kente gelen insanların beklentileri karşılanmadığı oranda artmaktadır. Yapılan çalışmada, intihar eden ve intihar girişiminde bulunan bireylerin ailelerinin büyük çoğunluğunun son yirmi yılda Batman' a göç ettiği ortaya çıkmıştır. İntihar eden ve intihar girişiminde bulunanların yaşlarına bakıldığında, büyük çoğunluğunu 1980 sonrasında doğanların oluşturduğu görülmektedir. Bunların tamamına yakını köy doğumlu olup, küçük yaşta Batman 'a göç eden ailelerin çocukları oldukları anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu bireyler 1990' larda yaşanan göç dalgasının ilk genç kuşağını oluşturmaktadırlar.

İkincisi bilindiği gibi Batman 1990' lardan itibaren gerek PKK, gerekse Hizbullah gibi yasadışı örgütlerin en etkin olduğu merkez olmaya başlamıştır. Bu örgütlerin etkisi toplumsal yaşamın her alanında hissedilmiş ve toplumsal yaşamı denetler duruma gelmiştir. 1998 yılına kadar bu kentte bireyler büyük ölçüde kendi yaşamlarını planlama, düzenleme ve geleceğe hazırlama gibi amaçlar yerine bu tür toplumsal olaylarla içiçe yaşamaya başlamışlardır. İntiharla ilgili çalışmalarda bireylerin toplumsal ve siyasal olaylara fazla motive oldukları dönemlerde intihar oranının düştüğü bilinmektedir. Batman' da da bu yıllarda yüksek oranda yaşanan toplumsal olaylar bireysel sorunların önüne geçmiştir. 1998 yılından itibaren sözü geçen her iki örgüt toplumsal yaşamı denetleme gücünü yitirmiş ve çözülme sürecine girmiştir. Bununla birlikte Batman' da sosyal yaşam canlanmaya başlamış ve bireyler toplumsal olaylardan çok kendi ailevi ve kişisel sorunları ile ilgilenmeye başlamıştır. Fakat büyük çoğunluğu herhangi bir eğitim ve mesleğe sahip olmayan bu gençlerin sahip oldukları olumsuz koşullar nedeniyle yaşam biçimlerini değiştiremeyeceklerini anlamaları psikolojik sorunların yaşanmasını kaçınılmaz kılmıştır.

4.3 İntiharın Genç Kız ve Kadınlarda Yüksek Olmasının Nedeni

Daha önce tablo 1' de de gösterildiği gibi istatistikler incelendiğinde Çin hariç her ülkede erkek intiharları kadın intiharlarından en az 2 kat, bazı ülkelerde ise 5 – 6 kat daha fazladır. Türkiye' de ise erkek intiharları kadın intiharlarından yaklaşık iki kat daha fazladır. Oysa Batman' da kadın intiharları erkek intiharlarından yaklaşık 4 kat daha fazladır. Bu Batman' a özgü bir durumdur. Dolayısıyla bunun nedeni de Batman' ın toplumsal koşullarında aranmalıdır.

Batman' da 1995 – 2000 yılları arasındaki intiharlar incelendiğinde intihar eden kadınların yaklaşık %73' ü 25 yaşından küçük kadınlardan oluşmaktadır. Burada açıklanması gereken genç kadınların (kız) karşılaştıkları sorunlardır. Batman terör olayları kadar, töre cinayetleri ile de adını duyuran bir kenttir. Geleneksel yapının, başka bir deyişle yarı-feodal düzen ağalık, şıhlık ve aşiret ilişkilerinin en yoğun yaşandığı merkezlerden biridir. Bu düzen doğası gereği erkek egemen bir yapılanma olduğu için aileler erkek çocuklardan çok kız çocuklar üzerinde baskı kurmaktadır. Kırsal kesimde kız çocukları aile ekonomisine önemli katkıda bulunurlarken, kente göç ile birlikte bu ekonomik katkı ortadan kalkınca kadınların üzerindeki baskı daha da artmıştır. Erkek çocukların arkadaşları ile gezmelerine, kahvehane vs. mekanlara gitmelerine izin verilmesi, eğitimlerini devam ettirmelerine olanak sağlanmaya çalışılması gibi kız çocuklara göre avantajlı oldukları

durumlar vardır. Ailelerle yapılan görüşmede erkek çocukların okumasına karşı olmayan ailelerin oranı %90'larda iken, bu ailelerin yüzde %20'si kız çocukların okumasını istemektedir. Yine evlenirken eşini seçmede kızlara hiçbir hak tanınmazken erkekler daha özgür bırakılmaktadır. Ayrıca erkeklerin Batman dışında yaşama ümitleri her zaman kadınlara oranla daha yüksektir. Kısaca feodal yapı içerisinde tüm yoksulluklara rağmen aileler erkek çocukların ihtiyaçlarını karşılamada daha özverili davranmaktadırlar.

Feodal kültür içerisinde sıkışan genç kız ya da kadınların son yıllarda terör olaylarının da azalmasıyla toplumsal yaşama katılma istekleri artmaktadır. İntihar girişiminde bulunan kadınlarla yapılan görüşmelerde büyük çoğunluğu okumak, eşlerini seçmede özgür olmak ve ücretli bir işte çalışmak istediklerini belirtmişlerdir. İletişim araçlarının gelişmesi ve intihar eden ve girişimde bulunan bireylerin ailelerinin evlerinin tamamında televizyon bulunması, genç kızlarda toplumsal yaşama katılma ve mevcut durumlarını reddetme isteğini tetiklemiştir.

Sonuç olarak, geleneksel toplumlarda konumunu kabullenip o toplumun kültürüne uygun davranan kadın kente göç ile birlikte iletişim araçları aracılığıyla da olsa bir ölçüde geleneksel yaşamın dışında başka bir çevreyle ilişki kurmaya başlamıştır. Bu durum kadının geleneksel yapıdaki konumundan kurtulma isteğini arttırmaktadır. Fakat geleneksel toplumsal yapı değişime direnç gösterdiği için kadının istekleri daha şiddetli bir baskıyı ortaya çıkarmaktadır. Karşısında değiştiremeyeceği katı bir yapıyla karşılaşan kadınlar çoğunlukla bir intikam ya da tepki olarak intiharı seçmektedir. Bu anlamda intiharların çoğu bir 'çığlık'tır. Sesini başka türlü duyuramayan, duyursa da çözüm bulamayan insanların onları kuşatan sisteme en şiddetli tepkileridir. Belki de kendi canlarına kıyarken, çağdaşlarından birkaç yüz yıl geride yaşadıkları toplumsal koşulları da öldürdüklerini düşünmektedirler.

4.4 Ölüme Duyarsızlaşma

İntihar eden bireylerin aileleriyle yapılan görüşmelerde, aile üyelerinin ölüm olaylarını çok doğal karşıladıkları saptanmıştır. Aynı durum intihar girişiminde bulunan bireyler için de söz konusudur. Bunun nedeni bireylerin içinde yaşadıkları toplumsal koşulların onların yaşama bağlılıklarını alatmış olması olabilir. Bu bireylere gelecekte daha iyi bir yaşam beklentilerinin olup olmadığı sorulduğunda bu soruya, intihar girişiminde bulunanların tamamı gelecekte de yaşamlarında herhangi bir değişikliğin olmayacağı yönünde cevap vermişlerdir. Bu da kişilerde görülen en önemli anomi durumudur.

Ölümlerin bu kadar olağan karşılanmasının bir diğer önemli nedeni ise, Batman' da yaklaşık 6 – 7 yıl yaşanan yoğun terör ortamıdır. Bilindiği gibi Batman intihar olaylarından önce basında, faili meçhul cinayetlerle anılan bir kent olmuştur. Türkiye'de faili meçhul cinayetlerle töre cinayetlerinin en sık rastlandığı illerin başında Batman gelmektedir. Zira yapılan görüşmelerde, hem sonuçlanmış intiharlarda, hem de intihar girişiminde bulunanların %37'sinde, ilgili kişinin son yıllarda kendine yakın birini kaybettiği ortaya çıkmıştır. Savaş ortamında ölümlere fazla tanık olan insanların ölüm olaylarına duyarsızlaşması gibi, Batman' da da kendilerine yakın olan ya da olmayan kişilerin çoğunlukla terör nedeniyle mahallelerinde, sokaklarında, binalarında ölümüne tanık olan insanlarda yaşama bağlılık azalmakta ve ölüm günlük yaşamın bir parçası haline gelmektedir. Kısaca Batman' da ölüm ile yaşam arasındaki çizgi oldukça belirsizleşmiştir. Bu yüzden bireyler bir sorunla karşılaştığında sorunu çözme yerine ölümü kolaylıkla seçebilmektedir.

SONUÇ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kentlerinin çoğunda, kent yaşamının toplumsal bir sonucu olan kent kültüründen söz etmek olanaksızdır. "Çağdaş kent ve kentliliğin oluşmasını engelleyen temel unsur ekonomik gelişmemişliktir. Bölgedeki kentleşme hızı nüfus artışı ve kırsal göçün bir ürünüdür. Yani kentleşme kendi iç dinamiğinden değil, kırsal alanlardan akan nüfusun zorlaması ile ortaya çıkmıştır" (Gökçe, 1996:248). Batman 1990-2000 yılları arasında terör nedeniyle yaşanan zorunlu göçlerin de eklenmesiyle kitlesel göçlerin yaşandığı bir yerleşim yeridir. 1990 yılında 194.644 olan kent nüfusu 2000 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre 305.475' e yükselmiştir.

Yapılan çalışmada intihar eden ve intihar girişiminde bulunan bireylerin tamamına yakınının ailesinin son yirmi yıl içinde Batman' göç ettiği ortaya çıkmıştır. Kırsal kesimde aile ekonomisine önemli katkısı olan kadınlar, göç sonucu kentte sadece tüketici durumuna geldikleri için üzerlerindeki geleneksel baskı daha da artmıştır. Kısaca kadınlarda intihar oranının yüksek olmasının önde gelen nedenlerinden ilki göç sonucu ortaya çıkan kadının yeni toplumsal konumudur.

Batman; kan davası ve töre cinayetlerinin en yoğun yaşandığı merkezlerden biri olmasına ilaveten, 1990' lardan itibaren giderek yoğunlaşan terör olayları, siyasi cinayetler ve faili meçhul cinayetler ile tam anlamıyla şiddetin egemen olduğu bir kent haline gelmiştir. Çevrelerinde sürekli bu tür olaylara tanık olan bireylerde yaşama bağlılıkta azalma ve ölümleri olağan karşılama, başka bir deyişle ölüme karşı bir duyarsızlaşma başlamıştır. Şiddeti bir çözüm yolu olarak gören toplumsal çevrede yetişen bireyler, karşılaştıkları sorunlarda intiharı daha kolay seçebilmektedirler.

Bütün bu değerlendirmelerden sonra şu söylenebilir. Türkiye toplumu giderek her alanda sorun üreten bir topluma dönüşmektedir. Karşılaşılan sorunların çözülemediği için kronikleşmesi, Türkiye' nin en önemli özelliği haline gelmiştir. Ayrıca Türkiye, tarihinin en hızlı toplumsal değişim sürecini yaşamaktadır. Fakat bu değişim ülkede ikili hatta üçlü bir yapıyı da ortaya çıkarmaktadır. Başka bir deyişle ülke bir tarafta en ileri kapitalist ilişkileri yaşarken diğer tarafta feodal ilişkiler, hatta göçebe toplumlara ait (bölgede göçebe topluluklar da mevcuttur) ilişki sistemi de varlığını korumaktadır. Elli yılda kentlerde yaşayanların oranının %25' ten %70'lere yaklaşması bu dönüşümün hızını göstermektedir. Fakat bu değişim sonucunda beklenen çağdaş değer sistemi ortaya çıkamamaktadır.

Kısaca, Türkiye' nin en az gelişmiş bölgesinin en az gelişmiş illerinden biri olan Batman' ın da sorun üretmesi kaçınılmazdır. Bölgedeki bu yapı sürdükçe bu kentin töre cinayetleri, PKK, Hizbullah, faili meçhul cinayetler ve intihar gibi her dönem birinin öne çıktığı toplumsal sorunlar ile anılması kaçınılmaz görünmektedir.

SUMMARY

Within the year 2000, the Province of Batman received a lot of coverage in media especially on account of the suicides committed by young women. To that end, a research team from Dicle University was set up to investigate such a delicate issue. The research covering the years 1995 through 2000 revealed that the year 2000, according to police and judiciary records, had the highest suicide rate with 31 completed and 99 attempted suicides. The total population of Batman at the census was 446.719 according to year 2000 census. Hence, the crude suicide rate was determined as 6.87 per hundred thousand and crude suicide attempt rate as 20.81 Per hundred thousand.

While the suicide rate in Batman was close to Turkey's average by 1999, it increased twice as much as that of Turkey's average in 1999 and 2000. On the other hand, the suicide rate among young females was found to be four times higher than Batman and national averages. In the study, therefore, we placed great emphasis on determining reasons of the increase in suicides at large as well as among young females in these years, which was much higher with respect to the world and Turkey's averages.

In the light of the findings obtained from the study, we concluded that the major causes of the increases in suicide rates among women could be attributed to such factors as anomic urbanization, the pressure of current social structure on females and through the decrease of violence starting

Batman İlindeki Kadın İntiharlarının Sosyolojik Çözümlemesi

from 1997 onwards, people's involvement in their personal problems and thereby their failure to find solutions, and lastly to "indifference to death", due to numerous deaths around people caused mainly by violence and its adverse effect on people's will to live.

KAYNAKÇA

- ADLER, Alfred (1983) **Kişilik Bozuklukları ve Toplumsal Bütünleşme**, (Çev. Belkıs Çorakçı), İstanbul: Say Yayınları, Onur Basımevi
- AHMED, Akbar (1992) "Postmodernizm ve İslam", (Çev. Osman Deniztekin), **Varlık Dergisi**, İstanbul, sayı 1022
- AKKAYA, Taylan (1979) Göç ve Değişme, İstanbul: İ.Ü. Fen –Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ARKUN, Nezahat (1978) **İntiharın Psikodinamikleri**, İstanbul: İTÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Matbaası
- BAYHAN, Vehbi (1997) "Türkiye' de İç Göçler ve Anomik Kentleşme", **Toplum ve Göç** (II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Bildirileri), Ankara: Sosyoloji Derneği Yayını, No:9, D.İ.E Basımevi.
- CAMUS, Albert (1974) **Uyumsuz Yaşama**, (Çev. Tahsin Yücel), Varlık Yayınları, İstanbul: Üçler Matbaası
- DENİZ İ. v.d. (2001) "1995 – 2000 Yılları Resmi Kayıtlarından Batman' da Gerçekleşen İntihar ve İntihar Girişimleri Üzerine Bir İnceleme", **Aile ve Toplum**, Yıl:4 Cilt:1 Sayı:4, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını
- D.İ.E İntihar İstatistikleri (2001) Ankara: D.İ.E Matbaası
- DURKHEIM, Emile (1986) **İntihar : Toplumbilimsel İnceleme**, (Çev: Özer Ozankaya), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- ERKAN, Rüstem (2001) "GAP Bölgesi' nde Nüfus Hareketleri ve Göç", **GAP Yöresinde Nüfus, Çevre ve Kalkınma Konferansları**, Türkiye Çevre Vakfı Yayını.
- ERKAN, Rüstem (1989) **İstanbul - Şişli Yayla Mahallesi Gecekondu Bölgesinin Kentle Bütünleşme Eğilimleri**, İstanbul : Mimar Sinan Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- FARUK, Erem (1988) **Adalet Psikolojisi**, Ankara: Sevinç Matbaası, 8. Basım.
- GEÇTAN, Engin (1988) **Çağdaş Yaşam ve Normaldışı Davranışlar**, İstanbul : Remzi Kitabevi.
- GÖKÇE, Birsen (1987) "**Bir Toplumsal Olgular Olarak 'İntihar'** ", Ankara: Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı :1-2.

- GÖKÇE, Birsen (1996) **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar**, Ankara : Savaş Yayınevi.
- GÜLER, Zuhul (1993) **Türkiye' de Son On Yılda İstatistiklere Yansıyan İntiharların Sosyolojik Açından Değerlendirilmesi**, Sivas : Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- GÜNAL, Günal (1985) **İntihar Nedenleri ve Yöntemleri**, Ankara: Hacettepe Üniv. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, Lisans Tezi.
- İÇLİ, Tülin (1993) **Türkiye' de İntiharların Bölgesel Dağılımı**, Ankara: Hacettepe Üniv. Sosyoloji Bölümü, Doktora Tezi.
- IRMAK, Yakut (1982) **“Kentleşme”** Prof.Dr. Cavit Orhan Tütengil' in Anısına Armağan, İstanbul : İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Özel sayı 1, Fakülteler Matbaası.
- İNSEL, Ahmet (2001-Yaz) **“İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri”**, **Toplum ve Bilim**, İstanbul : Birikim Yayınları.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (1983) **İnsan ve İnsanlar**, İstanbul :Beta Yayın ve Dağıtım.
- KELEŞ, Ruşen (1983) **100 Soruda Türkiye' de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu**, İstanbul : Gerçek Yayınevi , 3. Baskı.
- KÖKNEL, Özcan (1985) **Kişilik**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul : Altın Kitaplar Matbaası.
- KÖSEMİHAL, Nurettin Şazi (1971) **Durkheim Sosyolojisi**, İstanbul : Remzi Kitabevi.
- MORGAN, Clifford T. (1986) **Psikolojiye Giriş Ders Kitabı**, (Çev. Hüsni Arıcı v.d.), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, 3. Baskı.
- ORUÇ Yeşim M. (2001-Yaz) **”Küresel Yoksulluk ve Birleşmiş Milletler”**, **Toplum ve Bilim**, İstanbul : Birikim Yayınları.
- SENA, Cemil (1975) **Filozoflar Ansiklopedisi**, Cilt:4, İstanbul : Remzi Kitabevi.
- SÜHER, Hande v.d. (1995) **Türkiye' de Kentleşme**, İstanbul: Yeni Yüzyıl Kitaplığı.
- TOLAN, Barlas (1983) **Toplum Bilimlerine Giriş**, Ankara: Savaş Yayınevi, Sevinç Matbaası.
- WHO İntihar İstatistikleri 2000 Dünya Sağlık Teşkilatı Web Sayfası.

MESLEKLERİNDE TANINMIŞ YÜZ TÜRK KADINININ KİŞİLİK VE LİDERLİK ÖZELLİKLERİ*

Meltem ONAY ÖZKAYA**

ÖZ

Bu çalışmanın üç ana amacı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; ülkemizde mesleklerinde tanınmış yüz Türk kadınının kişilik ve liderlik özelliklerini ve bu özellikleri etkileyen faktörleri belirleyerek, onların buldukları konuma gelmelerinde bu özelliklerin ne ölçüde etkili olduğunu tespit edebilmek, ikinci olarak; bu özelliklerin bulunmasıyla, bir kişinin başarılı olmasında etken olan “başarılı olma faktörleri”nin neler olabileceğini açıklayabilmek; son olarak da “lider” ve “öncü” kavramları arasında bir bağlantı kurarak, “öncü” olarak tanımlanan kişilerin de “lider” olarak kabul edilebileceğini gösterebilmektir. Bu amaca ulaşmak için, ilk önce araştırma ile ilgili bilgiler sunulmuştur. Burada araştırmanın amacı, kapsamı, neden gerektiği ile metodolojisine yer verilmiştir. İkinci olarak, ülkemizde ve dünyada konu ile ilgili yapılan çalışmalar, analiz sonuçlarıyla karşılaştırılmıştır. Bu bölümde aynı zamanda ele alınan kadınların kişilik ve liderlik özelliklerine detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Son olarak da, tüm bulgular bir arada ele alınarak analiz edilmiş ve “Neden bu kadınlar” sorusuna bütüncül bir bakış açısı ile bakılarak, “başarılı olma faktörleri”ni etkileyen kişilik ve liderlik özellikleri hakkında yararlı olacağı düşünülen bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Başarı, Kadın, Liderlik, Kişilik

ABSTRACT

There are three basic objectives of that study. First one is; determining the particularities of leadership and personal particularities of a hundred Turkish Women that are famous in their professions and the factors that affect those particularities then

* Bu makale, araştırmacının “Cam Tavanı Kırın Yüz Türk Kadını” isimli kitabındaki belirli bölümlerden alınmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksek Okulu Öğretim Üyesi

determining how these factors were effective in their social situation in today's world. Second one is after determining these factors, to explain what these "factors of success" can be in a person's life. Finally, forming a link between the concepts of "leader" and "innovator" and then proving that the people who are called as "innovator" can be accepted as "leader". In Order to reach this aim, firstly the information of this study is presented. In this part, the scope and the goal of the research, the reason of its necessity and its methodology are stated. Secondly, the studies about this subject those are realized in our country and in the world are compared with the results of the analysis. In that part the particularities of leadership and personality of these 100 women are stated in details. Finally, all the findings are held together and analyze, then the necessary information about the particularities of leadership and personality that affect the factors of being successful is stated with a totalitarian perspective to the question of "who are these 100 women".

Key Words: Success, Woman, Leadership, Personality

GİRİŞ

Bilindiği üzere, dünyada ve ülkemizde "liderlik ve kişilik" konusunda pek çok yayın bulunmaktadır. Bu yayınlardan bazıları akademik nitelikte bazıları ise hem magazinseldir hem de öğüt vermeye dayalı yayınlardır. Bütün bu yayımlar incelendiğinde, "liderlik ve kişilik" konusunda belirli bir kanıya varmak mümkündür.

Konuyla ilgili literatürde "lider" tanımı, araştırmacılar tarafından farklı boyutlarda incelense de, bu tanımla ilgili çeşitli kavramların birbirine yakın olduğu görülmektedir. Bu benzerlik içerisinde liderin pek çok özellikleriyle toplumu harekete geçiren, yönlendiren bir kişi olduğu basit bir anlatımla açıklanabilir. Kısacası, liderliği ve lideri tanımlarken, belli bir kişiden, belli bir izleyici grubundan ve belli bir ortamdan bahsedilmesi gereklidir. Bu üçlü bir sac ayağıdır. Yani biri olmazsa diğerinin olmayacağı bir durum söz konusudur. Bu şekilde düşünüldüğünde ise, önemli bir karmaşa ile karşılaşılır; çünkü yıllar boyunca literatürde "lider" tanımı "öncü" ya da "önder" olarak ele alınmıştır. Gerçekte bu üç tanım birbirinden oldukça farklıdır; çünkü lider; "yönetimde bir güce ve etkiye sahip kimse, şef, önder" olarak tanımlanırken, öncü; "bir sanat veya düşünce akımında, çağına göre yeni bir görüşü başlatan ve kendisinden sonra gelenlere yol gösteren kişi ya da eser" olarak açıklanmaktadır. Liderlik tanımı içerisinde bahsedilen "önder" in kişisel özellikleri arasında ise; "bulunduğu küme veya toplumun tutum, davranış ve

etkinliklerini değiştirme ve yönetme becerisi” bulunmaktadır. (Ana Britanica) Durum böyle olduğunda, bu çalışmada özellikle “lider” ve “öncü” tanımları arasında bir bağın kurulması amaçlandığından, genellikle bu iki kavram üzerinde durulmuştur.

Sonuç göstermiştir ki; “lider” ve “öncü” arasında çok keskin sınırlar bulunmamaktadır. Her iki kavram da, toplumun tutum, davranış ve etkinliklerini değiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu açıdan konuya bakıldığında; “bir lideri öncü olarak” ya da “bir öncüyü lider olarak” kabul etmenin mümkün olup olmayacağına dair bir soru da, araştırmanın başlangıcını oluşturmuştur.

Bir kişi için “bu liderdir” ya da “öncüdür” tanımını yapabilmek için, ele alınan bu kişinin “kişilik özellikleri” hakkında da bazı detaylı bilgilere sahip olmamız gereklidir. Ancak böyle bir durumda, hangi kişilik özelliğine sahip bireylerin lider ya da öncü olabileceklerine dair yorumlarda bulunabilmek mümkün olacaktır.

Bu araştırmada, ele alınan kadınların kişilik özellikleriyle, bir liderde bulunması gerektiği düşünölen liderlik özellikleri, belirli önermelerle birleştirilmiş ve sonuçta “Neden bu kadınlar ya da bu kadınların farklılıkları nedir?” sorusuyla da onlara neden “öncü ya da lider” denilmek istendiği açıklanmaya çalışılmıştır.

Ancak burada dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta vardır. Bu da; böyle bir saptamanın yapılmasında tek bir disiplinin yeterli olmayacağıdır. Lideri inceleyen bilim psikolojidir; çünkü lider bir bireydir. Liderlik tanımını inceleyen bilim yönetimdir. Liderliğin ortaya çıkmasına neden olan etmenleri inceleyen bilim de sosyolojidir. Kısacası, bu çalışma aynı zamanda interdisipliner bir araştırma özelliği de taşımaktadır.

Sorulara verilen yanıtlar ile kadınların kendi kişilikleri hakkında söyledikleri sözlerin, üç bilimin yararlanacağı bir kaynak niteliğinde olabileceği tahmin edilmektedir.

Araştırma, niteliği ve gerçekleştirilme biçimi göz önüne alındığında hem niceliksel (quantitative) hem de niteliksel (qualitative) bir araştırmadır. Özellikle ana verilerin anket formu ile toplanmış olması, araştırmanın nicel yönünü; destekleyici ve kontrol edici verilerin yarı-standart mülakatlar ve ikincil verilerle toplanmış olması, araştırmanın nitel yönünü ortaya koymaktadır. Çalışma bütün olarak ele alındığında, tanımlayıcı-betimleyici (descriptive) ve açıklayıcı niceliksel bir araştırma olarak tanımlanabilir.

Araştırmanın konu başlığı içerisinde “başarı” faktörü, “belirli bir konuma gelme” şeklinde belirlenmiştir; çünkü bu faktör, pek çok açıdan farklı yorumlara açık olan bir kavramdır. Yani yorumlar kişiden kişiye değişim

gösterebilmektedir. Bu düşünceyle, bu tanımın çerçevesi, belli bir statüye, unvana ya da konuma gelme olarak sınırlandırılmıştır.

Araştırmanın örneklemini, farklı alanlarda mesleklerinde tanınmış yüz Türk kadını oluşturmaktadır. Bu örneklem grubunun tespiti sırasında, 1998 yılında Türkiye’de en çok satan gazetelerden birinde (Sabah gazetesi, Mimoza dergisi), çeşitli mesleklerde başarılı oldukları düşünülen kadınlar arasında yapılan bir anket sonucunda seçilen yetmiş beş Türk kadınının bulunduğu bir listeden yararlanılmıştır. Bu liste dışında seçilen diğer isimler tamamiyle araştırmacının kendi tercihi sonucunda belirlenmiştir. Ancak bu tercih sebebinin etkileyen nedenlerden biri arasında, ele alınan bazı kadınların buldukları konum ve unvan itibarıyla, bilinen ve yaşayan ilk kadınlar olmasıdır. Bu kadınların bilinen ve tanınan kadınlar olduğuna dair bir açıklamada bulunmak gerekirse, şüphesiz kesin bir yorumda bulunmak mümkün değildir; çünkü bu kadınların ne ölçüde tanındıklarına dair ülke çapında bir anket yapılmamıştır. Durum böyle olunca bu seçimi kuvvetlendirecek en büyük dayanağın, gazetede yayınlanan ve halk oylamasıyla belirtilen listedeki isimler olduğu belirtilebilir. Ayrıca özellikle kadın yazarlar konusundaki seçimde, ülkemizde tanınmış iki kitabeviden (Remzi ve D&R), en çok satılan kitapların yazarlarının isimleri istenmiş, onların verdiği istatistik verileri doğrultusunda, farklı roman türleri yazarlarından kişiler seçilmiştir.

Bu çalışmada, “Neden yüz kadın” sorusunun yanıtı ise, 1977 yılında Today’s Chicago dergisinde yayınlanan yüz başarılı Amerikalı kadının “başarılı olma” hikayelerinin anlatıldığı yazı dizisidir. Buradan hareketle de, yüz Türk kadınının incelenmesine karar verilmiştir. Ülkemizde çeşitli alanlarda başarılı ve hatta konumları itibarıyla “ilk” oldukları düşünülen pek çok kadın bulunmaktadır. Ancak bu çalışmanın belli bir sınır ve çerçeve içerisinde yapılması gerektiği düşünüldüğünden kadın sayısı sınırlandırılmıştır. Hatta bu sınırlama içerisinde, ilk etapta ülkemizdeki üç büyük şehirde yaşayan kadınlar bulunmaktadır. Bu çalışmanın bir “ön deneme” olarak tarafımızdan kabul edilmesinden dolayı da böyle bir sınırlamanın uygun olacağı düşünülmüştür.

Örneklem seçimi konusunda dikkat edilen bir diğer nokta da, literatürde bu konuda çalışmalar yapan bilim insanlarının, ele aldıkları örneklerden ve bu örneklerin özelliklerinden yararlanılmış olmasıdır. Bunlar arasında; Margaret Henning ve Anne Jardim’in “The Managerial Woman” isimli doktora tezi (1977); Howard Gardner’in “Leading Mind” (1997); Warren Bennis’in “Bir Lider Olabilmek” (1989); Daniel J. Levinson’un “The Seasons of A Woman’s Life” (1996) isimli kitapları ile bazı küçük ölçekli çalışmalar ve makaleler bulunmaktadır.

Araştırma verileri, proje sorumlusu ve yöneticisi tarafından üç yıl içerisinde toplanmıştır. Araştırmaya başlamadan önce ön (pilot) çalışma yapılmamıştır. Hazırlanan sorular doğrudan doğruya örneklemdeki kadınlara sorulmuş ve yanıtları hemen alınmıştır. Araştırma sırasında karşılaşılan en büyük sorun, “zaman” olmuştur. Zaman kısıtlamasının getirdiği nedenlerden dolayı bazı kadınlar anket sorularının hepsine yanıt verememişlerdir. Ancak bütün bunlara rağmen, bütün sorulara yanıt veren kadınların %85 civarında olması, araştırmanın sonuçlarının kabul edilebilir olacağını göstermektedir.

Anket formu 91 sorudan oluşmuştur. Bu sorular arasında açık-uçlu olanlar da bulunmaktadır.

Çalışmanın analiz aşamasında mevcut durumu tespiti yönelik analizler bulunmaktadır. Burada toplanan veriler SPSS for Windows programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Ayrıca bu çalışmada ele alınan kadınların kişilik özelliklerini belirlemede daha objektif verilere sahip olabilmek amacıyla kullanılan Allport'un “Kişilik Özellikleri Yaklaşımı” (1998) ile Somer'in “Beş Faktör Modeli”nde (1998) yer alan “kişilik özellikleri”, konu hakkında daha fazla yorumda bulunabilmeye yardımcı olmuştur.

Allport'un önerileri dahilinde, tespit edilen on yargıca, ele alınan kadınların yaşam hikayeleri ve sorulara verdikleri cevaplar okutulmuştur. Bu yargıçlar, “liderlik ve kişilik” konularıyla ilgili araştırmalarda bulunan yönetim bilimcileri ve sosyologlardır. Yargıçlara, kişilik özellikleri ile ilgili 450 sıfat listesi verilmiştir. Onlardan yaşam hikayelerini okuduktan sonra, uygun buldukları sıfatları belirtmeleri istenmiştir. Çıkan sonuçlar “faktör analizi” yardımıyla değerlendirilmiştir. Böylelikle hem kadınların beş kişilik özelliğinden hangi gruba girdikleri tespit edilmiş hem de araştırmanın sonucunda çıkan verilerin ne ölçüde doğru bulunduğunu “test edebilme” imkanı sağlanmıştır.

1. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

Araştırma bulgularının birinci bölümünde, “kişilik özellikleri”, ele alınan kadınların ankete vermiş oldukları yanıtlarla incelenmiş ve bunlar arasında bir bağlantı kurulmuştur. Böylelikle araştırmanın ilk amacı gerçekleşmiş, ele alınan kadınların kişilik özellikleri hakkında yorumlarda bulunulabilmiştir. Bu verilere dayanarak, araştırmanın ikinci bölümünde “başarılı olma faktörleri” tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma bulgularının son bölümünde, “öncü” olarak kabul edilen kişilerin de “lider” olarak tanımlanabileceği gösterilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın amaçları doğrultusunda konuya bu açıdan bakıldığında, ele alınan kadınların kişilikleri ve liderlik özellikleri hakkında yorumda bu-

lunurken, bu oluşumun meydana gelmesinde etken olan faktörleri belirlemek gereklidir. Bu saptamayı yapabilmek için de araştırmada belirli önermelere varsayımlara yer verilmiştir. Böylelikle, araştırmanın üç amacı önermeler yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Kişilik özelliklerini belirlemek amacıyla oluşturulan önermeler:

Önerme 1: Mesleklerinde tanınmış kadınlar, belirli kalıtsal özelliklere sahiptirler.

Önerme 2: Mesleklerinde tanınmış kadınların kişiliklerinin oluşumunda, anne ve babalarının rolü büyüktür.

Önerme 3: Mesleklerinde tanınmış kadınlar, yaşadıkları sosyal ortamlardan etkilenmişlerdir.

Önerme 4: Mesleklerinde tanınmış kadınlar, başarılı oldukları alanlara yetenekli oldukları için gelmişlerdir.

Liderlik özelliklerini belirlemek amacıyla oluşturulan önermeler:

Önerme A: Mesleklerinde tanınmış kadınlar, mevcut durumu değiştirme isteğine sahip olmuşlardır.

Önerme B: Girişken olduklarını söyleyen kadınlar, değişik ortamlara daha kolay uyum sağlarlar.

Önerme C: Mesleklerinde tanınmış kadınlar, iş yaşamlarında her zaman kararlı olmuşlardır.

Önerme D: Mesleklerinde tanınmış kadınlar, her zaman kendilerine güvenmişlerdir.

Önerme E: Mesleklerinde tanınmış kadınlar, mesleki ilkelere sahiptirler.

Önerme F: Mesleklerinde tanınmış kadınlar, okul yıllarında liderlik davranışlarında bulunmuşlardır.

Önerme G: Mesleklerinde tanınmış kadınlar, mesleki kariyerlerinde bilinen ilk kişiler oldukları için "öncü" olmuşlardır.

Önerme H: Mesleklerinde tanınmış kadınlar, belirli bir vizyona ve misyona sahiptirler.

2. ARAŞTIRMA BULGULARI

2.1. Mesleklerinde Tanınmış Yüz Türk Kadınının, Buldukları Konuma Ulaşmadaki Etkileri

Bireyin dış çevresini oluşturan faktörlerin tamamı, belirli bir zaman dilimi ve belirli bir davranış düzlemi içerisinde benzer özellikler taşır. Böyle olmasına rağmen, belirli bir ortamda yer alan kişilerin tek tip çevreden etkilenmeleri ve bu çevrenin uyarılarına karşı tepkileri değişik olmakta, bu tür değişiklikler de davranışın analizini, düzenlenmesini ve önceden tahminini güçleştirmektedir. Bu değişikliğin nedeni araştırıldığında, "kişilik" denilen temel bir değişkenle karşılaşılır. Kişilik; geçmişin, mevcut zamanın ve geleceğin oluşturduğu bir bütündür. Birey hem alışkanlıklarının devamını isteyen bir yapıya hem de geleceğe uymak isteyen bir yapıya sahiptir. Bu durumda kişilik, geçmişin izleri, mevcut zamanın uygulamaları ve geleceğin temel eğilimleri ile oluşacaktır. Bu durumda kişiliği, bireyin yaşam süreci içindeki alışkanlık ve özelliklerinin davranışlarına yansıyan gözlenebilir yönü olarak görmek mümkündür. Karmaşık bir yapıya sahip kişilik kavramını etkileyen beş temel unsur bulunmaktadır. (Hogan 1996:469, Zel 2001:22, Luthans 1995:114, Clifford 1984:34, Goldstein 1981:233, Eroğlu 1996:140, Erdoğan 1991:240).

Bu unsurlar arasında; kalıtım ve yapı faktörleri, sosyal faktörler, aile faktörü, sosyal yapı ve sosyal sınıf faktörü, coğrafi ve fiziki faktörler bulunmaktadır.

2.1.1. Kalıtım ve Bedensel Yapı Faktörleri

Yapılan araştırmalar, tüm psikolojik özelliklerin temelinde yer alan en önemli faktörün kalıtım olduğunu göstermiştir. Bu kapsamda kalıtsal faktörlerin kişiliğin oluşumunda önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Ancak bireyin taşıdığı özelliklerden hangilerinin kalıtım yoluyla geçtiğini kesin olarak ortaya koymak mümkün değildir. Kişiliğin hem zihinsel hem bedensel, hem de bazı psikolojik yönlerinin belirlenmesinde sosyal ve diğer faktörlerin de etkili olduğu bilinmektedir. (Deary 1993:303, Gardner 1995:23)

Kişilik oluşumunu etkilediği düşünülen "kalıtsal özelliğin" önemini belirtmek amacıyla ele alınan yüz kadının başarılı olmalarında bu faktörün ne ölçüde etkin olduğu saptanmaya çalışılmıştır. Bu saptamayı yapabilmek için, kadınların anlatımlarından yararlanılmıştır. Kalıtım faktörünün, kişiliğin oluşumunda etkili olduğu düşünülürse, Önerme 1'e göre: "**Mesleklerinde tanınmış kadınlar, belirli kalıtsal özelliklere sahiptirler**" şeklinde bir yorumda bulunulabilir. Araştırma sonucunda, ele alınan kadınlar arasında

özellikle “devlet sanatçısı” olanların, bu özelliğe sahip oldukları belirlenmiştir.

Bu kadınlar arasında, ülkemizde bir kadın olarak adını duyuran seramik sanatçısı Ümran Baradan’ın (1927)*: “Bu aileye genetik kodlamayla geldim ve ailemin en güzel vasıflarını aldığımı düşünüyorum”; 1953 yılında Cenevre’de “Uluslararası Keman Yarışmasında birincilik, 1954’te İtalya’da “Viotti Keman Yarışmasında birincilik, 1955’te Münih’de ikincilik, 1957’te Paris’te M.Long Y.Thibant yarışmasında Paris şehri ödülünü alan ülkemizi yurt içinde ve yurt dışında temsil eden devlet sanatçısı Suna Kan’ın (1936):” Keman sesleriyle büyüdüm. Babam çok küçük yaşta müziğe olan yeteneğimi fark etmişti. Beş yaşındayken, babamın ve benim elimde bir keman vardı.”; ülkemizde başarılı bir tiyatro sanatçısı, televizyon yapımcısı ve sunucusu olan Gülriz Sururi’nin (1937): “Sahne için yaratılmış olabilirim ama unutulmaması gereken tek şey, bu özelliklerimi genlerimden almış olmamdır; çünkü babam, ülkemizde ilk operet kurucusudur”; ülkemizde ilk defa sinemalarda, sinema yıldızlarının seslerine ses-dublörlük yapan ve çocuk oyunları hariç yetmiş beş tiyatro piyesinde oynayan ve halen televizyon dizilerinde rol alan Jeyan Ayrıl Tözüm’ün (1939):“Ben tiyatroyu seçmedim, o beni seçti. Beş yaşındayken, sahne amiri ve aktör olan babamın beni elimden tutarak Dram Tiyatrosuna götürmesiyle tiyatro hayatım başlamış oldu.” sözleri, kalıtsal özelliğin kişinin yaşamında ve başarılarında ne kadar önemli olduğunu göstermenin ötesinde, önermeyi de doğrular niteliktedir.

2.1.2. Sosyal Faktörler

Çevre koşulları içerisinde insanları en çok etkileyen faktör, bireyin içinde bulunduğu toplumun sosyal özellikleridir. Her birey belirli bir kültürel yapı içinde yaşar ve bu yapıdan yaşamı boyunca etkilenir. Bireyin idealleri ve ilgileri, bu kültürel yapı ortamında şekillenir. Kişiliğin oluşumunda sosyal çevreden etkilenme ve koşullanma gerçekte bir öğrenme sürecidir. Kişiliği doğrudan etkileyen faktörler arasında önemli yeri olan öğrenme, pekiştirilmiş tekrarlama ve deneyim sonucunda hafızada çok sayıda bilginin yer alması ve davranışta kalıcı değişmelerin meydana gelmesidir. İnsan organizmasının içinde yaşadığı sosyal çevreye yeterli ve etkili bir uyum sağlaması ancak algılama yoluyla gerçekleşmektedir. (Zel 2001:23). Temelde kişilik farklılığı yaratan temel faktörlerden biri de, her bireyin algılamasındaki seçicilik olgusudur. Bu seçicilik olgusunda, etken olan faktörlerden biri de, “kişinin güdüleri ile hareket etmesidir”.

* Ele alınan kadınların doğum tarihleri, parantez içinde belirtilmiştir.

Warren Bennis “Bir Lider Olabilmek” isimli kitabında incelediği liderlerden her birinin, kendi içlerindeki her türlü engelin üstesinden gelerek başarıya ulaştıklarını saptanmıştır. Hatta bu konuyla ilgili olarak, Thomas Carlyle’in “İdeal içimizdedir ama engel de içimizdedir” sözlerinden etkilenildiğinden ve kişilerin dürtülerine güvenerek hareket ettiklerinden bahsetmiştir (1989:6).

Drucker, etkili bir lider olmak için, liderin içgüdüleriyle hareket etmesini ve olayları sentezleyebilme başarısını göstermesi gerektiğinden söz etmiştir (1994:13-22). Aynı şekilde, Howard Gardner’ın Margaret Thatcher’la yaptığı çalışmada, Thatcher’ın siyasete girmesinde aile bireyleri kadar sosyal faktörlerinde etkili olduğunu saptamıştır (1995:227).

Ele alınan kadınlardan örnek olarak verilen iki kadının, yaşadıkları olayları farklı şekillerde algılayarak, güdüleriyle harekete geçmiş oldukları aşağıdaki anlatımlarda gösterilmiştir.

Ülkemizde Yüksek Öğretim Kurulu üyesi ve eski Adalet Bakanı olan Aysel Çelikel’e (1933), başarılı bir akademisyen iken, “Çağdaş Yaşamı Destekleme” isimli derneği neden, kurmuş olduğu sorulduğunda, ülkemizde, demokrasiyi ve laik sistemi getiren ve Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran kişinin gösterdiği yoldan sapan kişilerin artması üzerine, faaliyete geçtiğini ve gerekli önlemlerin alınması için bu derneği kurduğunu söylemiştir. Diğer bir örnek ise, ülkemizde ilk televizyon spikeri ve aynı zamanda hukukçu olan Jülide Gülizar’ın (1930), altı yaşındayken, babasının, ağabeyini evin reisi ve soyunu devam ettiren bir kişi olarak göstermesi üzerine, babasının başına bir su tasını atarak: “şu anda yemin ediyorum ki; hayatımın sonuna kadar senin soyadını kullanmayacağım” sözleri, onun ailede gösterilen ayrımcılığa karşı, güdüleriyle hareket ettiğinin bir göstergesidir. Şüphesiz bu örnek, özellikle ülkemizde 1930 yıllarında daha etkili olan bir ataerkil aile yapısına ters olan bir davranıştır. Ancak Gülizar’ın yıllar sonra ülkemizdeki ilk kadın hukukçulardan, ilk kadın spikerlerden ve ilk kadın sendikacılarından biri olarak tanınması, yıllar önce haksızlıklara karşı gösterdiği bir tepkiyi yansıtabilen bir kişilik yapısına sahip olduğunu düşündürmektedir.

Bennis’e göre, liderlerin başarılı olmalarını etkileyen iki faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden birincisi, kişinin kendisini ifade edebilmesi, diğeri ise kişinin içindeki sese kulak verebilmesidir. Yukarıda belirtilen kadınların, bu iki faktörden etkilenerek, içlerindeki sese kulak verdikleri ve bu şekilde de başarılı oldukları tahmin edilebilir.

Bu konuyla ilgili olarak, bir önermede bulunulabilir; çünkü, ele alınan kadınlarla yapılan görüşmeler sırasında, onların sık sık “değiştirmeyi” istedikleri durumların oldukları saptanmıştır. Değiştirme isteğinin bir liderlik

özelliği olduğu düşünülürse, Önerme A'ya göre: “Mesleklerinde tanınmış kadınlar, mevcut durumu değiştirme isteğine sahip olmuşlardır” şeklinde bir yorumda bulunulabilir. Tablo 1’de, kadınların, değiştirmek istedikleri durumlar yer almaktadır.

Tablo 1: Kadınların, Mevcut Durumu Değiştirme İstekleri

Değiştirilmek istenen durumlar	Sayı	%
Kadınların başarılı olabileceklerini kanıtlamak	14	14
Toplumda aksayan yönleri bulmak ve çözümler getirebilmek	22	22
Kadınların özgür ve ekonomik olabileceğini kanıtlamak	4	4
Kadınların başarılı olabileceklerini kanıtlamak; toplumda aksayan yönleri bulmak ve çözümler getirebilmek	1	1
Cevapsız	59	59
Toplam	100	100

Tablo verilerine dikkat edilirse, 41 kadından büyük bir çoğunluğu “toplumda aksayan yönleri bulmak ve çözümler getirmek”(%22) seçeneğini tercih etmişlerdir. Zaten bu yanıtları veren kadınlara bakıldığında, hepsinin “siyasetle, sendikayla, sivil toplum örgütleriyle ve toplumsal konularla ilgilenen akademisyenler”(%24) oldukları tespit edilmiştir.

Bundan sonraki bölümde, daha ayrıntılı olarak aile faktörü içinde “baba rolünün” bir kız çocuğu üzerindeki etkisi anlatılacak olmasına rağmen, özellikle değiştirilmek istenen durumlar arasında, bir kadının toplumsal olaylarla ilgilenmesine neden olan kişinin “ baba” olduğu vurgulanmıştır. Konuyla ilgili olarak ele alınan kadınlar arasında iki milletvekili-bakan (Işıl Saygın, Meral Akşener), 1 sendikacı (Yaşar Seyman) ve 1 akademisyen (Nilüfer Göle) bulunmaktadır.

Bu kadınların konuyla ilgili anlatımları şu şekildedir:

Kadından Sorumlu Devlet Bakanı Işıl Saygın’ın (1938): “Siyasete girmeyi hiç düşünmüyordum. Babam bir gün yanıma geldi. Eğer seçimlere katılmazsam, hakkını helal etmeyeceğini söyledi. Bana güvendiğini düşündüm, onu kırmamak için aday oldum. Aslında siyasete girme nedenim, çevremde gördüğüm olumsuzluklardı. Türkiye’de tiner-bali gibi uçucu uyuşturucu madde kullanan sokak çocukları ortadaydı. Kadının ülke kalkınmasına katılması için, el becerilerini değerlendirmesi gerekiyordu. Cezaevlerinde

nikahsız tutuklular vardı. Çalışmayan evli kadınların evdeki emeği sigortalanmalıydı.”; Ülkemizde ilk kadın sendikacılarından Yaşar Seyman’ın (1954): “Yaşamım boyunca, çevremde gördüğüm iki olumsuzluğa tepki gösterdim. Bunlardan birincisi; babamın çok eşli olmasıydı. Tepkilerimi göstermekten hiç çekinmedim ve bir gün kadın haklarının savunucusu oldum. Diğeri ise; işçi sendikasında bir kadın başkanın olamayacağı söylenirdi. 1989’da sendikada tek kadın delegeydim. Sonunda Bölge Başkanı oldum” sözleri, örnek olarak verilen kadınların, aile ilişkilerinin etkisinin, toplumsal olaylara ne ölçüde yansıdığını göstermenin yanında, bir liderde bulunması gerektiği düşünülen bir liderlik özelliğini de açıklamaktadır.

2.1.3. Aile Faktörü

İnsan kişiliğinin oluşmasında en önemli ve en etkili çevresel faktör ailedir. Aile, normal koşullarda insanların karşılaştıkları ilk sosyal gruptur. Bu bakımdan, bireylerin sosyal değerleri ilk öğrenmeye başladıkları yer aile ortamıdır. Çocuklar, hem sosyal değerleri ve tutumları hem de özel bazı davranış biçimlerini, anne-babayı örnek alarak öğrenirler. Bireyin çocukluk döneminde aile içindeki yetiştiriliş tarzı ile ilgili performansları arasındaki ilişkileri inceleyen bir araştırmada, bu iki sürecin çok yakından ilişkili olduğu saptanmıştır. (Jenning 1994:57; Forsberg 1993:30). Ayrıca, aile ilişkisi açısından doyumlu olan bireylerin, sorumluluk ve bireysel başarı değerlerinin yüksek olduğu saptanmıştır. (Douvan ve Adelson 1966:81, Henning ve Jardim 1977:84-90, Gardner 1995:23, Levinson 1996: 178).

Verilen bilgiler ışığında, kişiliğin oluşumunda aile faktörünün önemi Önerme 2’ye göre: “**Mesleklerinde tanınmış kadınların, kişiliklerinin oluşumunda anne ve babalarının rolü büyüktür**” şeklinde tanımlanabilir. Tablo 2’de kadınların yaşamlarında, annelerinin rolü belirtilmektedir.

Tablo 2. Annenin Kadının Yaşamındaki Rolü*

Annenin Rolü	Sayı	%
Bir meslek sahibi olma gerekliliği	12	12
Ev hanımı becerileri	2	2
Kendine güvenme	3	3
Disiplinli olma	2	2
Bir meslek sahibi olma gerekliliği; sevgiye ve saygıya dayalı bir kişilik yapısı	2	2
Bir meslek sahibi olma gerekliliği; kendine güvenme	2	2
Bir meslek sahibi olma gerekliliği; mücadeleci ve kararlı olma	2	2
Sevgiye ve saygıya dayalı bir kişilik yapısı; ev hanımı becerileri	2	2
Sevgiye ve saygıya dayalı bir kişilik yapısı; kendine güvenme	2	2
Sevgiye ve saygıya dayalı bir kişilik yapısı; mücadeleci ve kararlı olma	2	2
Sevgiye ve saygıya dayalı bir kişilik yapısı; olaylara iyimser yaklaşım; ev hanımı becerileri	2	2
Sevgiye ve saygıya dayalı bir kişilik yapısı; olaylara iyimser yaklaşım; mücadeleci ve kararlı olma	2	2
Sevgiye ve saygıya dayalı bir kişilik yapısı; dürüst olma; hoşgörülü ve merhametli olma	2	2
Diğer değerler	37	37
Cevapsız	26	26
Toplam	100	100

Tablodaki veriler incelendiğinde, en yüksek oran; “ bir meslek sahibi olma gerekliliği” (%12) konusunda yoğunlaşmıştır. İkinci olarak, anneler

* Tablo 2 ve 3'te, soruya verilen yanıtlar, çeşitli seçenekler arasında dağılmıştır. Bu şekilde verilecek olan bir tablonun, makale açısından anlam ifade etmeyeceği düşünülmüştür. Bu yüzden, tabloda verilen değerler, genellikle yoğunlaşmanın daha fazla olduğu seçenekler üzerinden değerlendirilmiş ve tabloya yerleştirilmiştir.

kızlarının her zaman “kendilerine güvenmeleri” (%3) gerektiğini vurgulamışlardır.

Kadınların yaşamlarında anneleriyle ilgili anlatımlar incelendiğinde, aile bireylerinin gerek kişilik gerekse mesleki kariyer basamağında ne kadar etkili olduğu görülmektedir.

Hayatı boyunca başladığı her işte, “Bu benim için ne getirecek ve neyin başlangıcı” diyen, ülkemizde uyuşturucu ve sigaraya karşı savaş açan, İsrail’de bastırıldığı “Evrensel Medeniyet” konulu afişle ödül alan bir özel sektör kurumunun yönetim kurulu başkan danışma ve Türkiye Partisi İzmir İl Başkanı İlkil Ulueren’in (1954): “İlkokuldayken annem, diktiği tayyörün astarını aldirtmak için beni gönderirdi. Ona astarı getirdiğimde, ne olursa olsun asla vazgeçmez, bunu mutlaka tayyöre diker ve sonra da herkese- bunun seçimini kızım yaptı, derdi” sözleri, bir annenin kızına olan güvenini göstermektedir.

Devlet sanatçılarımızdan Mehveç Emeç’in (1963): “Üç buçuk yaşındayken, annemin arzusu ile piyano çalmaya başladım. Şu anda başarılı bir sanatçı isem, başarıyı anneme borçluyum”; 1994 yılından bu yana, ülkemizin üçüncü büyük şehrinde bir Diş Hastanesinde Başhekim olan Gülay Vural’ın: (1950): “Kardeşim özürli olarak dünyaya geldiğinde, ailede ilgi odağını kaybetmişim. Annem, kendini kardeşime adanmıştı. Ben ondan sabırlı olmayı, olaylara iyimser bakmayı öğrendim. Şimdi yöneticiliğimde bu öğrendiklerimi uyguluyorum” sözleri ve benzer birçok örnek, mesleklerinde tanınmış olan kadınların yaşamlarında aile bireyi olarak annelerinin rolü olduğunu göstermektedir.

Yapılan bütün incelemelerde, kadınların anılarında ortak çıkan nokta, küçük kızlarla babaları arasındaki özel bir ilişkinin varlığıdır. Baba-kız ilişkisi, kadının çocuklarına ilave bir boyut kazandırmaktadır. Kadınlar babalarından yakın ilgi görmekte, genellikle yaptıkları onaylanmakta ve ödüllendirilmektedirler. Bu aynı zamanda onlara erken öğrenme kaynağı olmakta, deneyimlerini çok erken dönemlerde genişletme olanağı sağlamakta ve kendilerini tanımlamaya başlayacağı rol modellerini kazanmalarında yararlı olmaktadır. Tablo 3’te kadınların yaşamlarında babalarının rolü gösterilmektedir.

Tablo 3. Babaların, Kadınların Yaşamlarındaki Rolü

Babanın Rolü	Sayı	%
Dürüst olma	2	2
Bir meslek sahibi olma gerekliliği	3	3
Yeteneklerini gösterebilme	2	2
Ahlaki ve dini kurallara uyma	2	2
Hoşgörülü ve merhametli olma	4	4
Kendine güvenme; ahlaki ve dini kurallara uyma	8	8
Kendine güvenme; hoşgörülü ve merhametli olma	6	6
Yeteneklerini gösterebilme; ahlaki ve dini kurallara uyma	2	2
Toplumsal olaylarla ilgilenme; azimli ve kararlı olma; bir meslek sahibi olma gerekliliği	2	2
Azimli ve kararlı olma; bir meslek sahibi olma gerekliliği; insan ilişkilerinin önemi	2	2
Diğer	40	40
Cevapsız	13	13
Toplam	100	100.0

Tabloda görüldüğü gibi, yanıtlar açık bir şekilde belirlenememiştir; çünkü kadınlar, bu yanıtlar arasında birkaç seçeneği birden cevaplamışlardır. Bu durumda “bir meslek sahibi olabilme ve kendine güvenme” konusunda babalarının daha etkili olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca yaşam boyunca “hoşgörülü ve merhametli kişiler” (% 4) olmaları konusunda da çeşitli öğütler almışlardır.

Konuyla ilgili anekdotlara bakıldığında, ülkemizde başarılı sayılan gazetecilerden biri olan Pınar Türeç’in (1952): “Babam, bir siyasi partinin il başkanıydı. Bu yüzden evimizde sık sık toplantılar yapılırdı. Babam her zaman bu toplantılarda bulunmamızı ve dinlememizi isterdi. Hatta, toplantı sonunda beni ve kardeşlerimi göstererek “çocuklar da bu konuda fikirlerini söyleyecekler” dardı. Şu anda, özgürce haklarımı savunabiliyorsam, bunu babama borçluyum”; ülkemizde ilk tiyatro sanatçısı Macide Tanır’ın: (1922): “Bir gün babama “size hayranım” demiştim. O da bana “senin bana değil, benim sana hayran olacağım günü bekliyorum. Aksi halde dünya ilerlemiyor, olduğu yerde duruyor demektir. Beni geçmek zorundasın.”; ülkemizde ilk defa Sanayi ve Kalkınma Vakfı’nın başına seçikle gelen Meral

Gezgin Eriş'in (1954):"İngiltere'de okurken, seçeceğim bölümle ilgili babamın fikrini almak istedim. Ama babam bana "hayatın boyunca lokomotif mi yoksa vagon mu olmayı tercih ediyorsun" dedi. İlk önce ona çok kızdım ama şimdi bulunduğum konuma bakınca lokomotif olmayı tercih ettiğimi görüyorum"; ülkemizde ilk kadın modist Zuhâl Yorgancıoğlu'nun (1926): "Şimdi geçmişe bakıyorum da, babamın bize gösterdiği tarih, resim, siyaset, moda katalogları olmasaydı, asla bugünkü ben olmazdım. Beni dünyaya tanıstıran o oldu" sözleri, bir kişinin yaşamında ve kariyer gelişiminde aile bireylerinin ne kadar önemli olduğunu pekiştiren örneklerdir. Bu durumda, verilen önerme de dikkate alındığında, bir bireyin kişiliğinin oluşmasında ve başarılı olma istekliliğinde ailelerinin katkıları büyüktür.

2.1.4. Sosyal Yapı ve Sosyal Sınıf Faktörleri

Bireyin mensubu olduğu sosyal sınıf ve sosyal yapı onun kişiliğinin oluşumunda etkilidir. Bireyin ait olduğu sosyal sınıf, onun eğitim imkanlarını, yaşama biçimini, düşünce ve eğilimlerini, tüketim davranışlarını ve kişilik özelliklerini etkiler (Zel, 2001:25).

Araştırmada bu faktörler, ilgili özel bir soru sorulmamış olmasına rağmen, "sosyal sınıf"ın, kişiliğin oluşumunda etkili olduğu Önerme 3'e göre: "**Mesleklerinde tanınmış kadınlar, yaşadıkları sosyal ortamlardan etkilennmişlerdir**" şeklinde açıklanabilir. Ele alınan kadınlardan Sema Küçüksöz'ün anlatımı konuya açıklık getirmektedir.

Bir gece ansızın uyandı. Neden uyandığını, ne ses duyduğunu hiç bilemedi. Yaşamı bir anda gözlerinin önünden geçti. Bir iş istemişti, olmuştü; bir ev istemişti, almıştı. Mücevherlerle dolu renkli bir hayatı olmuştü. Bir anda kendini, insanları ve politikacıları eleştirmeye başladı. Aniden bir karar verdi. Türkiye'de bir spor klübünün ilk kadın yönetim kurulu üyesiydi. Bu imkanlarını kullanarak, yüzlerce kilometre uzakta, Türkiye'nin doğusunda bir şehrin valisine telefon ederek yardıma geleceğini söyledi. Sağlık ocağı, okul, büyük bir eğitim kampüsü yaptıran Sema Küçüksöz (1949): "Çiftlik sahibi olan babam, hayvan ticaretiyle uğraşırdı. Doğu yöresinden hayvan getiren adamları, babam her zaman baş köşeye oturturdu. Bu beni ilk zamanlarda şaşırtmıştı. Ancak şimdi doğu yöresine yatırım yapmaya karar verdiğimde, böyle bir ailede büyümenin etkisi olduğunu düşünüyorum" sözleri, önermeyi açıklayan nitelikte olmasının yanında, sosyal sınıf faktörünün, kişilik özelliklerine yansımaları görülmektedir.

Bütün bu açıklamalardan sonra, mesleklerinde tanınmış yüz Türk kadınının buldukları konuma ulaşmadaki etkenler arasında, "kişilik" özelliğinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bir bireyin kişiliğini etkileyen etmenler ara-

sında “kalıtsal özellikler”, “ailenin rolü” ve yaşadıkları “sosyal ortamın” etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca bu etkilerin varlığıyla kişiyi ön plana çıkaran bir liderlik özelliği olan “değiştirme isteğine sahip olma” tutumu da bu açıklamalarla belirtilmeye çalışılmıştır.

Bu açıklamalar aynı zamanda, araştırmanın birinci amacı olan kişiliği etkileyen faktörlerin neler olduğunu gösterme konusunda yardımcı olmakta, diğer yandan da ele alınan kadınların “lider ya da öncü” olarak düşünülmesi gerektiğini açıklamaya yönelik bir başlangıcın giriş temelini ya da temasını oluşturmaktadır.

2.2. Mesleklerinde Tanınmış Yüz Kadının, Başarılı Olmalarını Etkileyen Faktörler

Bundan önceki bölümde, kişiliğin oluşumunu etkileyen etmenlerden bahsedilmiştir. Bu bölümde ise, kişiliği etkileyen etkenlerin açıklanmasıyla, “başarılı olma” faktörleri belirlenmeye çalışılmıştır. Kişiliği etkilediği düşünülen “karakter”, “yetenek” konusunun daha derinlemesine incelenmesiyle de bu konuya bir açıklık gelebilecektir.

Kişiliği belirleyen birçok faktör vardır ve bu faktörlerin tümü “kişilik” denilen kavramın ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır. Bu durumu iki ana başlık altında toplamak mümkündür: Karakter ve yetenek.

Araştırmanın bu bölümünde, kişiliğin oluşumunu etkileyen bu özelliklerin başarılı olmada ne ölçüde etkili olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

2.2.1. Karakter

Kişilik ile en sık kullanılan kavram” karakter”dir. Karakter; kişiliğin sosyal ve ahlaki özelliklerini ifade eder. (Erdoğan 1991:244, Köknel 1984:25, Güney 1997:301). Karakter; aile, okul ve çevrenin etkisiyle çocukluk dönemlerinden itibaren gelişmeye ve şekillenmeye başlar. Karakterin oluşumuyla ilgili iki temel basamak vardır. Bunlardan birincisi; beğenilme, takdir ve ödüllendirme basamağı, diğeri ise; gerçek idealler basamağıdır.

Karakterin oluşumuyla ilgili etmenler değerlendirildiğinde, kadınların buldukları konuma gelmeleri iki şekilde ele alınmıştır. Bunlardan birincisi, kadının başarılı olma isteğini fark ederek onu yönlendiren ve her türlü desteği gösteren kişi/kişilerdir. Diğer yandan, bu kişi/kişilerin, buldukları konuma gelmelerinde ne ölçüde etkilerini sürdürdükleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle farklı başka etkenlerin de başarılı olma isteğinde etkili olup- olmadığı tespit edilebilecektir.

Bu açıklamalara göre, kadınların başarılı olma isteğini fark ederek onları yönlendiren ve her türlü desteği gösteren ilk etmen ailedir. 8%18). Diğer iki etmen ise, çevreleri (%10) ve kendi tercihleridir. (%10).

Diğer yandan bu etkilerin, şu anda buldukları konuma gelmelerinde ne ölçüde etkili olmuştur, sorusuna verilen yanıtlar ise, çevre faktörlerinin neler olduğunu açıklaması açısından dikkate değerdir; çünkü, 86 kadından %10'u "siyasi seçimle", %20'si "yöneticilerin desteğiyle", buldukları konuma geldiklerini söylemişlerdir. Kısacası, kadınların yaşamında aileleri ve kendi tercihleri (%33) etkili olduğu halde, yeni faktörler de bu etkenlerin arasına girmiştir. Bu etkenler arasında çok küçük bir oranda dahi olsa "şans" faktörü de (%2) bulunmaktadır.

Burada oldukça ilginç ve dünya literatüründeki benzer bulgular elde edilmiştir. Henning ve Jardim (1977:135) yaptıkları bir araştırmada, üst yönetici desteğinin kişinin kariyer gelişimindeki etkisinden bahsetmektedirler. Araştırmacılar: "iş yerinde genellikle kadınlar, erkeklerle yakın ilişkiye girmekten ziyade onlarla dost olmuşlardır. Bu da erkeklerin onları sekreterleri ya da asistanları olarak görmelerine yol açmış ve yönetim basamağında yükseldikçe, onları da üst düzeye çıkarmışlardır" şeklinde bir yorumu da beraberinde getirmiştir. Araştırma sonuçları da göstermiştir ki; ele alınan kadınlardan % 20'si buldukları göreve gelmelerinde "yöneticilerin" önemli rolü olduğunu söylemişlerdir.

Kişilik oluşumuna etken olan ikinci aşama, "gerçek idealler basamağı"dır. Bu basamağın saptanması sırasında, ele alınan kadınların aynı zamanda liderlik özelliklerini de belirlemek mümkündür. Bu basamak, bireylerin olumlu/olumsuz durumlarla karşılaşmaları halinde kişiliklerinden ödün vermemelerini ifade etmektedir. Kısacası bu tutumlar, kişilerin yıllar boyunca sürdürdükleri ve ilke haline getirdikleri davranış şekilleridir. Bu davranış şekilleri arasında "titiz ve ilkeli olma" durumu söz konusudur. Ankette, kadınlara ilkeli olup/olmadıkları ve bu ilkelerinden ödün verip vermedikleri sorulmuştur. Soruya yanıt veren 98 kadından % 86'sı ilkeli ve titiz olduklarını söylemişlerdir. Ayrıca 70 kadından % 20'si kendi koydukları kuralları bozduklarını, % 27'si "kısmen", % 23'ü "asla bozmadığını" söylemiştir.

Kişilerin kendi ilkelerini bozma konusunda gösterdikleri tepkileri açıklamak zordur. Ancak burada bir değerlendirme yapıldığında, özellikle insan yönetimiyle ilgili kararlar alan kadın yöneticilerin, insan ilişkilerinde daha duyarlı olacakları düşünülebilir; çünkü burada duygular ön plana çıkmaktadır. Kurallarını asla bozmadığını söyleyen kadınların da kişilik ve liderlik tipi açısından daha "otoriter" kişiler oldukları söylenebilir.

Bir kişiye “kendinizi tanımlar mısınız?” şeklinde bir soru sormak ve bunun bir yanıtını alabilmek oldukça zordur. Ancak araştırmada bu soruya alınan yanıtlar, kadınların kişilik analizinin yapılmasına yardımcı olan on yargıcın yanıtlarıyla karşılaştırıldığında anlamlı olmaktadır. Tablo 4’te kadınların kendi kişilikleri ile ilgili yorumları bulunmaktadır.

Tablo 4. Kadınların Kendi Kişiliklerini Tanımlaması

Kişilik özelliği	Sayı	%
Olaylara olumlu bakan, sevgi dolu bir kişiyim	4	4
Principli-kuralcı bir kişiyim	7	7
Olaylara olumlu bakan, sevgi dolu ; prensipli-kuralcı bir kişiyim	3	3
Olaylara olumlu bakan, sevgi dolu; kararlı-azimli bir kişiyim	2	2
Olaylara olumlu bakan, sevgi dolu; dürüst bir kişiyim	3	3
Olaylara olumlu bakan, sevgi dolu; insan ilişkilerinde başarılı bir kişiyim	3	3
Olaylara olumlu bakan, sevgi dolu; olumsuz özelliklere sahip bir kişiyim	6	6
Principli-kuralcı; dürüst bir kişiyim	4	4
Kararlı-azimli; dürüst bir kişiyim	2	2
Olaylara olumlu bakan, sevgi dolu; prensipli-kuralcı;dürüst bir kişiyim	7	7
Olaylara olumlu bakan, sevgi dolu; prensipli-kuralcı; insan ilişkilerinde başarılı bir kişiyim	3	3
Olaylara olumlu bakan, sevgi dolu; dürüst; insan ilişkilerinde başarılı bir kişiyim	2	2
Olaylara olumlu bakan, sevgi dolu; insan ilişkilerinde başarılı; olumsuz özelliklere sahip bir kişiyim	6	6
Principli-kuralcı; dürüst; olumsuz özelliklere sahip bir kişiyim	3	3
Diğer	22	22
Cevapsız	23	23
Toplam	100	100.0

Tablo 4 yorumlandığında, kadınların büyük bir çoğunluğunun kendilerini, ilkeli ve kuralcı bir kişi olarak gördüklerini göstermektedir (%7). Ancak dikkat edilirse, seçeneklerin birbirine yakınlığı sonucu etkilemektedir; çünkü, kadınların aynı zamanda kendilerini “olaylara iyimser bakan”, “dürüst” ve “kararlı” kişiler olarak da tanımlamaktadırlar.

Başarılı olma faktörlerinin tespit edilmeye çalışıldığı bu çalışmada, kişinin “ilkeli ve kuralcı” olmasının aranılan bir özellik olduğu söylenebilir. Şüphesiz bu durum, hedeflenen doğrultuda, ilkeli hareket etmeyi de gerekli kılmaktadır.

Mesleklerinde tanınmış kadınların, başarılı olmalarını etkileyen son faktör de; “yetenek”tir. Yetenek, sadece kişiliği oluşturan bir faktör değil, aynı zamanda kişiliğin biçimlenmesinde de önemli bir etmendir. Yetenek zihinsel ve bedensel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bedensel yetenek, bireylerin doğuştan kazandıkları, zamanla kullanılabilir duruma getirdikleri özelliklerdir. Bedensel yeteneğin, bir kişilik özelliği olduğu düşünülürse Önerme 4’e göre: “**Mesleklerinde tanınmış kadınlar, başarılı oldukları alanlara yetenekli oldukları için gelmişlerdir**” şeklinde bir yorumda bulunulabilir.

Bu önermeyi açıklayabilmek amacıyla, özellikle iki farklı alanda başarılı oldukları düşünülen örnekler verilmeye çalışılmıştır.

Ülkemizi, dünyanın pek çok yerinde temsil eden ip cambazı Günsel Yolagel’in (1935): “Akrobasi hareketlerini yapabilecek bir vücut yapısına sahiptim. 38 kiloydum ve kemik yapım hem sert hem de esnekti”; ülkemizdeki profesyonel ilk modern dansçı Nur Ay’ın (1940): “Eğer konsantre olmazsam dans edemem. Yaşamım boyunca her müzik türüne göre ritm ve figür bulmaya çalıştım ve bunu içimdeki coşkuyla bütünleştirdim. Bu benim doğuştan sahip olduğuma inandığım önemli bir özelliğimdir.” sözleri “bedensel yeteneğin” başarılı olmada etken olabileceğini göstermektedir.

Bireyin sahip olduğu “zihinsel yetenek” kavramı “zeki olma” şeklinde değerlendirildiğinde zor bir durumla karşılaşılır; çünkü ele alınan kadınların ne ölçüde zeki olduklarını tespit etmek için bir “zeka testi” yapılmamıştır. Ancak buna rağmen, kadınların kendini “zeki” olarak görmesi “kendine güvenme” olarak değerlendirildiğinde, soruya yanıt veren 73 kadının kendisini “zeki” olarak düşünmesi dikkate değerdir. Bilindiği gibi son yıllarda özellikle yöneticilerde olması gereken özellikler arasında “duygusal zeka” da sayılmaktadır. (Goleman 1998:18) Duygusal zekaya sahip olan kişilerin özellikleri arasında; öz-bilinç, kendini ortama göre ayarlama, motivasyon, empati ve sosyal beceriler bulunmaktadır. Burada ele alınan kadınların bu özelliklere sahip olduklarını düşünerek IQ düzeylerinden ziyade, duygusal zekalarının

daha ön plana çıktığı görülmektedir; çünkü, kadınlara “Kendinizi ne ölçüde zeki görüyorsunuz?” şeklindeki sorumuza, hemen “evet” şeklinde yanıt vermemişlerdir. Ancak bu soruya büyük bir çoğunluğu (%68); “şayet bu konuda bulunuyorsak zeki olduğumuz içindir” tanımını kullanmışlardır. Bu soru “zeki ve zeka düzeyi” olarak algılanmadığından, bu yanıtların anlamlı bulunduğu düşünülmektedir. Duygusal zeka özelliklerine sahip bireylerin de kendilerine güvendikleri ve zeki olduklarını hissetmelerinin başarılı olma kriteri olabileceği düşünülebilir.

Kişiliğin oluşumunu etkileyen faktörler arasında yer alan kişilik yapısının, yeteneğin ve çevresel faktörlerin, bireyin kişiliğinin oluşumunda ve belli bir konuma gelmesinde ne derece etken olduğu önermeler, anlatımlar ve istatistiki verilerle belirlenmeye çalışılmıştır. Bu faktörler kişiliğin oluşumunda etkili olduğu kadar, belli bir konuma gelmede de oldukça etkilidir. Bu bölümde ayrıca, “başarılı olma” faktörleri arasında; titiz ve ilkeli olmanın, konulan kurallara uymanın, olaylara iyimser bakmanın, dürüst davranmanın, kararlı olmanın ve duygusal zekaya sahip olmanın da etkili olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

2.3. Mesleklerinde Tanınmış Yüz Kadının, Kişilik Özelliklerini Açıklamaya Yönelik Araştırma Sonuçları ve Yorumlar

Kişilik özelliklerinin çalışılmasında temel bir yaklaşım, insanların gösterdikleri bireysel farklılıkların dünyadaki bütün dillerde kodlanacağı ve sözcükler haline getirileceği hipotezinden hareketle, kişilik yapısını kapsayacak bir sınıflama oluşturmaktır. Bu yaklaşım, Goldberg (1990:1216-1229,1995:78) ve Odbert ve Norman’ın çalışmaları ile önem kazanmıştır. Cattell (1947:197-220), Allport ve Odbert’in kullandığı yaklaşık 4500 kişilik özelliği tanımlayan sıfatla yaptığı çalışma sonucunda bu sıfatlar 35 iki uçlu değişken haline getirilmiş ve faktör analizi sonucunda 16 faktör bulunmuştur. Ancak daha sonra Cattell’in değişkenleri ile analiz yapan diğer araştırmacılar bu faktörleri bulamamışlardır ve yalnızca 5 genel faktör elde etmişlerdir. (Digman 1990:417-440, Normon 1963:574-583, Borgatta 1964:197-220, Dubrin 1994:57, Berry 1998:148, Thoms 1996:346, Hughes 1996:176).

Çeşitli çalışmalar sonucunda ortaya çıkan beş faktör arasında:

1. Dışa dönüklük’e karşılık İçe dönüklük (Extroversion- Introversion)
2. Yumuşak başlılık /Uzlaşılabilirlik’e karşılık Antogonizm (Agreeableness- Hostility, Antogonism)

3. Güvenilirlik /Sorumluluk'a karşılık sorumsuzluk (Conscientiousness- Undependability)
4. Duygusal Dengelilik'e karşılık Nörotiklik (Emotional Stability- Neuroticism)
5. Deneyime Açıklık /Zeka'ya karşılık Tutuculuk (Openness to Experience/ Intellect- Conventionality/ Lack of Intellect) bulunmadır (Somer 1998:35-62).

2.3.1. Beş Faktör Modeline Göre Ele Alman Kadınların Kişilik Özellikleri

2.3.1.1. Dışa Dönük Bireyler

Bu boyutla ilgili bazı temel özellikler; iddialı olma, sosyal olma, enerjik olma ve konuşkan olma şeklinde sıralanabilir. Bu özelliklere sahip bireyler, grup içindeki diğer bireylerle kolay iletişim kurarlar, kaynakların kullanılması ve bulunmasında öncülük ederler. Kısacası, dışa dönük bireyler, dış dünyaya açık bireylerdir. Bu boyutun karşısı "içe dönüklük" tür. (Eysen & Eysenck 1963:177, Church 1986:29-45).

Dışa dönük olma özelliği, araştırmada "girişken olma" durumu ile tanımlanmıştır. Bu özelliğin bir liderlik özelliği olduğu düşünüldüğünde Önerme B'ye göre: "Girişken olduğunu söyleyen kadınlar; değişik ortamlara daha kolay uyum sağlarlar" şeklinde bir yorumda bulunulduğunda, 90 kadından, % 61'inin "girişken" bir kişiliğe sahip oldukları saptanmıştır. Ortama uyum sağlama konusunda ise 98 kadından % 67'si "uyduğunu", % 7'si "uymadığımı", % 24'ü "koşullara ve kişilere göre hareket ettiklerini" söylemişlerdir. Ayrıca 98 kadından % 64'ü her ortamda hareketlerine dikkat ettiklerini belirtmişlerdir.

Sonuçlar oldukça ilginçtir; çünkü, kadınlar ne kadar dışa dönük ve uyumlu olduklarını söyleseler de, koşullara ve kişilere göre hareket etmektedirler. Genellikle dışa dönük bireylerin, her ortama rahatlıkla uyum sağladıkları düşünüldüğünde, bu sonuçlar farklı olarak algılanabilir. Ancak kadınların buldukları konular itibariyle, daha çok toplum önünde bulunmalarından dolayı, hareketlerine dikkat etmiş oldukları düşünülebilir.

Dışa dönük kişilerin sahip olduğu özellikler arasında "iddialı olma" özelliği de bulunmaktadır. "İddialı olma" tanımı bir konuda "iyi olma" olarak tanımlanırsa, bu kişilerin de "kararlı kişiler" olması gerekmektedir. Bu özelliğin bir liderlik özelliği olduğu düşünülürse Önerme C'ye göre: "**Meslek-**

rinde tanınmış kadınlar, iş yaşamlarında her zaman kararlı olmuşlardır” şeklinde değerlendirilebilir.

Paul Taffinder “The New Leaders” (2000:55) isimli kitabında, azimli ve kararlı kişilerin, her zaman bir konuya odaklandıklarını ve fırsatları değerlendirerek, riske girdiklerini belirtmişlerdir. Ele alınan 98 kadından % 93’ü “azimli ve kararlı bir kişi” olduklarını ve yaptıkları işe her zaman odaklandıklarını söylemişlerdir.

Kadınların kararlı olmalarına ilişkin verilen örnekler arasında, ülkemizde ilk defa bir “Kadın Sığınma Evi” projesini başlatan Canan Arın’ın (1940): “Yurt dışında gördüğüm sığınma evleri ve gelecek konusundaki sezgilerim, bir kadın derneği kurmanın gerekli olduğunu gösterdi. Burada tek amacım; bir sığınak evi kurmak ve bunu ülke çapında yaygınlaştırmaktır”; İlk kadın büyükelçimiz Filiz Dinçmen’in (1939): “Büyükelçi eşimle yıllar boyunca farklı yerlerde çalıştım. Mesleğimi ve ülkemi çok seviyordum. Bu yüzden bütün zorlukları göğüsleyebildim”; ilk savaş muhabiri Ferai Tınç’ın (1949):” 1990 yılında ilk kadın olarak dış haber şefi oldum. Savaş meydanlarında resim çekmek, haber yazmak benim için önemliydi. Korkuyordum ama mesleğimi zevkle ve heyecanla yapıyordum”; Devlet Sanatçısı Yıldız Kenter’in (1928):” konservatuara girmek için önce annemi sonra da çevremi ikna etmem gerekiyordu. Annemi ikna edemedim ama ben kararımı vermiştim, geri dönemezdim”; ülkemizde ve dünyada ilk kadın jet pilotu ünvanı alan Şenay Güney’in (1942):” Amerikada pilot eğitimi sınavına katıldım. Başarılı olmama rağmen, kadın olduğum için kabul edilmedim. O gün karar verdim, jet pilotu olacaktım ve bunu herkese kanıtlayacaktım” sözleri, kadınların hedefledikleri konularda ne kadar kararlı olduklarını göstermesi açısından önemlidir.

2.3.1.2. Duygusal İstikrarlı/ Kararlı Kişiler

Bireyin sinirli olup olmaması; kendine güven derecesi; iyimser ve kötümser olması; sıklılgan olması; duygusal olması ve endişeli olması gibi özellikler bu boyutun kapsamındadır. (Costa& McCraef Dye 1991:21-50, Digman& İnouye 1986:417-440, Goldberg 1990:1216-1229, 1995:437, Hofstee & Road & Goldberg 1992:847-860, Jonhson & Ostendorf 1993:563-576) Duygusal kararlılığa ya da istikrara sahip olan kişilerin, kendilerine güvendikleri, çekingen oldukları göz önünde bulundurularak, ele alınan kadınların yüzde kaçının kendilerine güvendiklerini ve sıklılgan olduklarını göstermek mümkündür.

Bir kişinin ne ölçüde çekingen yapıda bir kişi olduğunu tespit etmek için araştırmada iki kriter kullanılmıştır. Bunlardan birincisi; kişinin kendisini

girişken bir kişi olarak görme durumu, bir diğeri ise kişinin ilişkilerinde “mesafeli olma” durumudur.

Buna göre, girişken-dışa dönük olduğunu kabul eden kadınların %61’i soruya olumlu yanıt vermiştir. İlişkilerinde mesafeli olduğunu söyleyen kadınlar %37’dir. Daha önce belirtildiği gibi, bu kadınlardan bazıları şartlar ve kişiler değiştiğinde, farklı tutumlar sergilediklerinden bahsetmişlerdir. Bu sorulara verilen yanıtlar, bu durum göz önüne alınarak karşılaşılmıştır. Kıscası; insanlarla ilişkilerinde “bazen” (%32) mesafeli olanlar ile “bazen” (%22) girişken olduğunu düşünenler bulunmaktadır. Bu durum göstermektedir ki; ele alınan kadınlardan bazıları “içe dönük” ya da “çekingen-sıkılğan” kişilerdir.

“Kendine güvenme” sıfatı, bir liderlik özelliği olarak düşünüldüğünde Önerme D’ye göre:” **Mesleklerinde tanınmış kadınlar, her zaman kendilerine güvenmişlerdir**” şeklinde bir yorumda bulunulabilir. Ele alınan 97 kadından % 93’ü yaptıkları her işte kendilerine güvendiklerini söylemişlerdir. Kadınların buldukları konular dikkate alındığında, kişinin kendisine güvenmesinin “başarılı olmada” ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.3.1.3. Uyumlu Bireyler

Uyumlu bireyler arkadaşça davranırlar; birlikte çalışmayı severler; kibardırlar; hoşgörü sınırları geniştir; güven vericidirler ve yumuşak kalplidirler. Bu özelliklere sahip bireyler, yönetici olarak astlarını iyi motive eder, onların ihtiyaçlarını gidermeye çalışır ve iyi iletişim kurarlar. (Mc Crae 1987:1258-1265, 1993: 577-585, Mc Crae & Costa 1987:81-90, Peabody & Goldberg 1989:552-567, Piedmont & Mc Crae &Costa 1991:131-155).

“Hoşgörülü olma” tanımı; yöneticinin ekip üyelerine gösterdiği belirli esneklik payı olarak belirlenmiştir. Bu esneklik içerisinde, yapılması gereken işin yapılması ya da yeterli olmaması durumunda yöneticinin astına gösterdiği “hoşgörü düzeyi” bulunmaktadır. Araştırma örneklerini oluşturan 97 kadından % 76’sı “hoşgörülü bir kişi” olduğunu ifade etmiştir. Kadınların olumlu yanıt vermesi, şüphesiz kişinin gerçekten “hoşgörülü” olduğunu kanıtlamaz. Ancak Kiech’in kadın yöneticileri “daha az otoriter, konsensüs eğilimli, esnek, duygusal ve astlarının ihtiyaçlarını önemseyen bir yapıya sahip” olarak (1991:14) belirtmesiyle, kadınların çoğunun kendisini “hoşgörülü” olarak tanımlamaları arasında, anlamlı bir ilişki görülmektedir.

Ayrıca bu özelliğe sahip kişilerin “güven verici” olmaları için, çalışma arkadaşlarının anlattıkları konuları dinlemiş, onları korumuş, onların kendisinden daha üst bir basamağa geçmesinde yardımcı olmuş ve kendisinden farklı düşünen kişilerle çalışmayı tercih etmiş olabilecekleri düşünülebilir.

Bu veriler dikkate alındığında; kadınların %91'inin "meslektaşlarını koruduğu"; %81'inin "meslektaşlarının kendi önüne geçmesine teşvik verdiği"; %70'inin "kendisinden farklı düşünen kişiler olmasına rağmen, onlarla çalışmaktan mutlu olduklarını" söylemesi; %86'sının "iyi bir dinleyici" olduğunu kabul etmesi şeklinde değerlendirildiğinde, çevrelerine karşı "güvenilir" ya da "güven verici" kişiler olmuşlardır şeklinde bir yorumda bulunulabilir.

2.3.1.4. Sorumluluk Sahibi Kişiler

Azimli, güvenilir ve güçlü bir başarı kazanma güdüsüne sahip, dikkatli, temkinli, sorumluluğun bilincinde, planlı ve programlı olma gibi özellikler bu boyutun içinde yer alır. Bu özelliklere sahip bireylerin hem otonom hem de hiyerarşik yapı içerisinde her türlü görevde başarı kazanma olasılıkları kuvvetlidir. (Trapnell & Wiggins 1990:781-790, De Road & Perugoni & Hrebickova & Szarota 1998:212-232, Bond & Nakazato & Shiraiishi 1975:347-357).

Bu kriterler içerisinde "planlı ve programlı olma" mesleki ilkelere bağlılık ile açıklanabilir. Bu özelliğin, bir liderlik özelliği olduğu düşünülürse Önerme E'ye göre: "Mesleklerinde tanınmış kadınlar, mesleki ilkelere sahiptirler" şeklinde bir yorumda bulunulabilir. Mesleki ilkelere sahip olan bir kişinin de "yöntemli" davrandığı düşünülebilir.

Bu soruya yanıt veren 98 kadından % 83'ü "yöntemli" davrandıklarını söylemişlerdir. Onlara nasıl bir yöntem izledikleri sorulduğunda yanıtlar arasında: (1) planlı ve sistematik çalışma, (2) araştırma yapma, (3) bilgileri topladıktan sonra eyleme geçme (4) ekip çalışmasına önem verme" bulunmaktadır. Burada en yüksek oran "planlı ve sistematik çalışmada" (% 78) olarak toplanmıştır. Bu durum göstermektedir ki; kadınlar bir işe başlarken önce çalışma planı hazırladıkları ve bu plan doğrultusunda hareket ettikleri sonucuna ulaşmaktadır.

Yöntemli davranan bir kişinin, disiplinli bir kişi olduğu da düşünülebilir. Bu disiplinli olma durumu, işyerindeki tutumlar ve işin yapılma yöntemleri içerisinde değerlendirilebilir. Bu çalışmada ele alınan kadınların, iş yöntemleri belirlenirken, hangi konular üzerinde daha hassas davrandıkları sorulmuştur. Bu açıklamalar arasında; "(1) işin doğru ve zamanında yapılması, (2) işin ahlaki kurallara ve işleyişine uyma, (3) çalışkan ve azimli olma, (4) kendine güvenme " bulunmaktadır.

Alınan sonuçlara göre, kadınların büyük bir çoğunluğunun "işin doğru ve zamanında yapılması" (%67) konusunda hassas davrandıkları tespit edil-

miştir. Bu durum, ele alınan kadınların iş yerinde disiplinli hareket etmiş olduklarını göstermektedir.

2.3.1.5. Açık Olan Kişiler

Bu boyut; kültürlü olma, meraklı olma, orijinal fikirlere sahip olma, geniş düşünceli, zeki olma, sanatsal düşünme, hayal gücü kuvvetli olma gibi genellikle entelektüel özellikleri bünyesinde toplamaktadır. Bu bireyler özellikle değişim yaşayan örgütlerde yaratıcılıkla oldukça fonksiyonel fayda sağlarlar. (Thoms 1996:349-362, Hogan 1994:493-504, Stodgill 1981:47, Bentz 1990:86, Bond & Nakazato & Shiraishi 1975:347-349, Paunonen & Jackson, Forsterling & Trezebinski 1992:447-456, Mc Crae, R.R & Costa P.T 1987:81-90).

Çalışmanın ana teması içerisinde “öncü” tanımının, bu başlık altında incelenmesinin yararlı olacağı düşünülmüştür; çünkü, ele alınan kadınların %48’i buldukları konum itibariyle “ilk” oldukları düşünülen ve yaşayan kadınlardır. Diğer kadınlardan bazıları ise, ilgili buldukları alanda isimleri duyulmuş kadınlardır. Bunlar arasında tiyatro ve sinema sanatçıları, yazarlar, gazeteciler, vakıf başkanları ve akademisyenler bulunmaktadır. Bu kadınların bu konuma gelmelerindeki nedenin arkasında yatan gerçeğin kişilik özellikleri olduğu sık sık belirtilmiştir. Ancak burada bu kadınların ön plana çıkarak “öncü” olmalarını sağlayan nedenler arasında; meraklı olmanın, kültürlü olmanın, geniş düşünceye sahip olmanın, hayalleri doğrultusunda hareket etmenin de etken olduğu düşünülmektedir. İşte bu etkenlerden dolayı, alanlarında ilk olarak kabul edilen bu kadınların, ilk olmanın avantajlarıyla, gerek o dönemlerde gerekse günümüzde kadınların da başarılı olabileceklerini kanıtlamaları açısından önemli örnekler oldukları tahmin edilmektedir. Önerme G’ye göre: “**Mesleklerinde tanınmış kadınlar, mesleki kariyerlerinde bilinen ilk kişiler oldukları için “öncü” olmuşlardır.**” şeklinde bir yorumu, ülkemizdeki ilk kadın Bakan Türkan Akyol’un ve ilk kadın Vali Dr. Lale Aytaman’ın anlatımları bu önermeyi doğrular niteliktedir.

İlk kadın bakanlarımızdan Türkan Akyol’un “öncü” olarak tanımlanmasına neden olan sözleri şu şekildedir:

“ İlk bakanlık görevim dokuz ay sürdü. Bu süre zarfında, zor günler geçirdim. Tehdit mektupları alıyordum. - Çocuklarınızı öldüreceğiz” diyorlardı. Eşim Turhan Bey, o günlerde mide kanaması bile geçirmişti. Çocuklarım için koruma alındı, okul-ev arasında mekik dokuyordum. Sonunda bir karar vermek zorundaydım. Sorun, sadece ailevi değildi. Hükümetin demokrasiye uymayan tutumlar içerisine girdiğini görüyordum. Bu da benim

ilkelerime ters geliyordu. Sonuç olarak on bir kişi istifa ettik. Üniversiteme geri döndüm. Bu davranışlardan dolayı, üniversitede omuzlarda karşılandım. Üniversite senatosuna seçildim. Bu başarı benim 1979-1982 dönemlerinde, “seçimle gelen ilk kadın rektör “ ünvanını almama neden oldu. Bakanlık dönüşümde “ Jan Dark” olmuştum. İlkelerini savunan, cesur bir kadındım. Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK)’e isyanlar başladığında bile gözünü kırpmadan istifa ettim. İlk defa parlamentoya giren bir kadın bakan olarak, örnek olmaya çalıştım. Henüz otuz beş yaşındaydım ve inandığım doğruları savunmaktan asla çekinmedim.“ demiştir.

Bu sözler Türkan Akyol’un bir öncü olarak hem bir model olma arzusu hem de kişilerin savunduğu ideallerinden asla vazgeçmemeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

1991 yılında, Türkiye’de bir kamu kurumunun en üst düzey yöneticisi olarak atanan Lale Aytaman, ilk kadın vali olma ünvanını almıştır. Dört yıl boyunca başarı ile sürdürdüğü valilik görevi esnasında, oğlu henüz ilkokul dördüncü sınıftaydı. Anneye duyulan özlemi, baba-oğul hep içlerinde saklamak zorunda kaldılar. Lale Aytaman’ın, valilik süresinin uzatılması söz konusu olduğunda, oğlundan kocaman bir gül buketi gelmişti. Bu buketin yanında, bir de kartvizit vardı. Kartvizit’te annesini can u gönülden kutluyor ve devamında bir not yazıyordu.

“ Anneciğim, artık yetmez mi?”

Lale Aytaman bu notu okuduğunda gözyaşlarını tutamadı. Ancak, önemli bir görevdeydi. İlk olmanın ayrıcalığını yaşıyordu. Görevden kaçmak olmazdı. Bütün zorlukları göğüsleyerek yoluna devam etti.

Bu bölümün sonucunda, beş faktör modeli içerisinde bulunan kişilerin özellikleri belirlenmeye çalışılırken, aynı zamanda belirli önermelerle de, ele alınan kadınların başarılarında etken olan kararlı olma, kendine güvenme, mesleki ilkelere sahip olma gibi özellikler de belirtilerek “başarılı olma” faktörlerinden bazıları da açıklanmaya çalışılmıştır.

2.3.2. Gordon Allport’un Kişilik Özelliği Yaklaşımına Göre, Ele Alınan Kadınların Kişilik Özellikleri

Gordon Allport, özel bir kişinin, kişilik yapısını anlayabilmek için, onun davranışlarının incelenmesi gerektiğini savunmuştur. (Hergenhahn & Olson 1999:213, Allport& Odbert 1981:141-165). Allport, kişinin kendisine ait günlüğünden, otobiyografisinden, mektuplarından ve röportajlarından

yararlanarak, onun kişiliği hakkında bir yorumda bulunulabileceğini söylemiştir. Allport ve arkadaşları, Jenny isimli bir kadının oğluya ilgili sorunlarını yazmış olduğu 301 adet mektubu, bir davranış ve değerler sistemi içerisinde incelemiştir. (Spranger 1960:80, Huntley & Davis 1983:1148-1155).

Allport'un teorisi çoğu zaman bilimsel bulunmadığı için eleştirilmiştir; çünkü, bütün bilimler genellikle nometrik metodların kullanılmasıyla değerlendirilmektedir. Allport'un tek bir çalışma içerisinde vurguladığı ideolojik metot, bilimsel gözükmeyen bir çalışmadır. Ancak bütün bu eleştirilere rağmen, Allport'un incelediği kişiler hakkında elde ettiği bilgilerin, pek çok araştırma yöntemi tarafından tespit edilememiş olduğunu bilmek, bu kişilik özelliği yaklaşımının da kullanılabilirliğini göstermektedir.

Bu çalışmada ele alınan kadınlarla ilgili olarak yazılı dökümanlar, liderlik ve kişilik özellikleriyle ilgili araştırmalarda bulunan on yargıca dağıtılmıştır. Her yargıçtan, kadınların özelliklerinin belirlendiği dört yüz elli sıfat arasında, uygun bulunan sıfatları işaretlemeleri istenmiştir. Çıkan sonuçlar faktör analizi yardımıyla değerlendirilmiştir.

Buna göre, ele alınan kadınların, beş faktör içerisinde değerlendirilen kişilik özellikleri açıklanmaya çalışılmıştır.

Çıkan sonuçlara göre, ele alınan kadınların %68'inin "özenetimli/sorumlu" kişiler oldukları tespit edilmiştir. Beş Faktör Modeli içerisinde "güvenilirlik/sorumluluk" faktörü; "özenetimli/sorumlu olma" şeklinde tanımlanmıştır.

Faktör analizi sonucunda, ele alınan kadınların kişilik özellikleri içerisinde ikinci sırada "dışadönük olma" (%17) bulunmaktadır.

Bu durum dikkate alındığında, ele alınan yüz kadının buldukları konuma gelmelerinde, bu kategoriye giren özelliklere sahip oluşları ve bu özellikler nedeniyle de "başarılı" olmuş olabilecekleri tahmin edilebilir. Böyle bir durumda, bu kategoriye giren kadınların sahip oldukları düşünülen bu özelliklerin, onları başarıya ulaştırmış olduğu düşünülürse, "başarılı olma faktörleri" arasında şu özellikleri sıralayabilmek mümkündür:

Özenetimli/sorumluluk sahibi kişilerin özellikleri arasında;

"Düzenli; dikkatli; titiz; ayrıntıcı; programlı olma; kararlı olma; amaçlı; sorumluluk sahibi; güvenilir; başarı motivasyonu yüksek; neşeli; kurallara bağlı; temkinli; otoriteye bağımlı; geleneksel; maceracı; riske ve tehlikeye girebilme" bulunmaktadır.

Dışa dönük bireylerde bulunan kişilik özellikleri arasında;

“Canlı; konuşkan; hareketli; neşeli; coşkulu; atılgan; baskın; sosyal; rahat; faal; yarışmacı; söz geçiren; yalnızlığı seven; mesafeli; sessiz; bireyci; kendine yeterli“ bulunmaktadır.

Burada dikkat edilmesi gereken önemli bir sonuç da, kişiliği oluşturan beş faktörden son üçüne (duygusal, gelişime açık ve yumuşak huylu) sahip olan on beş kadının da “başarılı” oldukları unutulmamalıdır.

Bu kadınlar arasındaki bazı isimler; Işıl Saygın, Rahşan Ecevit, Semra Ülkü; Şenel Aksu; İdil Yiğitbaşı; Ayfer Yılmaz; Aytül Büyüksaraç; Yaşar Seyman; Türkan Şoray; Nuran Turan; Sevgi Gönül; Aysel Özgür; Günseli Başar; Meral Akşener ve Nermin Neftçi’dir. Özdenetimli/sorumlu kişiler ile dışa dönük kişiler, makale sonunda tablo halinde verilmiştir.

On beş kadın arasında, on bir kadının da daha duygusal kişiliğe sahip oldukları göz önünde bulundurulduğundan dolayı, bu kişiliğin bazı temel sıfatlarını belirtmek gerekmektedir. Bu özellikler arasında, kararlı olma, alıngan olmama; kendinden memnun ve emin olma; alınganlık; dirençsizlik; ruh haline göre değişim gösterme bulunmaktadır. Kısacası; bu kategoriye giren bireylerin, daha sinirli; sıkılgan; duygusal; endişeli; iyimser/kötümser oldukları söylenebilir. Ancak özellikle bu gruptaki kişilerin, bu özelliklere rağmen kararlı, kendilerinden emin ve memnun oldukları açıklanması gereken bir özelliktir.

Şüphesiz, yukarıda belirtilen isimlerin bu kişilik özellikleri içerisinde ele alınması, onların bu özelliklere sahip olduklarını kanıtlayan bir belge olarak algılanmamalıdır. Ancak bu kişilerin olaylara iyimser bakan ve gördükleri olumsuzluklardan dolayı endişe duyarak, faaliyete geçtiklerini ve kendilerine güvendikleri için de olayların üzerine giden kişiler olduklarını söylemek mümkün olabilir. Bu kişiler, diğer ele alınan kadınlara göre daha hassas ve olaylara karşı daha duyarlı oldukları şeklinde bir yorumlamanın yapılmasının daha doğru olacağı düşünülebilir.

Bütün bu sonuçlardan sonra ele alınan yüz Türk kadınının buldukları konuma-göreve gelmede, özdenetimli ve dışadönük bireylerde bulunması gereken özelliklere sahip olmalarının etkili olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

2.4. Liderlik ve Öncülük İkilemini Açıklamaya Yönelik Araştırma Sonuçları ve Yorumlar

Liderlik kelimesi, dünya literatürüne 14. yüzyılda girmiş olmasına rağmen, son iki yüzyılda sıklıkla kullanılmaktadır. Araştırmacılar liderliğin tanımını daha çok kişisel perspektiflerine ve önem verdikleri özelliklere göre

yapmışlardır. Kısacası liderlik için; bir grup insanı belirli amaçlar etrafında toplayabilme ve bu amaçları gerçekleştirmek için onları harekete geçirebilme, etkileyebilme bilgi ve yeteneklerinin toplamıdır şeklinde bir tanım yapılabilir. (Stogdill 1974:3, Bons 1981:1-13, Koçel 2001:466, Zel 2001:91).

Liderliğin ilk temel malzemesi vizyonun rehberliğidir. Bir lider hem kişisel hem de mesleki olarak ne yapmak istediğini bilir ve engellere rağmen bunda ısrar edebilecek güce sahiptir.

Liderliğin ikinci malzemesi tutkudur. Bu bir kişinin işine, mesleğine ve bir eylemler bütününe karşı duyduğu tutkudur. Lider yaptığı işi seven kişidir. Liderliğin üçüncü malzemesi bütünlüktür. Bütünlük kavramı içerisinde, kendini tanımak, içtenlik ve olgunluk bulunmaktadır.

Liderliğin son malzemesi merak ve meydan okumadır. Lider her şeyi merak eder öğrenebildiği kadar çok şey öğrenmek ister, risk almaktan ve yeni şeyler denemekten çekinmez. Yenilmekten korkmaz ve yaptığı hatalardan bir şeyler öğrenebileceğini bildiği için onları sahiplenir. (Keçeçioğlu 1996:20, Bennis 1989:161-170, Neubeiser 1996:18, Gordon 1997:16, Kağıtçıbaşı 1996:229, Tekaraslan 1996:200, Organ & Hammer 1986:10, Drucker 1994:13-22, Mifflin 1974:117-119, Eren 1996:387).

Toplumbilimciler liderliği araştırmalarda konu yapınca kadar “Lider olunmaz, doğulur” şeklinde düşünüyorlardı. Güçlü sosyal engellerin herhangi bir kişinin lider olmasına olanak vermediği eski dönemlerde, liderin hep ayrıcalıklı ailelerden çıkması, o dönemlerde liderliğin babadan oğula miras kaldığını gösteriyordu. Engeller ortadan kalkıp, toplumun her kesiminden insanlar lider oldukça, liderliğin doğru aile ya da doğru genlerle doğmaktan daha karmaşık bir kavram olduğu ortaya çıkmıştır.(Gordon 1991:462, Bennis 1989:8-17, Kağıtçıbaşı 1996:23).

Çalışmanın başlangıcında açıklandığı gibi, “lider” ve “öncü” kavramları arasında bir ilişkinin olduğu kabul edildiğinden, sonuç olarak ele alınan yüz kadının ne ölçüde liderlik özelliklerine sahip olduğu kişilik özelliklerine dayandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Makalenin başında da belirtildiği gibi, liderlik özellikleriyle ilgili çok kesin açıklamalar bulunmamaktadır. Ancak bütün araştırmacıların ortak olarak kabul ettiği 50 liderlik özelliği, yapılan araştırmalarda belirli kriterler olarak kullanılmaktadır. Şüphesiz, bu kriterlerin tümüne sahip liderlere rastlamak da zor olmaktadır.

Araştırmada ele alınan kadınların bütün bu özelliklerden hangilerine sahip oldukları incelenmeye çalışılmamıştır. Araştırmanın bu bölümünde, ele alınan kadınların liderlik ve öncülük özelliklerini ortaya çıkartan kişilik özellikleri belirlenemeye çalışıldığından, sadece belirli liderlik özellikleri konu-

sunda yorumda bulunulmaya çalışılmıştır. Makalenin sonunda, bahsedilen 50 liderlik özelliği ile ilgili maddeleri görmek mümkün olabilecektir.

Önerme F'ye göre: “Mesleklerinde tanınmış kadınlar, okul yıllarında liderlik davranışlarında bulunmuşlardır” şeklinde bir yorumda bulunulabilir. “Liderlik davranışı” tanımı, kadının çevresini ve arkadaşlarını etkileyebilme kabiliyeti olarak belirlenmiştir.

Henning ve Jardim yaptıkları araştırmalarda (1977:86-90) ele aldıkları kadınların hepsinin ilkökul yıllarında çok başarılı olduklarından, her zaman sınıf başkanı seçildiklerinden kısacası çevreleri tarafından bir sosyal lider olarak görüldüklerinden bahsetmektedirler. Buna göre ele alınan yüz kadından % 68'i “liderlik davranışlarında” bulduklarını onaylamışlardır.

Bu durum göstermektedir ki; ele alınan bu kadınlar çocukluk döneminden itibaren zaten liderlik görevlerini üstlenmişler ve buna göre davranmışlardır:

Liderlik teorileri, literatürde özellik ve nitelik teorileri; davranışsal teoriler ve yaklaşımlar olarak ele alınmaktadır. Davranışsal teoriler ve yaklaşımlar içerisinde, liderlerin davranış biçimleri ele alınmaktadır. (Northcraft 1994:354, Hughes 1999:261, Csoka 1985:6, Herbert 1980:471, Bedelan 1989:412, Yulk 1989:75, Robbins 1986:29, Cüceloğlu 1997:538, Strube & Garcia 1981:46, Dodson 1985:17, Vecchio 1991:316, Filley & House & Kerr 1996:238, House 1974:472, Bons 1981:75). Ancak çalışma, liderlerin kişilik özellikleri ile ilgili olarak sınırlandırıldığından, özellik ve nitelik teorileri ve yaklaşımları hakkında daha fazla bilgiye yer verilmemiştir.

1900'lü yılların başlarında, liderlik araştırmalarında “geleneksel yaklaşım” veya “özellikler yaklaşımı”nda; liderlik özelliklerine daha fazla sahip olan kişilerin lider olabileceği ve daha başarılı olabileceği açıklanıyordu. Bu dönemde birçok araştırmacı lider durumunda bulunan bireylerin, lider olmalarına yardımcı olan bazı özelliklere değinmişlerdi. Bu nedenle, liderlik çalışmaları ilk olarak liderin kişilik özellikleri araştırması doğrultusunda gelişmiştir.(Bass 1990:147, Constantini & Craik 1980:641-661, Church 1998:99, Gardner 1995:3).

Ancak daha sonraki yıllarda liderlik özellikleri, farklı gruplar içerisinde incelenmeye başlanmıştır. Bu alanlar içerisinde, liderin yetenek/beceri kabiliyetine göre (Moorhead 1989:325, Bedelan 1989:429); kişiliğine göre (Kouzes 1991:16-17); zeka ve motivasyona göre (Stogdill 1981:75, Mann 1959:401); performansına göre (Raven 1994:497); grup ve ekip çalışmasına göre (Kenny 1983:678-686, Zaccora 1991:308-315, Syrett 1993:791, Forsythe 1985:16, Jennings 1994:139); rekabetçi özelliğine göre (Ginn

1990:312-326, Robbins 1986:242, Kağıtçıbaşı 1996:230, Bales 1950:148); ve son olarak da etkinlik düzeyine göre (Leigh 1998:11, Birch 1999:3) araştırmalar yapılmıştır.

Araştırmada “kişilik teorisi”nden yararlanılarak, ele alınan kadınların “yönetsel liderlikleri” ortaya çıkartılarak “öncü” olarak kabul edilen kişilerin de “lider” olarak kabul edilebilecekleri gösterilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan bakıldığında da liderliği “örgüt-grup-kışı” bağlamında değerlendirmenin daha doğru olacağı düşünülmüştür. Ele alınan kadınların grup-örgüt içerisindeki davranışları göz önüne alındığında, liderlik tanımını da açıklamak kolay olacaktır.

Bu açıdan bakıldığında, ele alınan kadınların, liderlik özelliklerini ortaya çıkarabilmek için üç ana gruptan yararlanılmıştır. Bunlardan birincisi, yetenek/beceri kriteridir. Bu kriter içerisinde, “zeka, kararlılık, bilgi düzeyi”, ikinci grup içerisinde kişilik özellikleri; “ortama uyum sağlama, duygusal denge, olaylara duyarlı olma, dışadönük olma, bağımsız hareket etme ve risk almaya istekli olma, işe odaklanma, objektif olma, değişimci ve yaratıcı olma, kendine güvenme, stresle mücadele etme”, üçüncü grupta yani sosyal özellikler arasında; “ ikna yeteneği, sosyal katılım, politik davranma” bulunmaktadır. (Stogdill 1981:47, Zel 2001:91, Bennis 1989:45, Drucker 1994:14, Zaleznik 1992:126-132, Wright 1996:175, Kouzes 1991:16-17).

Liderlerin daha çok sonuçlara önem veren kişiler oldukları bilinen bir gerçektir. Liderler ne istediklerini bilerek, bunu hedefleyerek ve belli bir misyonu ve vizyonu benimseyerek mücadeleye başlarlar. (Bennis & Towsend 1997:45-46, Clammer & McNeil 1989:198).

Bu açıklamalardan sonra, bir liderin belli bir misyonu/vizyonu olduğu kabul edilirse, Betimleme G’ye göre: **Mesleklerinde tanınmış kadınlar, belli bir misyon ve vizyona sahiptirler**” şeklinde bir yorumda bulunulabilir. Aşağıdaki anlatımların bu önermeyi doğrular nitelikte oldukları kabul edilebilir.

Araştırmada örnek olarak verilen ülkemizde Soroptomist Derneği Başkanı Güzin Dilşen’in (1938): “Amerika’da eğitim aldığım bir hocamın, hümanizmi genç kuşaklara öğret, herkese kucak aç, sözlerini dikkate alarak, yaşamım boyunca bu tip etkinliklere gönül verdim ve canla başla çalıştım”, ülkemizde ilk kadın arkeolog ve profesörlerden Halet Çambel’in (1916): “1946’da Hitit kalıntılarının izini sürmek için Anadolu’da geziyordum. Bir kış günü, donma tehlikesi geçirmek üzereyken, kalıntılara rastladık. Kalıntıları bulduğumda, geçirdiğim bütün zorlukları unuttum”; Felsefe profesörlerimizden Kuçuradi’nin (1935):“ Üniversitemde felsefe kürsüsü kurulması gerektiğini düşünüyordum. Meslektaşlarım bu konuya yakın bakmadı-

lar. Ama ben doğru yaptığıma inanıyordum. Şimdi bu bölüm, Uluslararası Felsefe Federasyonun üyesi”; ülkemizde sosyoloji derneğinin kurulma nedeni açıklayan Gökçe’nin: “ Ülkemizde, sosyolojinin anlaşılmasına, gelişmesine ve yaygınlaştırılmasına katkıda bulunmak; bu alanda bilimsel etkinliklerde ve yayınlarda bulunmak; toplumbilimciler arasında dayanışmayı sağlamak gerekiyordu, ben ve dokuz arkadaşım bunu başarmaktan dolayı mutluyuz” sözleri dikkate alındığında, onların kararlı kişiler oldukları kadar, yaptıkları işlerde belirli bir misyon ve vizyona sahip olduklarını göstermektedir.

Yüz kadından % 73’ü kendisini” zeki” bulmakta, % 65’i de konularını en iyi bilen kişiler olduğunu düşünmektedirler. Bu üç kriter –zeka, kararlılık, bilgi düzeyi- bir arada düşünüldüğünde bir liderde bulunması gereken yetenek/beceri kriterlerinin ele alınan kadınlarda bulunduğu düşünülmektedir.

100 kadından % 72’sinin her ortama uyduğunu; % 86’sının olaylara duyarlı davranarak, iş hayatında meslektaşlarını dinlediğini ve onlarla birlikte ortak kararlar aldığını; % 97’sinin işine odaklandığını ve işi yapmaya hevesli olduklarını ve çok çalıştıklarını; % 87’sinin kendisini dışadönük kişiler olarak tanımladıklarını; % 88’inin her konuda objektif davranabildiklerini; % 96’sının prensipli olduğunu; % 87’sinin bağımsız hareket ettiklerini ve risk almaya meyilli oldukları söylenebilir.

Bir liderin en önemli özelliklerinden birisi “risk almaya istekli olması”dır. Çıkan sonuçlar şüphesiz bunu doğrular niteliktedir. Soruya yanıt veren 98 kadından % 78’i çalışma yaşamları boyunca “risk” aldıklarını söylemişlerdir.

Bu konuyla ilgili olarak verilen örnekler arasında, Türkiye’de JTİ Tütün Ürünleri Pazarlama A.Ş’nin ilk ve tek kadın başkan yardımcısı Servisinin Cömert’in (1952): “X firmasında kariyerimin bittiğini düşünerek iş aramaya başladım. 11 yıldan sonra yeni bir iş dünyası beni korkutuyordu. Ya batacaktım ya çıkacaktım. Bu benim kendimle mücadelem oldu.”; Devlet Sanatçılarımızdan Meriç Sümen’in (1943): “Rusya’dan bir gösteri teklifi aldığımında çok heyecanlanmışım ama korkuyordum. Bale yapmayı çok seviyordum, korkularımı yenerek çok çalıştım. Bolşoy tarihinde başrol oynayan ilk yabancı “Prima Balerin” oldum”; ilk kadın tiyatro sanatçılarımızdan Macide Tanır’ın (1922): “bir oyunumda saçlarımı beyaza boyatmam gerekiyordu. Kuaföre saçlarımı orial ile açmasını söyledim. Kuaför saçlarımın rengini açtı ama istediğim gibi olmamıştı. Oriial’i tekrar denemesini istedim, adam kabul etmedi, ona bir kağıt imzaladım ve bütün sorumluluğu üzerime aldım. Seyirci karşısında yaşlı bir kadın görmek istiyordu ve bunu onlara göstermek zorundaydım”; ilk kadın opera sanatçısı Semiha Berksoy’un

(1910): “1936 yılında hükümet tarafından Berlin Müzik Akademisine ilk Türk sanatçısı olarak gittim. Aradan geçen bu süre içerisinde, tek bir şey söylemek istiyorum. yüz yaşına kadar yaşayacağım ve bir gün Newyork-Metropol’de yine sahneye çıkacağım. Bu riski bir defa yaşadım ve yine yaşamak istiyorum”. sözleri ele alınan kadınların buldukları konuma gelmek için verdikleri mücadeleyi ve aldıkları riskleri göstermektedir.

Liderlik özellikleri içerisinde incelenen son grupta sosyal özellikler ele alınmıştır. Bu özellikler içerisinde; ikna yeteneğinin, sosyal katılım ve politik davranma bulunduğu düşünülürse, yüz kadından % 90’ının ikna edici olduklarının; % 85’inin hoşgörülü bir kişi olarak arkadaşlarıyla ya da meslektaşlarıyla iyi ilişkiler içinde oldukları; % 98’inin de meslektaşlarını her konuda destekleyerek politik davrandıkları ve katılımcı bir liderlik sergiledikleri söylenebilir.

Bu durum açıkça göstermektedir ki; ele alınan kadınların kişilik özellikleri içerisinde liderlik özellikleri de bulunmaktadır.

3. Araştırmanın Değerlendirilmesi, Öneriler ve Tartışmalar

Araştırmanın başında da belirtildiği gibi, bu çalışma literatür temeline dayanan ancak kendi metodolojisini kendisi yaratan bir çalışmadır. Kısacası bu çalışma bir “ön deneme” niteliğini taşımaktadır. Araştırma üç amacı vardır. Bunlardan birincisi; ülkemizde mesleklerinde tanınmış yüz Türk kadınının kişilik ve liderlik özelliklerini ve bu özelliklerini etkileyen faktörleri belirleyerek, onların buldukları konuma gelmelerindeki faktörlerin ne ölçüde etkili olduğunu tespit edebilmektir. Araştırmanın ikinci amacı ise, tespit edilen bu özellikler ya da karakteristik özelliklerle –başarılı olma faktörlerinin- neler olduğunun belirlenmesidir. Üçüncü olarak ise “lider” ve “öncü” kavramları arasında bir bağlantı kurularak “öncü” olarak kabul edilen kişilerin de “lider” olarak kabul edilip edilmeyeceğini gösterebilmektir.

Çalışmanın başlangıç noktası: “Neden bu kadınlar ya da bu kadınların farklılıkları ne?” sorusuna aranan yanıtlardır. Ele alınan kadınların çoğu, ülkemizde “isimlerini duyuran” yani toplum tarafından bilinen-tanınan kadınlardır. Bu özelliklerinden dolayı yani belirli bir konumda ya da statüde bulunmalarından dolayı onlar için “başarılı” tanımı kullanılmaktadır. Böylelikle “başarılı olma” belli bir konuma gelme olarak tanımlanmaktadır.

Araştırmanın metodolojisinin tespitinde farklı bir yöntem seçilmiştir. Anket sorularına verilen yanıtların yanında, kadınların anlatımlarından ortaya çıkan sonuçlar da bu çalışmaya yeni bir yön ve bakış açısı getirmiştir. Bu araştırma sonucunda elde edilen verilerin “liderlik ve öncülük” kavramına

hem taze bir nefes hem de çeşitli bilimlerin –sosyoloji, psikoloji, yönetim-yararlanabileceği yeni döküman sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada “Neden bu kadınlar?” sorusu, iki başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklar “kişilik ve liderlik” tir.

Kısacası, ele alınan konu başlıkları belirli önermelerle desteklenerek, araştırmanın üç amacını açıklamaya yönelik yorumlar getirilmeye çalışılmıştır. Bütün bir çalışma, araştırma bulgularıyla bir arada değerlendirildiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmıştır:

Mesleklerinde tanınmış yüz Türk kadınının, buldukları konularına ulaşmadaki etkilerini tespit etmeye çalışırken, kişiliğin oluşumunu etkileyen faktörlerden yararlanılmıştır. Bu faktörler arasında, kalıtsal ve bedensel yapı faktörü; sosyal faktörler; aile faktörü ve sosyal yapı ve sosyal sınıf faktörü temel alınmıştır.

Burada ele alınan faktörlerden üçü aynı zamanda, ele alınan kadınların kişilik özelliklerini açıklamaya yarayan önermeleri de içermektedir. Kişilik daha önce de belirtildiği gibi, geçmişin, mevcut zamanın ve geleceğin oluştuğu bir bütündür. Kişiliği etkileyen özellikler de, her bireyin gelecek yaşamını etkilemede farklılıklar göstermektedir. Bu durumu kendi yaşamımızda gördüğümüz gibi, çevremizdeki kişilerde de görebilmek mümkündür. Bu gördüklerimizi kişilik farklılığı olarak algılasak da, gerçekte bu farklılığın kişilik oluşumuna etken eden faktör farklılıkları olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Zaten böyle farklılıklar olmasaydı, dünyadaki bütün insanlar birbirinin aynısı olurlardı. Bunun mümkün olmayacağı düşünülürse, bu farklılığı yaratan farklılıkları tespit etmek de zevkli bir araştırma konusudur.

Bu düşüncelerle ele alınan yüz Türk kadınının kişilik özellikleri içerisinde “kalıtım faktörü” incelendiğinde, onların başarılı bir kişi olarak tanınmalarında, kalıtsal özelliklerin etkin olduğu tespit edilmiştir. Şüphesiz, bu faktör bütün kadınlar için geçerli değildir. Geçerli olan grup ise, özellikle sanatçı olarak bilinen kişilerden oluşmaktadır. Kısacası, kişilik oluşumunda kalıtım faktörünün etkin olabileceğini söyleyebilmek mümkün olabilecektir. İkinci etmen arasında, “sosyal faktör” bulunmaktadır. Araştırmada, sosyal faktörün oluşumunu etkileyen iki etmeden söz edilmiştir. Bunlardan birincisi, bireyin kendini ifade edebilme yeteneği, bir diğeri ise kişinin içindeki sese kulak verebilmesidir.

Bireyin kişiliğinin oluşmasında en önemli ve en etkili çevresel faktör ailedir. Kadınların yaşamlarında aile bireylerinin (anne-baba) önemli katkıları olduğu görülmektedir.

Kişilik oluşumunu etkileyen son faktör, sosyal yapı ve sosyal sınıftır. Ele alınan kadınlar incelendiğinde, kadınların büyük bir çoğunluğunun, içlerinden gelen sese kulak verirken, buldukları sosyal yapıdan da etkilendikleri görülmektedir.

Araştırmanın ikinci amacında, ele alınan kadınların başarılı olmalarını etkileyen etmenler arasında, kişilik yapısının yanında yetenekleri ve çevresel faktörlerin de etkili olduğu tespit edilmiştir. Çevresel faktörler iki açıdan değerlendirilmiştir. Bunlardan birincisi, kadınların hedeflediği arzularını keşfeden ve onları destekleyen kişi/kişiler; diğeri ise buldukları konuma gelmelerine yardımcı olan kişi/kişilerdir. Bu gruplamalar arasında belirli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Yani; kadınların belirli konuma gelmesinde etken olan faktörler her zaman aynı değildir. Şüphesiz, aile desteği her zaman ön plandadır. Ancak daha sonraki yıllarda farklı kişi/kişiler de onların yaşamlarında önemli roller oynamıştır. Bu tanımı açıklamak zordur. Ancak bu konuyla ilgili bir yorumda bulunulmak gerekirse, yönetim biliminin temel felsefesi olan bir kuraldan bahsetmek gerekebilir. Bu da; “doğru kişi, doğru zaman, doğru karar”dır. Bu kadınların hayatlarında da, bu üç gerçeğin zamanlamasının doğru yapıldığı düşünülmektedir. Ancak bunları söylerken de, birikmiş deneyimleri, alınan eğitimleri, etkileyen faktörleri de unutmamak gerektiği düşünülmelidir; çünkü, kişilik oluşumunu etkileyen ikinci basamak olan “gerçek idealler basamağı”nda ele alınan kadınların, bu başarıya ulaşmada ne kadar titiz, ilkel ve kuralcı davrandıkları görüşmüştür. Zaten, kadınlara kendileri hakkında bir tanımda bulunmaları istendiğinde; “kararlı, ilkel, dürüst ve kuralcı” olduklarını söylemeleri, hedefe ulaşmada ne kadar etkili olduğunu açıklamaktadır. Mesleklerinde tanınmış yüz kadının kişilik özelliklerini saptamaya yönelik araştırmada kullanılan iki yöntem de bu konuda yorumlarda bulunmaya yardımcı olmuştur.

Allport ve Somer’in “kişilik özellikleri”ni saptamaya yönelik araştırmaları dikkate alındığında, ele alınan kadınların, %68’inin “özdenetimli/sorumlu”, %18’inin “dışa dönük”, %14’ünün de “duygusal, gelişime açık ve yumuşak huylu” kişiler oldukları tespit edilmiştir. Özdenetimli/sorumlu kişilerin; düzenli, konuşkan, hareketli, neşeli, coşkulu, atılgan, baskın, sosyal, rahat, faal, yarışmacı, söz geçiren, yalnızlığı seven, mesafeli, sessiz, bireyci, kendilerine yeterli kişiler oldukları bilinmektedir. Bu durum açıkça göstermektedir ki, ele alınan kadınları başarıya ulaştıran “başarılı olma” faktörleri arasında bu özellikleri saymak mümkün olabilecektir.

Diğer yandan, bu araştırmada duygusal istikrara sahip oldukları düşünülen kadınlar incelendiğinde, bu kadınlar arasında içe dönük-çekingin kişilerin de bulunduğu tespit edilmiştir. (%10). Bu kişiler, olaylara iyimser baka-

rak, gördükleri olumsuzlukları kendilerine güvenerek düzeltmeye çalışmışlardır.

Ele alınan kadınların %4'ü "uyumlu bireyler"dir. Bu bireyler genellikle hoşgörü sınırı geniş olan kişilerdir. Bu özellik, bir liderlik özelliğidir. Araştırmada bu özellik, kadınların meslektaşlarını koruması, onların kendisinden daha başarılı olmalarına izin vermesi ve farklı düşünen kişilerle birlikte çalışmayı tercih etmesiyle açıklanmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak da, ele alınan kadınların büyük bir çoğunluğunun bu liderlik özelliğine sahip oldukları tespit edilmiştir.

Araştırmanın üçüncü amacı, araştırmanın gerçek temasını oluşturmak-tadır; çünkü ele alınan kadınlara "lider" diyebilmek için, onların liderlik özelliklerine sahip olduklarını gösterebilmek gereklidir. Şüphesiz ele alınan kadınların hepsi için "lider olmuşlardır" şeklinde bir önermede bulunmak mümkün değildir; çünkü ülkemizde bazı alanlarda kadınlar, bir ilk ya da başlangıç olması düşüncesiyle belirli konumlara/statülere getirilmişlerdir. Ancak kanımızca, bu tip bir uygulamada yüzlerce, binlerce kişi arasında, "neden" bu kadınların seçildiği irdelendiğinde, yine de bu kişilerin bazı özellikleriyle diğerlerinden farklı ya da farklı özelliklere sahip oldukları düşünülmalıdır. İşte bu farklılığı yaratan etkinin de "liderlik" olabileceği tahmin edilebilir. Bu sentez, kişilik ve liderlik kavramlarıyla birleştirildiğinde ise "başarılı olma" faktörlerini belirleyebilmek de mümkün olacaktır.

Ayrıca araştırmanın başlamasına ve örnek alınmasına neden olan Chi-cago'daki kadınların da kendileri için belirledikleri özelliklerle, yapılan araştırma sonuçları arasında bir benzerlik bulunması, yapılan araştırmanın "doğru kabul edilebilirliğini" göstermektedir; çünkü Amerikalı kadınlar, buldukları konuma gelmelerindeki başarı anahtarı için; "sabır ve dayanma gücü; içtenlik; tutku; azimli ve arzulu olma; heyecan yaratma; dirençli olma; pozitif düşünme; kararlı ve azimli olma; dürüst olma; sorumluluk sahibi; yüksek motivasyonlu ve moralli olma; kendini tanıma; inançlı olma; risk alma; mü-kemmeliyetçilik; ısrarcılık; vizyon sahibi olma; insan ilişkilerini önemseme" gibi çeşitli özelliklerden bahsetmişlerdir (1997:20-35).

Bütün bunlar bir arada düşünüldüğünde, kültürler ve ülkeler arası farklılıklara rağmen, kariyer yapmaya kararlı olan bireylerin taşıdıkları özellikler birbirine benzemektedir. Ancak tek farklılık, mücadele etmedeki toplumsal yapı farklılıklarıdır.

Sonuç olarak ele alınan kadınların, anket sonucuna verdikleri yanıtlara göre kendilerini "azimli ve kararlı olmak görmeleri, kendilerini zeki olarak tanımlamaları, konularını en iyi bilen kişiler olmaları, her ortama uymaları,

olaylara duyarlı davranmaları, duygularıyla hareket etmeleri, işe odaklanarak çok çalışmaları, dışadönük bireyler olmaları, bağımsız hareket ederek, risk almaları, objektif davranabilmeleri, değişimci ve yaratıcı olmaları, prensipli olmaları, kendilerine güvenmeleri, stresle mücadele ederek, yapmayı istedikleri işi yarım bırakmamaları, insanları ikna edebildiklerine inanmaları, hoşgörü ve politik davranarak, meslektaşlarını desteklemeleri ve katılımcı olmaları, yöntemli davranmaları, iş disiplini önemsemeleri”; araştırmanın son amacına yönelik sorulara yanıt olabilecek niteliktedir. Bu da; “öncü” olarak kabul edilen kişilerin” lider” olarak da tanımlanabileceğini göstermektedir.

SONUÇ

Bu çalışma literatür temeline dayanan öznel ve aynı zamanda bir sonraki çalışmaya temel oluşturabilecek bir “ön deneme”dir. Araştırma üç boyutta ele alınmıştır. Bunlardan birincisi; ülkemizde mesleklerinde tanınmış 100 Türk kadınının kişilik ve liderlik özelliklerini ve bu özellikleri etkileyen faktörleri belirleyerek, onların buldukları konuma gelmelerindeki özelliklerin ne ölçüde etkili olduğunu tespit edebilmektir. Araştırmanın ikinci amacı ise, tespit edilen bu özellikler ya da karakteristik özelliklerle “başarılı olma faktörlerinin” neler olduğunun belirlenmesidir. Üçüncü olarak ise, “lider” ve “öncü” kavramları arasında bir bağlantı kurarak “öncü” olarak kabul edilen kişilerinde “lider” olarak kabul edilip edilmeyeceğini gösterebilmektir.

Araştırma sonuçlarına göre ele alınan kadınların, anket sonucuna verdikleri yanıtlara göre kendilerini “azimli ve kararlı olmak görmeleri, kendilerini zeki olarak tanımlamaları, konularını en iyi bilen kişiler olmaları, her ortama uymaları, olaylara duyarlı davranmaları, duygularıyla hareket etmeleri, işe odaklanarak çok çalışmaları, dışadönük bireyler olmaları, bağımsız hareket ederek, risk almaları, objektif davranabilmeleri, değişimci ve yaratıcı olmaları, prensipli olmaları, kendilerine güvenmeleri, stresle mücadele ederek, yapmayı istedikleri işi yarım bırakmamaları, insanları ikna edebildiklerine inanmaları, hoşgörü ve politik davranarak, meslektaşlarını desteklemeleri ve katılımcı olmaları, yöntemli davranmaları, iş disiplini önemsemeleri”; araştırmanın son amacına yönelik sorulara yanıt olabilecek niteliktedir. Bu da; “öncü” olarak kabul edilen kişilerin” lider” olarak da tanımlanabileceğini göstermektedir.

SUMMARY

As we argued at the beginning of the research this study is an individual study that is based on literary works and at the same time it's a “pre-essay” that can be a basic study for future studies. It has been studied under three

groups. The first one is analyzing 100 well-known women in their jobs. By analyzing these women's characteristics of leadership and personality and by determining the factors that affect those characteristics, we tried to state how these characteristics influenced the position that they've reached presently. The second objective of the study is to prove that these characteristics and these factors help them in reaching success. In the third section, we try to indicate that there's a connection between the terms "leader" and "innovator" so that we try to prove that people who are considered as innovators can also be called as leaders.

As a result, according to the answers of the these women we can say that these women see themselves as determined and smart, they also think that they can adopt themselves to every situation and they are sensitive against the events, they pay attention to emotions they can also concentrate on their work and work hard, they are extroverted people that behave independently and objectively. They are the people of risks and creative, reformist and disciplined. They have trust in themselves and have the ability to struggle with stress and complete their works. They also believe that they can convince people. In addition to that they support their colleagues by acting politically and being tolerant, they participate in every field by behaving planly and caring the disciplinary of business. All these factors mentioned above indicate that people who are considered as "innovators" can be defined as "leaders".

KAYNAKÇA

- ALLPORT, G & Odbert (1981) "Language and Individual Differences: The Search for Universals in Personality Lexicons", **Review of Personality and Social Psychology**, Beverly Hills, CA:Sage, pp.141-165.
- Ana Britanica Dictionary
- BALES, R.F (1950) **Interaction Process Analysis: A Method for the Study of Small Groups**, Cambridge, Mass: Addison-Wesley.
- BASS, Bernard (1981) **Stogdill's Handbook of Leadership**, New York: The Free Press.
- BEDELAN, Arthur (1989) **Organizational Behaviour**, Orlando: The Dryden Press.
- BENNIS, Warren & Robert TOWNSEND (1997) **Reinventing Leadership**, London:Judy Piatkus Ltd.
- BENNIS, Warren (1989) **Bir Lider Olabilmek**, İstanbul:Sistem Yayıncılık A.Ş.
- BENTZ, Jon (1990) " Contextual Issues in Predicting High-Level Leadership Performance", (der. A. CLARK), **Measures of Leadership**, New Jersey: West Orange Pub.
- BERY, Liily (1998) **Psychology at Work: An Introduction to Organizational Psychology**, New York: McGraw Hill Co.
- BIRCH, Paul (1999) **Instant Leadership**, UK:Kogan Page Limited.
- BOND,M.H & H. NAKAZATO & D. SHIRAIISHI (1975) " Universality and Distinctiveness in Dimensions of Japanese Person Perception", **Journal of Cross-Culturel Psychology**, (6), 3, pp.347-357.
- BONS, Paul (1981) **Leadership in Organizations**, New York: USMA Press.
- BONS, Paul (1981) **Leadership in Organizations**, New York: USMA Press.
- BORGATTA, E.F. (1964) " The Structure of Personality Characteristics", **Behavioral Sciences**, (12), 3, pp.197-220.
- CATELL, R. B. (1947) "Confirmation and Clarification of Primary Personality Factors", **Psychometrika**, (12), 3, pp.197-220.

- CHURCH, Loretta (1986) "Relationships Between Manager's Personality Characteristics and Their Management Level", **Akron Business and Economics Review**, 17,4, pp.29-45.
- CLEMMER, Jim & Art MnNEIL (1989) **Leadership Skills for Every Manager**, Chatham, Kent: Great Britain by Mackays of Chatham PLC.
- CLIFFORD, Morgan (1984) **Introduction to Pcsychology** (der. H. Arıç), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- CONSTANTINI, E & K.H. CRAIK (1980) "Personality and Politicians: California Party Leader, 1960-1976", **Journal of Personality and Social Psychology**, 38, pp.641-661.
- COSTA, P.T & R.R. McCRAE & D.A. DYE (1991) "Facet Scales for Agreeableness and Conscientiousness; A Revision of the NEO Personality Inventory", **Personality and Individual Differences**, (12), 9, pp. 887-898.
- COSTA, P.T & R.R. McCRAE (1995) "Domains and Facets: Hierarchical Personality Assesment Using The Revised NEO Personality Inventory", **Journal of Personality Assesment**, 64,(1), pp.21-50.
- CSOKA, Louis (1985) "Leadership and Organizations Outcomes", (der. H.Prince), **Leadership in Organizations**, New York: USMA Press.
- CÜCELOĞLU, Doğan (1997) **İnsan ve Davranışı, Psikolojisinin Temel Kavramları**, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- DE ROAD, B & M. PERUGONI & M. HREBICKOVA & P. SZAROTA (1998) "Lingua Franca of Personality: Taxonomies and Structures Based on the Psycholexical Approach", **Journal of Cross-Cultural Psychology**, 29, pp.212-232.
- DEARY, Ian (1993) "Personality Traits are Alive and Well", **The Psychologist**, Temmuz, pp. 299-311.
- DIGMAN, J.M (1990) "Personality Structure: Emergence of The Five Model", **Annual Review of Psychology**, 41, pp. 417-440.
- DODSON, Johnatan (1985) "Individual Needs, Expectations and Motivation", (der. H. Prince), **Leadership in Organizations**, New York: USMA Press.
- DOUVAN, E & J. ADELSON (1966) **The Adolescent Experience**, New York: Wiley Co.

- DRUCKER, Peter (1994) **Etkin Yöneticilik**, İstanbul: Eti Kitapları.
- DUBRIN, Andrew (1994) **Applying Psychology: Individual and Organizational Effectiveness**, New Jersey: Prentice Hall.
- ERDOĞAN, İlhan (1991) **İşletmelerde Davranış**, İstanbul: İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayınları, No:242.
- EREN, Erol (1984) **Yönetim Psikolojisi**, İstanbul: İ.Ü. İşletme Fakültesi Yayınları, No:209.
- EROĞLU, Feyzullah (1996) **Davranış Bilimleri**, İstanbul: Beta Yayıncılık.
- EYSEN, H.S & S.B.G. EYSENCK (1963) **The Eysenck Personality Inventory**, London: University of London Press.
- FILLEY, A.C & R.J. HOUSE & S. KERR, S (1976) **Managerial Process and Organizational Behaviour**, Glenview, III, Scott: Foresman.
- FORSBERG, Marcia (1993) "Childhood Affects Office Politics", **Journal of Personnel**, Ağustos, pp.29-32.
- FORSTTHE, George (1985) "Individual Process and Development", (der. H.Prince). **Leadership Organizations**, New York: USMA Press.
- GARDNER, Howard (1997) **Leadings Minds**, London: Harper Collins Publishers.
- GINN, Charles (1990) "A Comparison of the Personality Type Dimensions of the Inc. 500 Company Founders/CEOs with Those of Slower-Growth Firms", **Journal of Business Venturing**, 5, pp.313-326.
- GOLDBERG, L.R (1990) "An Alternative --Description of Personality : The Big Five Factor Structure", **Journal of Personality and Social Psychology**, 59 (6), pp.1216-1229.
- GOLDBERG, L.R (1995) "What Hell Took So Long?", iç. **Personality Research Methods and Theory**, New Jersey : Shrout, P.E, S.T. Lawrence Earlbaum Associates, Inc.
- GOLDSTEIN, Howard (1981) **Social Learning and Change**, New York: Tavistock Pub.
- GOLDSTEIN, Howard (1981) **Social Learning and Change**, New York: Tavistock Pub.
- GOLEMAN, Daniel (2002) "Lideri Lider Yapan Nedir?", **Harvard Business Review**, İstanbul: Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası-MESS Yayınları No:377.

- GORDON, Thomas (1997) **Etkili Liderlik Eğitimi**, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- GÜNEY, Salih (1997) **Davranış Bilimleri**, Ankara: Kara Harp Okulu Basımevi.
- HENNING, Margaret & Ann JARDIM (1977) **The Managerial Woman**, New York: Anchor Press/Doubleday.
- HERBERT, C & Arthur SHERMAN (1980) **Personnel Management, The Utilization of Human Resources, 6th. Ed**”, South-Western Pub.Co
- HERGENHAHN, B.R & M.H. OLSON (1999) **An Introduction to Theories of Personality- Fifth Edition**, New Jersey: RR Donnelley & Sons Company.
- HOFSTEE, W.K.B, B. De RAAD & L.R. GOLDBERG (1992) “Integration of the Bif-Five and Circumplex Approaches to Trait Structure” , **Journal of Personality and Social Psychology**, (64), 5, pp.847-860.
- HOGAN, Robert (1996) “What We Know About Leadership: Effectiveness and Personality”, **American Psychologist**, Haziran, 49, pp.493-504.
- HOUSE, Robert (1974) **A Theory of Charismatic Leadership**, Southern Illionis University Press.
- HUGHES, Richard (1996) **Leadership, Enchancing The lessons of Experience**, New York: Donneley&Sons Co.
- HUNTLEY,C.W & S.F. DAVIS (1983) “Undergraduate Study of Values Score as Predictors of Occupation Twenty-Five Years Later”, **Journal of Personality and Social Psychology**, 45:1148-1155.
- JENNING, Reg (1994) **Business Elites**, London: Biddles Ltd.Pub.
- JOHNSON, J.A & F. OSTENDORF (1993) “Clarification of the Five-Factor Model with the Abridged Big Five Dimentional Circumplex”, **Journal of Personality and Social Psychology**, (65), 3, pp.563-576.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (1996) **İnsan ve İnsanlar**, Yayın No:1, Psikoloji-Psikiyatri Dizi No:1, İstanbul: Evrim Basım.
- KEÇEÇİOĞLU, Tamer (1998) **Liderlik ve Liderler**, KalDer Yayınları No:24.,İstanbul: Mavi Tanıtım ve Pazarlama Ltd. Şti.
- KENNY, David (1983) “An Estimate of Variance Due to Traits in Leadership”, **Journal of Applied Psychology**, 68,4, pp.678-686.

- KIERCH, R (1986) Machtbedürfnisse von Mannern und Frauen im Betrieb: Gibt es Unterschiede?, *Zeitschrift Führung+Organisation*, 6, pp.407-411.
- KOÇEL, Tamer (2001) *İşletme Yöneticiliği, Yönetim ve Organizasyon, Organizasyonlarda Davranış, Klasik-Modern-Çağdaş ve Güncel Yaklaşımlar*, İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- KOUZES, James (1991) *The Leadership Challenge*, New Jersey: Prentice Hall Inc.
- KÖKNEL, Özcan (1984) *Kişilik*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- LEIGH, Andrew & Michael MAYNARD (1999) *The Perfect Leader*, South Africa, New Zeland: Random House Group Limited Reg.
- LEVINSON, Daniel (1996) *The Seasons of A Woman's Life*, New York: Alfred A.Knopf.
- LUTHANS, Fred (1995) *Organizational Behaviour*, New York: McGraw Hill Co.
- MANN, Richard (1959) "A review of Relationship Between Personality and Performance in Small Groups", *Psychology Bulletin*, Temmuz, pp.87.
- McCRAE, R.R & P.T. COSTA (1987) "Validation of the Five-Factor Model of Personality Across Instruments and Observers", *Journal of Personality and Social Psychology*, (52), 2, pp.81-90.
- McCRAE, R.R (1987) "Creativity, Divergent Thinking and Openness to Experience", *Journal of Personality and Social Psychology*, (52), 6, pp. 1258-1265.
- McCRAE, R.R (1993) "Moderated Analyses of Longitudinal Personality Stability", *Journal of Personality and Social Psychology*, (65), 3, pp. 577-585.
- MIFFLIN, H (1974) *The Personnel Management Process Third Edition-Human Resources Administration*, 3rd.Edition, USA: Houghton Mifflin Company.
- MOORHEAD, Eric (1989) *Organizational Behaviour*, Boston: Hough Mifflin Co.
- NEUBEISER, Marie-Louise (1996) *Liderlik ve Büyü*, İstanbul: Evrim Yayınevi ve Tic. Ltd.Şti.

- NORMAN, W.T (1963) "Towards and Aquate Taxonomy of Personality Attributes", **Journal of Abnormal and Socail Psychology**, (66), 6, pp.574-583.
- NORTCRAFT, Gregory (1994) **Organizational Behaviour**, Orlando: The Dryden Press.
- ORGAN, D.W & W.C. HAMMER (1986) **Organizational Behaviour**, Plano, Texas: Business Publications.
- PAUNONEN, S.V, D.G. JACKSON , F. FORSTERLİNG & J. TREZEBİNSKÍ (1992) "Personality Structure Across Cultures: A Multimethod Evaluation", **Journal of Personality and Social Pyschology**, (62), 3, pp.447-456.
- PEABODY, D & L.R. GOLDBERG (1989) "Some Determinants of Factor Structures from Personality- Trait Decsripters", **Journal of Personality and Socail Psychology**, (57), 3, pp.552-567.
- PIEDMONT, R.L, J:H. CHAE (1997) "Cross-Cultural Generalizability of the Five-Factor Model of Personality", **Journal of Cross-Cultural Psychology**, (28), 2, pp.131-155.
- RAVEN, B & J. RUBIN (1983) **Social Psychology**, Singapore: John Wiley&Sons Co.
- ROBBINS, Stephen (1986) **Organizational Behaviour**, New Jersey: Prentice Hall.
- SİEGEL, M.R (1991), "Frauen und Manner im Unternehmen-Zusammen oder Miteinander?", Ackermann, K.F/Scholz, H (Yay.Haz). **Personalmanagement für die 90'er Jahre**, Stutgart:137-144.
- SOMER, O (1998) "Beş faktör Modeli", **Türk Psikoloji Derneği**, 1 (2), pp.35-62.
- SPRANGER, E (1960) **Type of Men: The Psychology and Ethics Personality (5th. Ed)**, Halle: Niemeyer.
- STOGDILL, Ralph (1981) **Handbook of Leadership**, New York: Coliar McMillan Ltd.
- SYRETT, Michel (1993) **Frontiers of Leadership**, Oxford: Blackwell Publishers.
- TAFFINDER, Paul (2000) **The Leadership Crash Course**, UK: Kogan Page Limited.

- TEKARSLAN, Erdal (1996) **İşletmeler İçin Davranış Bilimleri**, İstanbul: Avcıol Basım ve Yayım.
- THOMS, Peg (1996) "The Relations Between Self-Efficacy for Participating in Self-Managed Work Groups and The Big Five Personality Dimensions", **Journal of Organziations Behaviour**, 17, pp.349-362.
- Today's Chicago Woman, (1997) " **100 Women Making A Difference**", July , pp.20-35.
- TRAPNELL, P.D & J.S. WIGGINS (1990) "Extension of the Interpersonal Adjective Scales to Include the Big Five Dimention of Personality", **Journal of Personality and Socail Psychology**, (59), 4, pp.781-790.
- VECCHIO, Robert (1995) **Organizational Behaviour**, Forth Worth: The Dryden Press.
- WRIGHT, Peter (1996) **Managerial Leadership**, Kent: Mackays of Chathan Pub
- YULK, Gary (1989) **Leadership in Organization**, New Jersey: Prentice Hall Inc.
- ZACCORO,Stephen (1991) "Self-Monitoring and Trait-Based Variance in Leadership: An Investigation of Leader Flexibility Across Multiple Group Situation", **Journal of Applied Psychology**, 76, pp.308-315.
- ZALEZNIK, Abraham (1992) "Manager and Leaders; are they different?", **Harvard Business Review**, Mart-Nisan, pp.126-132.
- ZEL, Uğur (2001) **Kişilik ve Liderlik**, Ankara: Seçkin Kitapevi.

MESLEKLERİNDE TANINMIŞ 100 TÜRK KADINI

1. Prof.Dr. Türkan Akyol (İlk Atanmış Bakan)
2. Dr. Lale Aytaman (İlk Kadın Vali)
3. Zuhale Yorgancıoğlu (Modacı)
4. Prof.Dr. Semra Ülkü (İzmir-Yüksek Teknolojisi Enstitüsü-Rektörü)
5. Şenel Aksu (İzmir- Sivil Toplum Örgüt Başkanı)
6. Prof.Dr. Gönül Öney (Ege Üniversitesi- Eski Rektör Yardımcısı)
7. Sevil Ok (İller Bankası- İlk kadın Bölge Müdürü)
8. Jülide Gülizar (İlk Kadın Spiker)
9. Nazlı Koçer (Danıştay Üyesi)
10. Dr. İmren Aykut (İlk Seçilmiş Bakan)
11. Doç. Dr.Gülşay Vural (İzmir- Dış Hastanesi Başhekimisi)
12. Suna Kan (Devlet Sanatçısı- Keman)
13. Prof.Dr. Ülker Akkutay (Ankara Üniversitesi- Rektör Yardımcısı)
14. Prof.Dr. Seval Sekin (Ege Üniversitesi- Kadın Araştırma Merkezi Müdürü)
15. İdil Yiğitbaşı (Yaşar Holding-Yönetici)
16. Prof.Dr. Oya Akgönenç (Milletvekili)
17. İlkül Ulueren (İzmir-Tansaş- Başkan Danışmanı-YTP İzmir-İl Başkanı)
18. Prof.Dr. İrem Özkarahan (9 Eylül Üniversitesi- Rektör Yardımcısı)
19. Banu Özcengiz (Yaşar Holding-Yönetici)
20. Ayfer Yılmaz (Milletvekili- Eski Hazine Müsteşarı)
21. Dr. Nesrin Nas (İstanbul Milletvekili)
22. Prof.Dr. Işık Özkan (Ege Üniversitesi- İletişim Fakültesi Dekanı)

23. Prof.Dr.Şebnem Özkan (9 Eylül Üniversitesi- Tıp Fakültesi Dekanı)
24. Prof.Dr. Ömür Özmen (9 Eylül Üniversitesi- Rektör Yardımcısı)
25. Şebnem Tabak (İzmir-Karşıyaka-Belediye Başkanı)
26. Özlü Urkan (İzmir-Tekel Fabrikası Müdürü)
27. Aytül Büyüksaraç (İzmir- Devlet Opera Müdürü)
28. Ziynet Atila (Hürriyet- Ege Bölge Temsilcisi)
29. İclal Kardiçali (Orion Vakfı Başkanı)
30. Pınar Türeñç (Gazeteci)
31. Prof.Dr. Necla Arat (İstanbul Üniversitesi- Kadın Araştırma Merkezi Müdürü)
32. Zeynep Oral (Gazeteci-Yazar)
33. Buket Uzuner (Yazar)
34. Semiha Berksoy (Devlet Sanatçısı-Opera)
35. Nur Ger (Suteks Firması Sahibi ve Yönetim Kurulu Başkanı)
36. Sema Küçüksöz (Firma Sahibi ve Yönetim Kurulu Başkanı)
37. Gencay Gürün (Özel Tiyatro Sahibi)
38. Ferai Tınç (Gazeteci)
39. Ayşe Kulin (Yazar)
40. Ümran Baradan (Devlet Sanatçısı-Seramik)
41. Yıldız Kenter (Devlet Sanatçısı- Tiyatro)
42. Yaşar Seyman (İlk Kadın Sendikacı)
43. Doç.Dr. Oya Gökmen (Ankara- Zekai Tahir Burak Eğitim Hastanesi Başhekim)
44. Duygu Asena (Gazeteci-yazar)
45. Prof.Dr. Türkan Saylan (Yök Üyesi)
46. Füsun Sayek (Ankara- Tabipler Odası Başkanı)
47. Fürüzan İkinciogulları (İlk Yargıtay Daire Başkanı)
48. Prof.Dr. Mualla Selçuk (Diyanet İşleri)

Mesleklerinde Tanınmış Yüz Türk Kadınının Kişilik ve Liderlik Özellikleri

49. Güney Sezgen Çakırer (Çevre Müsteşarı)
50. Prof.Dr. Ayşe Akın (Hacettepe Üniversitesi- Halk Sağlığı Bölüm Başkanı)
51. Macide Tanır (Devlet Sanatçısı- Tiyatro)
52. Meriç Sümen (Devlet Sanatçısı- Bale)
53. Prof.Dr. Engin Arik (Boğaziçi Üniversitesi- Fizik)
54. Türkan Şoray (Sinema Sanatçısı)
55. Rahşan Ecevit (Parti Kurucusu ve Kadın Genel Başkan)
56. Prof.Dr. Aysel Çelikel (YÖK Üyesi)
57. Prof.Dr. Nilüfer Göle (Boğaziçi Üniversitesi-Sosyoloji)
58. Betül Mardin (İmaj Şirketi Sahibi)
59. Gülriz Sururi (Tiyatro-Televizyon Yapımcısı)
60. Prof.Dr.Nazlı Başar (Genetik uzmanı)
61. İnci Çayırılı (Konservatuar –Türk Sanat Müziği Sanatçısı)
62. Işıl Saygın (Milletvekili)
63. Refet Angın (İlk Öğretmen)
64. Doç.Dr. Nazan Erçmen (Grafik Sanatçısı)
65. Mehveç Emeç (Devlet Sanatçısı-Piyanist)
66. Nuran Turan (İşkadını- Yazar)
67. Nur Ay (Modern Dansçı)
68. Günsel Yolagel (İp cambazı)
69. Müzaffer Akgün (Türk Halk Müziği Radyo Sanatçısı)
70. Nuray Yavuzer (Elele Dergisi-Genel Yayın Yönetmeni)
71. İsmet Kür (Çocuk kitapları yazarı, Çocuk Radyosu kurucusu)
72. Servisimin Cömert (Camel- Genel Müdürü)
73. Semahat Arsel (Hemşirelik Yüksek Okulu Kurucusu)
74. Sevgi Gönül (Özel Müze Sahibi)
75. Derya Açıkgöz (İlk Milli Halterci)

76. Aysel Özgür (İlk Milli Halterci-Avrupa)
77. Leyla Umar (Gazeteci)
78. Doç.Dr.Yetka Kara (Opera Sanatçısı)
79. Jeyan Ayrıl Tözüm (İlk Dublör)
80. Şenay Günay (İlk Jet Pilotu)
81. Prof.Dr. Birsen Gökçe (Sosyoloji Derneği Başkanı)
82. Prof.Dr. Beyza Bilgin (Diyamet İşleri-Eğitim Birimi)
83. Prof.Dr. Nermin Abadan Unat (İlk Kadın Siyaset Bilimi Profesörü; İlk Kadın Bölüm Başkanı)
84. Prof.Dr. Halet Çambel (İlk Arkeolog)
85. Günseli Başar (İlk Avrupa Güzeli)
86. Sema Pişkinsüt (Milletvekili)
87. Elif Dağdeviren (İlk kadın Internet-web Sayfası Yapımcısı)
88. Filiz Dinçmen (İlk Kadın Büyükelçi)
89. Handan Börüteçene (Seramik Sanatçısı)
90. Sumru Noyan (Birleşmiş Milletler-Narkotik Daire Başkanı)
91. Prof.Dr. Gülten Kazgan (İlk Kadın İktisat Profesörü)
92. Canan Arın (Kadın Sığınma Evleri Kurucusu)
93. Ayşen Gönen (Uluslararası Hukukçu Kadınlar Federasyonu Başkan Yardımcısı)
94. Prof.Dr.Ayhan Şavdar (TUBA-Türkiye Bilimler Akademisi Başkanı)
95. Adalet Ağaoğlu (İlk Kadın Yazar)
96. Meral Gezin Eriş (İKV-İstanbul Kalkınma Vakfı Başkanı)
97. Güzin Dilşen (Soroptomist Klubü Guvarnörü)
98. Nermin Neftçi (İlk Kadın Meclis Başkanı)
99. İonna Kuçuradi (İlk Felsefe Profesörü- Türkiye Felsefe Kurumu Başkanı)
100. Dr. Meral Akşener (İlk Kadın İçişleri Bakanı)

Mesleklerinde Tanınmış Yüz Türk Kadınının Kişilik ve Liderlik Özellikleri

	Dışadönüklük	Yumuşak Başlılık	Öz Dene- tim/ Sorumlu- luk	Duygusal Denge	Gelişime Açıklık
Türkan AKYOL	=	****	*	=	***
Lale AYTAMAN	**	****	*	***	****
Işıl SAYGIN	***	****	**	*	****
Zuhal YORGANCIOĞLU	*	=	**	****	=
Semra ÜLKÜ	***	****	**	*	****
Şenel AKSU	=	***	=	*	****
Gönül ÖNEY	***	=	*	**	=
Meral AKŞENER	***	**	*	***	****
Jülide GÜLİZAR	**	=	*	****	=
Nazlı KOÇER		**	*	***	****
İmren AYKUT	**	=	*	=	****
Gülşay VURAL	***	=	*	**	=
Suna KAN	=	***	*	**	=
Ülker AKKUTAY	***	=	*	**	=
Seval SEKİ	*	****	**	***	****
İdil YİĞİTBAŞI	***	****	**	*	****
Oya AKGÖNENÇ	*	***	**	****	****
İlkiül ULUEREN	**	****	*	****	***
İrem ÖZTARHAN	**	***	*	***	****
Banu ÖZCENGİZ	**	****	*	***	***
Ayfer YILMAZ	***	****	**	*	****
Nesrin NAZ	****	***	*	**	****
Işık ÖZKAN	**	=	*	=	
Şebnem ÖZKAN	**	=	*	**	=
Ömür ÖZMEN	***	****	*	**	
Şebnem TABAK	**	=	*	=	****
Özlu URKAN	***	=	*	**	=
Aytül BÜYÜKSARAC	=		=	***	**
Ziynet ATILA	**	****	*	**	****
İclal KARDİÇALI	**	=	*	=	****
Pınar TÜRENC	*	****	**	**	****
Necla ARAT	***		*	**	****
Zeynep ORAL	=	****	*	=	***
Buket UZUNER	*	****	**	****	**
Semiha BERKSOY	*	***	**	****	**
Nur GER	**	=	*	=	****
Sema KÜÇÜKSÖZ	**	****	*	=	=
Gencay GÜRÜN	=	=	*	**	****
Ferai TINÇ	*	****	**	=	=
Ayşe KULİN	**	****	*	**	****
Ümran BARADAN	**	=	*	****	=
Yıldız KENTER	**	=	*	=	****
Yaşar SEYMAN	**	****	***	*	****
Oya GÖKMEN	*	****		**	***
Duygu ASENA	***		*	**	****
Türkan SAYLAN	****	****	*	**	**
Füsun SAYEK	*	=	**	**	=
Fürüzan	**	=	*	**	=
İKİNCİOĞULLARI					
Mualla SELÇUK	**	***	*	****	****

- * : 1. derecede etken
** : 2. derecede etken
*** : 3. derecede etken
**** : 4. derecede etken
***** : 5. derecede etken
= : eşit ağırlıklı etken

Mesleklerinde Tanınmış Yüz Türk Kadınının Kişilik ve Liderlik Özellikleri

	Dışadö- nüklük	Yumuşak Başlık	Öz Denetim/ Sorumluluk	Duygusal Denge	Gelişime Açıklık
Günay SEZGEN	**	****	*	***	****
Ayşe AKIN	***		*	**	***
Macide TANIR	***	****	*	**	****
Meriç SÜMEN	=	***	*	=	
Engin ARIK	=	****	*	=	***
Türkan ŞORAY	***	****	**	*	****
Rahşan ECEVİT	=	=	**	*	***
Aysel ÇELİKEL	***	****	*	**	****
Nilüfer GÖLE	*	****	***	**	****
Betül MARDİN	**	****	*	***	****
Gülriş SÜRÜRİ	=	****	*	=	***
Nazlı BAŞAK	**	****	*	**	***
İnci ÇAYIRLI	***	****	*	**	****
Refet ANGIN	=	***	*	=	****
Nazan ERKMEN	***	****	*	**	****
Mehveç EMEÇ	**	****	*	***	****
Nuray YAVUZER	**	****	*	***	****
Nur GER	**	=	*	****	=
Günsel YOLAGEL	**	=	*	=	
Muzaffer AKGÜN	**	=	*	***	=
Nuran TURAN	=		=	***	**
Elif DAĞDEVİREN	*	***	**	****	****
İsmet KÜR	*	=	**	***	=
Servisimin CÖMERT	****	***	*	**	***
Semahat ARSEL	***	****	*	**	****
Sevgi GÖNÜL	=	**	=	***	****
Derya AÇIKGÖZ	**		*	***	****
Aysel ÖZGÜR	=	***	=	**	****
Leyla UMAR	***	****	*	**	
Yekta KARA	***		*	=	=
Jeyan AYRAL TÖZÜM	=	=	*	**	
Şenay GÜNAY	**	****	*	***	****
Birsen GÖKÇE	**	****	*	=	=
Beyza BİLGİN	=	****	**	***	=
Nermin ABADAN UNAT	***	=	*	**	=
Handan BÖRÜTÜNCE	*	****	**	***	****
Canan ARIN	**	****	*	***	****
Sevil OK	***	****	*	**	****
Sema PIŞKINSÜT	**	****	*	***	****
Sumru NOYAN	***	****	*	**	****
Günseli BAŞAR	=	****	=	***	**
Filiz DİNÇMEN	***	=	*	**	=
Halet ÇAMBEL	*		**	=	=
Güzin DİLŞEN	**	****	=	=	***
Meral GEZGİN	***	****	**	*	****
Ayşen ÖNEN	**	=	*	=	****
Adalet AĞAOĞLU	**	***	*	****	****
Ioanna KUÇURADI	***	****	*	**	****
Nermin NEFTÇİ	***		**	*	****

- * : 1. derecede etken
- ** : 2. derecede etken
- *** : 3. derecede etken
- **** : 4. derecede etken
- ***** : 5. derecede etken
- = : eşit ağırlıklı etken

EGE BÖLGESİNDE EŞKİYALIK: NEDEN – SONUÇ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

İsmet PARLAK*

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, 19. yüzyılda Ege'de yaşanan eşkıyalık hareketlerinin Hobsbawm ve Barkey'in tezleri doğrultusunda analizini yapmaktır. Çalışmada sosyal ve ekonomik yapıdaki bozulmaların eşkıyalık hareketlerine etkisi irdelenmiş; eşkıyalığın ortaya çıkışı, işlevleri ve işleyiş mekanizmaları, eşkıyalık töreleri, "eşkıya-köylü, eşkıya-devlet, devlet-halk, eşkıya-karşı eşkıya ve eşkıya-eşraf ilişkileri" bağlamında ele alınmıştır. Ayrıca eşkıyalık törelerinden günümüze yansıyan kültürel kodların devamlılığı da tartışılmıştır. Böylece, eşkıyalık hareketleri aracılığıyla ve tarihsel-kültürel göstergelerden yararlanılarak, belirli bir tarihsel dönemde yaşanan eşkıyalık hareketlerinden günümüze kadar uzanan bir yapısal hat bulunmaya çalışılmıştır. Çalışma nitel çözümlemeye dayalı olarak gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eşkıya, Kültürel Yapı, Sosyal İsyancı, Çatışma

BANDITRY IN THE AEGEAN REGION: AN INVESTIGATION ON CAUSE AND EFFECTS RELATIONSHIPS

ABSTRACT

The main aim of this study is to analyze the banditry movements that existed in the Aegean Region, 19th century, with the Hobsbawm's and Barkey's thesis. In this study, correlation between corruption that existed in the social and economic structures and the banditry movements are analyzed. In order to achieve this aim, first of all, relations between "bandits-peasant, bandits-state, state-people;

* Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü.

bandits-counter bandits and bandits-notables” are examined and the occurrence of banditry, its functions and mechanisms of performance, banditry customs are handled within this context. Besides, in order to do, it is tried to find out the structural link that based on the old-banditry movements.

Keywords: Bandit, Cultural Structure, Social Rebel, Conflict

GİRİŞ

Bugün içinde yaşanan toplumsal ve kültürel yapının anlaşılabilmesi için, toplumsal ve kültürel yapının tarihsel süreç içindeki değer ve anlayışlar sisteminin ve bunların geçirdiği değişimin anlaşılması, çözümlenmesi gerekmektedir. Bir toplumun kültür tarihi ile anlayış ve değerler sistemini bilmeden, günümüz insanının davranış ve tutumlarını anlamak, açıklamak olanaklı değildir. Diğer bir deyişle, “bugünün bunalım ve sorunlarına çözüm yolları önerebilmek için, öncelikle geçmişi anlamak ve sorunların, bunalımların özünü kavramak gerekmektedir” (Kasapoğlu, 1992:65).

Buradan hareketle bu çalışmada, Türk toplumsal yapısında varolan bir takım kültürel kodların, değer ve tutumların (halkın devlete; devletin de halkına karşı güvensizliği, kurnazlık ve kahramanlık değerlerinin biraradalığı, mafya tipi örgütlenmelerde topuktan vurarak cezalandırma, vb) anlaşılabilmesi için, “eşkıyalık kültürü”nden hareketle, eşkıyalığın yoğun olarak yaşandığı tarihsel dönemlerden bugüne ne tür yapısal ve kültürel özelliklerin miras kaldığı araştırılmıştır. Diğer bir deyişle, üretim ve yönetim biçimlerinin değişmesiyle birlikte ortadan kalkan eşkıyalıktan bugüne, değişmeden aktarılan kültürel kodların neler olduğunun araştırılması, çalışmanın en önemli hedeflerinden birisidir.

Çalışmada, Osmanlı toplumsal, idari ve ekonomik yapısında meydana gelen bozulma ve çözümlerle birlikte eşkıyalığın nasıl ortaya çıktığı; gelişen kapitalist üretim ilişki ve biçimleriyle birlikte değişen toplumsal ve ekonomik yapıya bağlı olarak eşkıyalığın, bir takım idari ve sosyal kurumların yerine getiremediği işlevleri bir anlamda “tampon mekanizma” gibi nasıl üstlendiği ele alınmıştır. Aynı zamanda ‘karşıtların birliği’ (unity of opposites) ilkesinden hareketle, eşkıyalık konusunda ‘kahramanlık ve kurnazlığın’ bir madalyonun iki yüzü gibi bir arada varolduğu, bu (ve buna benzer) iki farklı değer(ler)in biraradalığının, halk katında çelişki ya da tezatlık olarak algılanmadığı ya da yadırganmadığı da ortaya konulmaya çalışılmıştır.

‘Eşkıyalığın hangi dinamiklerle ortaya çıktığı, varlığını nasıl devam ettirdiği ve halkla olan ilişkileri’ irdelenirken, geniş bir kitleyi oluşturan pasif ve edilgen köylü topluluğu arasından birkaç ‘cesur, korkusuz ve zeki insanın yerel ayana, eşrafa, zengin mütegalibeye karşı isyanı’; eşkıyalığı ortaya çıkaran, ‘ilkel ya da geri tarım teknolojisi ve buna bağlı üretim biçimi ve ilişkileri’ ile ‘bozulan Osmanlı idari sistemi bağlamında sosyo-ekonomik şartlar’; ‘eşkıyalık sürecinde eşkıyanın yatakları’¹, halkın gözünde eşkıyanın ‘kahramanlık’, ‘ölümsüzlük’, ‘kurşun işlemezlilik’, ‘kurnazlık’ vb. algılamaları ve bu algılamaların oluşum süreci; farklı toplumsal kesim ve katmanların birbirleriyle ilişkileri; çalışmanın temel hareket noktalarını oluşturmuştur.

Bu arada, çalışmada yararlanılan iki temel kaynaktan biri olan ve Hobsbawm’ın eşkıyalığı kavramsal düzeyde çözümlenmeye çalıştığı ‘Eşkıyalar’ adlı eserinden hareketle, eşkıyalığın ortaya çıkış nedenleri, işlevleri, devlet ve halkla olan ilişkileri vb. konularına ilişkin teorik bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Diğer temel kaynak olan ve somut bir eşkıyalık örneğini belli bir tarihsel dönem ve coğrafya bağlamında inceleyen Barkey’in ‘Eşkıyalar ve Devlet:Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi’ adlı eserinde ise, çalışmanın araştırma kapsamına giren ‘18. yüzyıl sonundan itibaren 19. yüzyılda Ege’deki eşkıyalık hareketlerinin’, 17. yüzyıldaki eşkıyalık hareketlerinden farklılıklarına ilişkin bir temel oluşturulmaya çalışılmıştır. Ardından Yaşar Kemal, Ömer Seyfettin ve Kemal Tahir’in romanlarından hareketle ‘eşkıya’nın edebi boyutta nasıl ele alındığı incelenmiştir.

İşaret, dil ve bir takım kodların nasıl bir anlam ifade ettiklerini anlamaya yönelik bir çözümlenme biçimi olan semiotik ve yerine göre de hermeneutik çalışmada nitel bir çözümlenme aracı olarak kullanılmıştır. Semiotiğin bu çalışmada kullanılan yansımalarına bakıldığında ise bir kere, zengin-yoksul, yöneten-yönetilen, ezen-ezilen, üreten-tüketen, adil-adaletsiz, güven-güvensizlik, eşraf/zengin/yerel ayan-köylü halk, çatışma-uzlaşma, korkak-cesur şeklinde geliştirilen dikotomilerden bahsetmek gerekir. Ayrıca ikili ilişkiler bağlamında, eşkıya-köylü, eşkıya-devlet, eşkıya-eşkıya, eşkıya-eşraf, devlet-halk ilişkileri de irdelenmeye çalışılmıştır. Efe ve zeybek kıyafetleri ile silahlarının da önemli göstergeler olduğu vurgulanmalıdır. Öyle ki eşkıyalığın hüküm sürdüğü dönemde hükümet, zeybek kıyafetlerini ve silah taşınmasını, eşkıyalığı özendirdiği gerekçesiyle yasaklama gereği bile duymuştur. Diğer taraftan, eşkıya grupları içerisindeki efe, zeybek ve kızanların

¹ Eşkıyaya destek veren, yataklık yapan gruplar kastedilmektedir ki bu gruplar genelde Türkmen ve göçebe aşiret ve obalardan oluşmaktadır.

grup içi hiyerarşisine bağlı olarak saç tıraşlarının ve giydikleri kıyafetlerin bile hiyerarşiyi ve kimin kızan kimin efe kimin zeybek olduğunu ortaya koyacak şekilde farklılaştırıldığını görmekteyiz.

Ayrıca bu çalışmada, eşkıyalık konusunda yapılan okumaların ve dolayısıyla konunun teorik çerçevesini kurmada yararlanılan literatürün, eşkıyalık sürecini 18. ve 19. yüzyıllarda inceleyen tarihsel yönü ağır basan yayınlar ve romanlarla sınırlandırıldığının belirtilmesinde yarar vardır. Diğer bir deyişle, eldeki yazılı metinlere dayalı okumalardan hareketle bir çözümleme yapılmaya çalışılmıştır. Yeri geldikçe, özellikle de romanlardan, konuyu destekleyici alıntılar yapılmıştır.

1. KAVRAM OLARAK EŞKIYA

Eşkıya, Arapça 'şeka' mastarının öznesi olan 'şaki'nin çoğulu olarak Arapçadan Türkçeye geçmiş bir kavram olup, 'dağda-kırda yol kesen, hırsızlık yapan, azgın, habis, fesatçı' bir insan tipini anlatmaktadır (Yetkin, 1997:7). Şemseddin Sami ise eşkıyalık eylemini gerçekleştiren şakiyi 'bedbahd, bed-faal, bed-girdar, bed-reviş, haylaz, habis, kutta-ı tarik ve serkeşlik vadisine sapan adam' (Aktaran Yetkin, 1997:7) olarak tanımlar. Osmanlıca Lügat'ta² ise eşkıya 'şakiler, yol kesenler, asiler, Allah'a veya kanunlara isyan edip kötülük yapanlar, haydutlar, hak ve kanunlara baş kaldıranlar, Allah'ın emirlerine karşı gelenler' olarak tanımlanmaktadır. Hukuksal anlamıyla eşkıyalık "mal zaptetmek, öç almak, suikastta bulunmak, yahut ülkenin iç emniyetini bozmak için mesken, çiftlik, ağıl, köy, değirmen gibi mahalleri basarak ya da yakarak yahut tahrip ederek veya adam öldürerek veya yollarda kırlarda soygunculuk yaparak veya adam kaldırarak ve bu fiillerden dolayı mevkuf ve mahpus iken firar ederek silahla dolaşmak suretiyle emniyet veya asayiş münferiden ve toplu olarak tehdit ve ihlal etmek" olarak ele alınmaktadır (1997:7-8). İktisadi açıdan, kapitalizm öncesi üretim ve sınıf ilişkilerinin ortaya çıkardığı bir direnme ve muhalefet hareketi sayılan eşkıyalık; toplumsal açıdan ise kırsal kesimdeki sınıf kavgasının en keskin biçimlerinden biri ya da bir toplumsal protesto olayı, bir patlama olarak değerlendirilebilir (1997:8).

Bu tanımlamalara bakıldığında, eşkıyalığa ilişkin hep bir olumsuzlama ve negatif anlamlar yüklenmiş olduğu görülmektedir. Yani eşkıya katil, hırsız, cani, dağlı, asi vb. sıfatlarla birlikte anılmaktadır. Barkey ve Hobsbawm'in argümanları anlatılırken görüleceği üzere, 'devlet sisteminin çözülmesi ve çöküşü', Tahir (1970:23-24)'in ifadesiyle "hükümetin sıtmaya

² Osmanlıca Lügat Ver.1.05, Hazırlayan Ali Tutan, Web Adresi: www.turkmusikisi.net

tutulmasıyla”, adaletsizliğin-özgürlük sınırlamalarının-sınıflar arası ekonomik dengesizliğin had safhaya ulaşması, toplumun sosyo-ekonomik yapısındaki çöküntüler, halk üzerindeki baskı ve zulümler vb. etkenler eşkıyalığı ortaya çıkaran etmenlerdendir. Diğer bir deyişle, nasıl ki eşkıyalığa ilişkin tanımlamalar eşkıyaya hep olumsuz değerler atfetmekte ise eşkıyalığa yol açan nedenler de toplumsal-siyasal ve ekonomik yapıdaki olumsuz yaşam şartlarının bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bu olumsuz yaşam şartlarının ortaya çıkardığı ‘Robin Hood tipi’ eşkıyalar, bir anlamda yoksullar için vazgeçilmez bir adalet timsalidir. Çünkü Hobsbawm (1999:62)’ın belirttiği üzere “adaletin olmadığı ülkeler yalnızca büyük bir soygun ülkesidirler”.

Toplumsal yapıda yaşanan bu tür adaletsizlik ve buna bağlı sorunlar bir ülkede genelde ekonomik krizle birlikte başlamaktadır. Diğer bir deyişle, nitelikleri farklı olsa bile eşkıyalığı ortaya çıkaran anomi dönemlerinin temel kaynağı, sosyo-ekonomik nedenlerdir. Nitekim eşkıyalık, yoksullaşma ve ekonomik kriz dönemlerinde yaygınlaşma eğilimi göstermektedir.

Dolayısıyla ‘soylu soygunculuk’ ya da ‘toplumsal eşkıyalık’ zenginlerden, yabancı işgalcilere; baskı uygulayan her türlü otoriteye; geleneksel düzeni bozup adaletsizliği yayan sömürücü güçlere karşı sessiz, güçsüz ve edilgen köylü kitlesinin bu ezen sınıflara karşı kendini korumasının, simgesel olarak direnmesinin yaygın, somut ve evrensel bir örneğidir (Hobsbawm, 1999:12).

1.1. Hobsbawm’da ‘Sosyal Bir İsyancı’ Olarak Eşkिया Kavramsallaştırması

Hobsbawm (1997:7), Eşkiyalar (Bandits) adlı çalışmasında eşkıyalığın özel bir türü olan ‘toplumsal eşkıyalık’ üzerinde durmuştur. ‘Toplumsal eşkıya’ ya da ‘sosyal isyancı’ Hobsbawm’a göre, doğdukları toplumun yararına çalışan, zenginden yoksula dağıtmak üzere çalan, baskı ve zulüm uygulayanlara karşı isyan eden, yer yer de kitlesel devrimci faaliyetlerde yer almış ve tüm bu özellikleri ile halkın gözünde ‘kahraman’ olmuş kişilerdir. Bu anlamda Hobsbawm, eşkıyalığın daha çok olumlu yönlerini sergilemiş olmakta ve toplumsal yapıda eşkıyalığın ortaya çıkışını hem çatışmacı hem de yapısal işlevselci bir bakış açısıyla değerlendirmektedir.

Hobsbawm (1997:12)’a göre toplumsal eşkıyaların en önemli özelliklerinden birisi, **köylü orijinli** olmalarıdır. Nitekim ‘toplumsal eşkıyayı’ Hobsbawm, “lord ve devlet tarafından suçlu sayılan ancak köylü toplumu içerisinde varlığını sürdüren ve köylüler tarafından ‘yenilmez, intikam alan, adalet için dövüşen, özgürlüğün lideri olarak görülen ve her durumda saygı duyulan, yardım edilen ve desteklenen’ kanun kaçağı köylüler” olarak ta-

nuılamaktadır. Bu tanımdan ikinci bir önemli özellik daha çıkarılabilir: Eşkıyalar, halk tarafından farklı, devlet otoritesi tarafından daha farklı bir şekilde değerlendirilmektedir. Devlet, birer kanun kaçağı ve suçlu olarak eşkıyanın peşindedir; eşkıyalar, yakalanıp suçunun cezasının çektilirilmesi gereken, yasaları bozan tehlikeli kişilerdir. Halk ise kendisinin de içinde bulunduğu sosyo-ekonomik sıkıntılarının bir sonucu olarak ortaya çıkan, aynı zamanda kendilerine yakın hissettiği ve köylü topluluğun koruyucuları olarak gördüğü eşkıyaya 'devlete rağmen' yardım etmekten geri durmaz ve halkın gözünde eşkıya, 'kahramanlık, yenilmezlik ve adalet dağıtan' sıfatlarıyla birlikte anılır.

Hobsbawm (1997:12)'a göre toplumsal eşkıyalar, 'yer altı dünyası'ndaki çeteler ve 'adi hırsızlardan', ayrıca yağmacılığı, olağan yaşam biçiminin bir parçası sayan topluluklardan farklı ve ayırdır. Buna göre Hobsbawm'ın bu ayırmada göz önünde bulundurduğu iki önemli ölçüt vardır: Birincisi, örgütlenmelerin hangi amaçla ortaya çıktıkları yani bireysel ya da grup çıkarları doğrultusunda mı yoksa içinde yaşadıkları toplumun maruz kaldığı sosyo-ekonomik zulüm ve baskılar neticesinde yeşerip halk için mi çalıştıkları noktasıdır. İkincisi ise, amaçlarını gerçekleştirme sürecinde, halkın nasıl görüldüğüdür. Halk, bir av ya da düşman olarak mı görülüyor, yoksa uğruna mücadele edilen, ezilmiş ve masum kitleler olarak mı algılanıyor? Bu aynı zamanda halkın, soyguncuları ve toplumsal eşkıyaları nasıl algıladıklarını da belirlemektedir. İşte bu iki noktadan hareket edildiğinde, toplumsal eşkıyalara Hobsbawm'ın 'olumlu değerler atfettiğini', soyguncuları ise basit suç çeteleri ya da örgütlenmeleri bağlamında değerlendirdiği görülmektedir.

Yine Hobsbawm (1997:13)'a göre toplumsal eşkıyalık, "...modern kapitalist ve endüstriyel toplum arasında bulunan, ancak kan bağına dayalı toplumun çözülme ve tarımsal kapitalizme geçiş aşamalarını da içeren bütün toplumlarda, tarihsel bir olgu" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu noktada yazarın, 'toplumsal eşkıya' kavramlaştırmasının bir üçüncü özelliği karşımıza çıkmaktadır. Buna göre **toplumsal eşkıyalık, Batılı modern kapitalist toplumların gelişme seyrini izlemekte geç kalmış, gelişmekte olan ya da geri kalmış, diğer bir deyişle, gelişme ve modernleşme sürecine daha geç girebilmiş toplumlarda ortaya çıkmaktadır.** Çünkü toplumsal eşkıyalığın ortaya çıkışında yazara göre üretim biçimi çok önemlidir. Hobsbawm (1997:13-14)'a göre tarihsel gelişmenin diğer ucunu oluşturan kapitalist ve pre-kapitalist modern tarımsal sistemler, geleneksel köylü toplumu olmadıklarından toplumsal eşkıyalığı üretmemektedirler. Geniş anlamıyla modernleşme ve ekonomik gelişme, etkin iletişim ve kamu idaresinden oluşan bileşim, toplumsal eşkıyalık dahil olmak üzere her türlü eşkıyalığı, ortaya çıkıp

geliştiği koşullardan yoksun bırakmaktadır. Çünkü evrensel olarak toplumsal eşkıyalık, tarıma dayalı, lordlar-kentler-hükümetler-yargıçlar vb. yapı ve kişilerce yönetilen, ezilen, sömürülen köylü ve topraksız emekçilerden oluşan toplumlarda görülmektedir. Bu argüman aynı zamanda yazarın Marksist bakış açısını da bir şekilde ortaya koymaktadır. Yani bir yöneten-yönetilen ayrışması ve bu iki kesimin çıkar çatışmaları çerçevesinde ezen-ezilen, sömüren-sömürülen, üreten-tüketen, üretim araçlarına sahip olan ve olmayan şeklinde tespit edilen çatışmalarla açıklanan bir toplumsal eşkıyalık olgusu söz konusudur.

Eşkıyalığın ortaya çıkabilmesi için bir kere, uygun bir coğrafi mekan gereklidir. Eşkıyalar, dağlar, iz sürülmesi zor düzlükler, kıraç araziler, ormanlar vb. ücra ve ulaşılamaz yerleri kendilerine mekan olarak tutmaktadırlar. Özellikle yolculuğun yavaş ve ağır olduğu ticaret yolları ve anayollar, eşkıyalar için her zaman çok önemli olmuştur. İkinci bir gereklilik ise yönetsel anlamda 'idari yetersizlik ve karışıklıkların varlığı'dır (Hobsbawm, 1997:15). Burada anlatılmak istenilen ülkenin mali, siyasi, idari yönlerden çözülme ve çöküş sürecine girmiş olmasıdır. Çünkü bu tür sorunlar beraberlerinde, halk üzerinde mali külfetlere, yerel yöneticilerin zorbalıklarına, can-mal-namus güvenliğinin ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Ekonomik kriz ve halkın yoksullaşması da eşkıyalık için gerekli üçüncü bir önemli etkidir. Özellikle 16. yüzyıl sonlarında Akdeniz'deki eşkıyalığın büyük oranda artışı, bu dönemde köylülerin yaşam koşullarındaki gerilemelerden kaynaklanmaktaydı. Tarımın iklim şartlarına bağlı olduğu kırsal toplumlarda ürünün kıt olması, doğal felaketler, savaşlar, fetihler, vb etkenler de eşkıyalığın artmasına yol açmaktadır (1997:17). Bu durum, halkın 'kaybedeceği bir şey olup olmamasını' gündeme getirmektedir. Ekonomik kriz ile birlikte yoksulluğun had safhaya ulaşması, köylünün gelecekte beklenen ve ümitlerini yok etmekte ve "kaybedecek canından başka bir şey olmadığı" düşüncesini doğrulamakta; her gün baskı ve zulüm görmektense silaha sarılıp dağa çıkmanın bir umut haline gelmesine, kötüye gidişi bütünüyle engelleyemese bile bir 'kahraman' sıfatı kazanıp yiğitçe ölmesine ve adının yıllarca dilden dile dolaşması, düşüncelerinin gelişmesine yol açarak eşkıyalığı beslemektedir. Son olarak da halk arasında hoşnutsuzluk ve huzursuzluğun yüksek olması gerekir (1997:16). Yukarıda ikinci maddede belirtilen bozulmaların özellikle köylülerden oluşan sıradan halk arasında korku ve kaygıları, dolayısıyla huzursuzluğu arttırması gerekmektedir. Bu durum halkın yönetimden ve otoriteden umudunu kesmesine, yeni arayışlar, ezen-soyan-sömüren sınıflara karşı 'kurtarıcılar', 'kahramanlar' beklentisine girmelerine yol açacaktır.

Hobsbawm'a göre (1997:19-22) toplumsal eşkıyanın temel özellikleri şöyle özetlenebilir:

1. **Birey olarak**, eşkıya, devrimci olmak bir yana, siyasal veya toplumsal bir isyancı bile değildir. O daha çok, boyun eğmeyi reddeden ve bunu yapmakta köydeşlerinden ayrı kalan köylüdür. Kendi sınıfından olanların alışlagelmiş yaşantısından dışlanan ve böylece yasa dışına ve suça itilen bir insan durumundadır.
2. **Kitlesele olarak** da, açlık, veba, savaş veya toplumu yıkan herhangi bir şey gibi eşkıya(lık) lar da toplumdaki gerilimin ve krizin belirtileridir. Dolayısıyla eşkıyalığın kendisi köylü toplumu için bir kurtuluş programı değil, belirli koşullarda toplumdaki kaçışı sağlayan, bireysel bir kendini kurtarma biçimidir.
3. Bireysel boyun eğmeyi reddetme yeteneği ve arzusu dışında eşkıyalar, bir parçasını oluşturdukları köylülükten daha farklı düşüncelere sahip değildirler. Diğer bir deyişle onlar birer ideolog ya da peygamber değil sadece eylemcilerdir. İşlevleri yolu keşfetmek değil, fethetmektir. Yanlışlıkları düzeltirler, adaletsizlikleri ortadan kaldırarak genelde insanlar, özelde ise **zengin ile fakir, güçlü ile zayıf** arasında olması gereken haklı ve adil ilişkinin daha genel bir ölçütünü uygulurlar. Dolayısıyla bir taraftan geleneksel düzenin, onu yıkan ve ortadan kaldıran güçlere karşı bir bütün olarak gösterdiği direnişin simgesi hatta öncüsü durumuna gelirler; diğer taraftan da sömürüyü, baskıyı ve boyun eğmeyi insan hayatının normları olarak kabul edenler bile onlarsız bir dünyayı, eşitlik-kardeşlik-özgürlük dünyasını, kötülerden arınmış yeni bir dünyayı hayal ederler. Dolayısıyla daha büyük bir harekete katıldıklarında, toplumu değiştirmeye muktedir olan ve de değiştiren bir gücün parçası haline gelebilirler.

Hobsbawm (1997:26)'a göre eşkıyalık 'özgürlük' demek olduğu halde, yazar 'köylü bir toplumda' pek az kişinin özgür olabileceğine işaret etmektedir. Çünkü yazarın ifadesiyle, "köylü, toprak ağalığı ve emeğin birbirini güçlendiren çifte zinciri ile prangalanmıştır. Köylüleri, otoritenin ve şiddetin kurbanı yapan şey, iktisaden zayıf olmaktan çok toprağa bağlı olarak yaşamak zorunda olmalarıdır. Kökleri toprakta ve evlerindedir, gençlik döneminde hareket eden sonra da sabit bir yere yerleşen insanlardır". Örneğin tarihte hasat zamanı en ciddi köylü isyanları bile durmak zorunda kalmıştır. Eylemler, tarımsal üretime bağlı olarak bahar ve yaz aylarında yoğun, kış aylarında genelde daha az yaşanmıştır. Dolayısıyla, köylünün fiziksel olarak tarlada çalışırken bükülen sırtı, toplumsal olarak da büküktür. Bu durum,

yetişkin bir köylüyü eşkiya yapmakta olanaksız kılmasa bile oldukça güçleştirmektedir.

Eşkiyanın ilk ve en önemli insan gücü kaynağı, görece az emek isteyen veya fakir olduğu için çalışabilir nüfusun hepsini istihdam edemeyen kırsal çevre veya kırsal ekonomilerdir. Yani artık kır nüfusedir. Hayvancılığa dayalı ekonomiler ile dağlık ve kıraç bölgeler bu türden önemli bir artık nüfus sağlar. Yine otarşik yapı ve topraksızlık da benzer etkiler üretir. Yılın büyük bir bölümünde işsiz kalan kır proletaryasının harekete geçmesi bu bakımdan daha kolaydır³ (1997:27).

Yaş dilimi olarak da eşkiyaların büyük bir kısmı, ergenlik ve evlenme çağı arasındaki erkeklerden oluşan gruplardır. Çünkü aile yükümlülüklerinin ağırlığı henüz erkeğin sırtını bükmeye başlamamıştır⁴. Örneğin “İnce Memed”in kahramanı da “bıyıkları yeni terlemiş bir delikanlı” olarak sunulur.

Özgürleşme isteğiyle eşkiyalığa dönüşen önemli bir insan kaynağı da kır toplumuna çeşitli sebeplerle entegre olamamış ve dolayısıyla marjinalliğe ve kanun dışılığına itilmiş insanlardır. Kaçak serfler, zarar görmüş özgürler, devlete veya lordlara ait fabrika, hapishane, okul, ordu vb. kurumlardan kaçanlar bu grupta yer alırlar (1997:30). Özellikle asker kaçakları veya savaş sonrası sağ kalıp sivil yaşama dönen insanlar eşkiya örgütlenmeleri açısından önemli bir insan gücü oluştururlar. Çünkü bunlar, aldıkları eğitimle birlikte örgütlenme, strateji geliştirme, silah kullanma, sorunların en büyüğünü yaşayıp onlara karşı mücadele edebilme yeteneklerini kazanmış olarak sivil hayata dönmektedirler.

Göçebeler, dilenciler, mevsime bağlı olarak yarı-göçebe gibi dolaşan sürü çobanları da yine eşkiyalığın insan altyapısını oluşturur (1997:32). Bütün bu insan tipleri için dağlar, toprak beyinin ve diğer baskıcı elitlerin giremediği, içinde yaşayanların yaptıkları ve gördükleri hakkında konuşamadıkları bir dünya sunmaktadır.

Eşkiyalığın insan gücü kaynaklarına ilişkin bu bilgiler göstermektedir ki, eşkiyalar, ezilen köylünün ‘uysal ve edilgen toplumsal rolünü kabul etmeyen’ inatçı ve baş eğmez bireysel isyancılarından oluşmaktadır. Klasik köylü tabiriyle onlar, ‘kendilerini saydıran adamlardır’. Bunlar kanunsuz, adaltsiz bir durumla veya eziyetle karşılaştıklarında, güce ya da toplumsal ola-

³ İtalya-Catanzaro’da yapılan bir araştırmaya göre 1863’te 328 eşkiyadan 201’i çiftlik işçisi veya gündelikçi, 51’i köylü, 4’ü çiftçi, 24’ü ise zanaatkarlardan oluşmaktadır.

⁴ 1860’larda Basicilata’daki eşkiyaların üçte ikisi 25 yaşın altındadır. Peru’da 59 eşkiyadan 49’u bekarlıdır.

rak üstün olana boyun eğmez, direnişi ve kanun dışılığı seçerler. Silahlar onların ayrıcalıkları, dövüşmek ise onların meslek ve değer yargılarının temelidir. Düello, kan davası ve benzeri yollarla kişisel onurlarını ve aile şereflerini korumak ve bu nedenle eşkıya olarak dağa çıkmak da oldukça önemli bir noktadır.

Ancak bu tip insanlar doğrudan kendilerini saydırıp toplumsal eşkıya statüsünü elde edemezler. Bunun için, insanların onlar hakkında yenilmez, kahraman, intikamcı diyerek türküler yakmaları, yani halkın gözünde efsaneleşmeleri, belli bir zaman alır. Bu önemli bir noktadır, çünkü bu durum onların adi suçlulardan ayrılma noktalarını ortaya koyar. Geleneksel adi suçlulardan farklı olarak köylü eşkıyalar, çoğunlukla toplumda genel kabul gören değerlere karşı değildirler, aksine sıradan köylünün değer sistemini, dindarlıklarını ve toplumdışı gruplar hakkında besledikleri şüphe vb. pek çok değeri paylaşırlar (1997:37). Oysa adi suçlu çeteleri toplumsal eşkıyaların yerel köklerinden yoksundurlar. Köylülerin sempatilerini kazanamazlar (1997:38).

Hobsbawm'ın ortaya koyduğu şekliyle bütün toplumsal eşkıyaların Robin Hood gibi olmalarını beklememek gerekir. Çünkü gerçek hayatta durum çok farklı gerçekleşir. Yani idealizm, tokgözlülük, toplumsal bilinç vb. özellikler, toplumsal eşkıyalarda gerçek hayatta çok az görülür. Ancak bu niteliklere sahip olanlar da kahramanlara veya kutsal kişilere layık bir saygıdan nasiplerini alırlar. Ayrıca, toplumda kahramanlara ve yiğitlere olan ihtiyaç had safhaya ulaşmışsa, aslında pek de uygun olmayan adaylar bile bu uğurda hizmet vermeye zorlanırlar (1997:42). Toplum kendini acz içinde görüyor ve adaletsizliklere, eşitsizliklere, sömürüye karşı kendi yapamadığını birilerinin ortaya çıkıp yapmalarını bekliyorsa, sonuçta Türkiye'de olduğu gibi çete ve mafya tipi örgütlenmeler oluşturdukları gerekçesiyle haklarında takibat yapılan şahıslara belli bir kesim 'Türkiye sizinle gurur duyuyor' şeklinde sloganvari bir destek verebilir ya da bir döneme damgası vurmuş olan Kemal Sunal filmlerindeki Davaro, Salako tiplerinde olduğu gibi çok silik, korkak ve fazla zeki olmayan tipler toplumda bir anda kahraman olarak sivrilebilirler. Dolayısıyla, Hobsbawm'ın ortaya koyduğu bu eşkıya tiplerini, Weber'in otorite tiplerinde olduğu gibi ideal tiplerdir. Ancak Hobsbawm'ın soylu soyguncu dediği toplumsal eşkıyaların en önemli rolü ise hiç şüphesiz yiğit olanın, yanlışları düzeltenin, toplumsal eşitliği ve adaleti getirenin rolü ile aynıdır. Köylülerle ilişkisi tam bir dayanışma ve özdeşleşme üzerine kuruludur. Dolayısıyla soylu soyguncunun dokuz temel özelliği vardır (1997:43):

Ege Bölgesinde Eşkiyalık: Neden – Sonuç İlişkisi Üzerine Bir İnceleme

1. Soylu soyguncu kanun kaçakçılığı yaşantısına bir suç işleyerek değil, ama bir adaletsizliğin kurbanı olarak ya da halkın göreneklerine göre bir suç oluşturmayan, ancak otoritelerin suç kabul ettiği bir eylemde bulunmaktan dolayı zulüm görmeye başlar,
2. yanlışları düzeltir,
3. Zenginden yoksula vermek için alır,
4. Ömrü vefa ederse halkına şerefli bir vatandaş olarak geri döner,
5. Halkı ona hayranlık duyar, yardım eder ve onu destekler,
6. da herkes gibi bir gün ölür ama topluluğun hiçbir namuslu üyesi ona karşı otoritelerle işbirliğine girmeyeceğine göre ölümü ihanet yüzündendir,
7. Yalnızca kendini savunmak veya intikam almak için adam öldürür.
8. En azından teoride görünmez ve efsunludur,
9. Adaletin kaynağı olan kralın veya imparatorun değil, ama yalnızca yerel rahiplerin, yöneticileri veya diğer zalimlerin düşmanıdır.

Doğaldır ki, bütün bu özellikler soylu soyguncu için, köylü toplumu içerisinde pek çok insanın ona hayranlıkla, imrenerek ve öykünerek bakmasını beraberinde getirecektir. Anonim halk edebiyatında bunların isimlerinin yüzyıllarca yaşaması da bu yüzdendir. Ancak eşkiyanın ölümü ile birlikte halkın ölümü de birlikte gelir, onun yenilmesi halkın da yenilmesi şeklinde bir algılamaya yol açar. Adaletsiz yaşayabilen halk, umudunu yitirdiğinde onu artık çok daha zor günler bekliyordur. Çünkü sadece bir eşkiya değil, halkın gözünde bir sembol yitirilmiş olacaktır. Bir sembol olmanın yanında ikinci bir önemli özellik de, onun aynı zamanda köylü sınıfından olmasıdır (1997:164). Köylü halkın içinden gelmeleri nedeniyle hem eşkiyalar hem de onlara ilişkin ortaya çıkan ve benimsenen mitler, yaşamın gözardı edilemeyecek derecede önemli bir parçası oluverirler (1997:165). Örneğin Ömer Seyfettin'in (1988:19) Yalnız Efe'sindeki kahramanın her bir karakterinin ahlaki olduğu; halkın, yerlilerin, köylülerin ona ulvi bir kahraman gibi taptıkları; yıllar sonra bile insanların Yalnız Efe'den bahsederken gözyaşlarına boğuldukları yönündeki tasvirler, Hobsbawm'ın işaret ettiği bu noktaya karşılık gelmektedir.

Eşkiyanın edebi veya kültürel imajı, geri kalmış toplumlardaki günlük yaşantının, ileri toplumlarda ise kaybedilmiş masumiyetin ve maceraya duyulan özlemin belgelenmesinden çok daha fazlasını ifade eder. Nitekim eşkiyalığın yerel ve toplumsal çerçevesi atıldığında, geride ebedi bir duygu ve rol olarak "özgürlük, kahramanlık ve adalet düşü" kalır (Hobsbawm, 1997:166). Tahir'in (1970:157) romanında geçen şu sözler de bunu örnekler niteliktedir:

Adam içine çık nam al...Bu dünyada namsız yiğit, meyvesiz ağaca benzer. Kağnı kazığı gibi, boyunduruğa bağlanıp iki öküzün ara yerinde ebedi sürünen de ağaç; mevsiminde ilaçlanıp 'aman' diyerek üstüne titrenen de ağaç...Nam adamın ayağına gelmez, gidip arayacaksın. Namın yaptığını sırasında ne para yapar, ne silah...

1.2. Barkey'de Devletin Merkezileşme Sürecinde 'Eşkîyalık'

Barkey, eşkıyalık olgusunu Hobsbawm'un argümanlarından farklı bir şekilde ele alır. Yazarın özellikle 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu üzerine yapmış olduğu çalışmalardan ulaştığı sonuç, devlet gelişiminin tek yönlü ve çeşitlilikten uzak olmadığını, devletin gücünün toplumsal grupların feda edilmesiyle değil, devletin bu grupları kendisiyle bütünleştirmesi ya da meşrulaştırması ve kendine bağlamasıyla arttığı yönündedir. Dolayısıyla Osmanlı, eşkıyalığı zor kullanılarak değil, pazarlığa girilerek alt etmeyi, kendi konumunu sağlamlaştırmayı ve toplum üzerinde hakimiyetini sürdürmeyi başarmıştır.

Bu genel ifadelerin ardından Barkey (1999:181)'deki toplumsal bir kavram olarak eşkıyalığa bakıldığında, yazar, eşkıyalığın kırsal kesimin bir ürünü olarak görülemeyeceğini, daha ziyade devletin bu yeni toplumsal tipin üretilmesinde oynadığı rolü kabul etmenin gerekli olduğunu işaret etmektedir. Eşkîyalık, ordu ve diğer resmi görevlilerin kapı kulu gibi kurumların, 'topraksız, işsiz güçsüz ve yoksul köylüleri' kendi içlerine almaları, eğitmeleri, örgütlemeleri, seferlerde kullanmaları ve savaş sonunda topluca terhis etmeleriyle oluşan bir yığılmanın ürünüdür. Özellikle terhis edilen askerler, birinin hizmetine girmeye hazır paralı asker yığınları oluşturmuşlar, ancak bu arada eşkıyalık ve yağmacılığa, tecavüzlere ve çeşitli tahribatlara girişmişlerdir. Dolayısıyla Barkey (1999:181)'e göre bu kişileri köylü, levend ya da öğrenci olarak düşünmek anlamsızlaşmaktadır. Çünkü bunlar, içinden geldikleri topluluk ya da kesimlerden kopmakta, farklı çıkar, zihniyet ve amaçlarla yeni bir örgütlenme ortaya koymaktadırlar.

Bu grubun iki temel özelliği vardır:

1. Çoğul ve değişken kimlik edinme: Bunlar, basit köylülerken, topraksız levendlere, askerlere, sekbanlara ve eşkıyalara dönüşürler. Avarelikten milis güçlere, oradan da sekban ordularına geçen eşkıya, toplumsal bir tip olarak köylü toplumundaki esas kökeninden açık bir şekilde uzaklaşmış, kendi dünyasında bir parça imtiyaz ve kalıcılık elde edebilmek için savaştan bir tip olarak belirmiştir.

2. Eşkıyaları bir topluluğun parçası haline getiren süreç, diğer grup oluşumu pratiklerinden farklıdır: Örneğin, eşkıyalığın oluşumunda yatay bağlar kurulmaktadır, çünkü bireylerin kendi referans gruplarıyla bağları kesilmiştir. Eşkıyalar kendi iradeleriyle bir araya gelmek yerine, toplumdaki elitler tarafından, bu elitlerin çıkarları için bir araya getiriliyorlardı. Dolayısıyla eşkıyalık, bir tehdit haline gelen, sahte bir tehdit olarak kullanılan ya da hakim sınıfın ihtiyaçlarına göre devletin yönetim mekanizmasıyla bütünleştirilen yapay bir toplumsal kurguydu. İsyanları, toplumsal yapıyı parçalamayı hedeflemediği için geleneksel anlamda kolektif eylemler de değildi; toplumdan olabildiğince çok fayda sağlamaya çalışıyorlardı. Herkes tarafından bilinen bir müttefiki ya da düşmanı, kayda değer herhangi bir ideolojisi olmayan eşkıya, sistemdeki boşlukları manipüle ediyordu (1999:181-182).

İşsiz güçsüz kimselerle paralı askerlerin eşkıyalara dönüşmesinde ise en büyük pay sahibi aktör ise, “merkezi ve bölgesel düzeylerde baskı ve denetim yapıları oluşturma çabasının bir yan ürünü olarak devletti” (1999:182).

Görüldüğü üzere Hobsbawm ve Barkey’in eşkıyalık konusunda söyledikleri birbirinden farklılık göstermektedir.. Bir kere Hobsbawm, eşkıyalığa olumlu bir değer atfetmektedir. Çünkü Hobsbawm’da soylu soyguncu olarak eşkıya, yanlışları düzelten, zenginden alıp yoksula veren, adaletsizliğin bir kurbanı olarak suç işlemek zorunda kalan, ‘yönetimin karşısında ama halkın yanında duran’ bir tip olarak karşımıza çıkmaktadır. Barkey’de ise eşkıyalığın -yine toplumsal bir takım etkenlerle harekete geçse bile- doğrudan yönetimin karşısında yer aldığı fikri kabul görmez. O, devlet tarafından yaratılan ve yine devletin kendi amaçları doğrultusunda yani merkezi ve bölgesel denetimi kurup, baskı oluşturma sürecinde yararlandığı bir olgudur. Barkey eşkıyalığın oluşumunda ve ortaya çıkışında siyasal yöne/faktörlere daha fazla vurgu yapmaktadır. Çünkü eşkıyalık O’na göre otoriteye karşı bir tehdit unsuru olmaktan çok, bütünleştirici bir işlev yüklenen yapay toplumsal bir kurgudur. Yazarların ayrıldığı ikinci bir önemli nokta ise Hobsbawm’dan farklı olarak Barkey’de eşkıyaların, halk ya da köylüler için çalışıyor olmaktan çok kendi dünyalarında bir takım ayrıcalıklar ve kalıcılıklar elde edebilmek üzere, halka karşı da silah doğrultan savaştı bir tip olmasıdır. Nitekim Hobsbawm, toplumsal eşkıyaların yoksulluk, zulüm gibi olumsuzluklar karşısında yol kesmekten hırsızlığa kadar bir dizi eylem gerçekleştirdiklerini, bu eylemleriyle halkın hoşnutsuzluğunu dillendirdiğini, zenginden alıp yoksula dağıttığını, dolayısıyla köylü kesimin erdemliliğini temsil ettiğini, köylünün yaşam pratiklerini ve cemaatsal değerlerini paylaştığını, sonuç olarak da bir sembol ve öykünecek bir ideal tip/kurtarıcı olarak algılandığını vurgulamak-

bir eşkıya tipi geliştirmekten ziyade, eşkıyalığın Osmanlı'nın merkezileşme sürecine katkısı noktasında belirlemektedir. Ayrıca eşkıyalık olgusu Barkey'de 1572-1582 ve 1654-1655 yılları olmak üzere iki dönemde incelenmektedir. Bu tarihlerde varolan ve Barkey'in eşkıyalık olarak ele aldığı olaylar ise Celali İsyanları diye bilinen ayaklanmalara denk düşmektedir. Eşkıyalık olgusu Osmanlı'daki Celali İsyanları'yla birlikte değerlendirildiğinde ise mantıksal olarak ortaya, Hobsbawm'ın sosyal soyguncu ya da toplumsal eşkıya kavramsallaştırmasından farklı bir sonuç çıkmaktadır.⁵

Celali İsyanları gibi Osmanlı'nın içinde bulunduğu özel bir tarihsel süreçte ortaya çıkan isyanları bir tarafa bırakırsak, Hobsbawm'ın belirtmiş olduğu üzere eşkıyaların amaçları, içinden geldikleri toplumun/topluluğun amaçlarıyla benzerlik gösterir. Bundan dolayıdır ki Hobsbawm bunu toplumsal eşkıyalık olarak ele almaktadır. Yani içinden geldiği topluluğun iyiliği için çalışıyor-gözükmemektedirler. Çünkü eşkıyalık, evrensel olarak tarıma dayalı toplumların bulunduğu her yerde farklı isimler altında ve farklı şekillerde de olsa ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, Barkey'in "tarihsel kayıtları, hikayeler, şiirler ve pek çok kişinin zihninde olaylara biçilen efsanevi açıklamalarla bağdaştırmak zor oluyor" (1999:185) ifadesine dikkatli yaklaşmak gerekir. Çünkü adalet ve eşitlik düşünceleriyle yola çıkan eşkıyaların karşılına alacakları güç/otorite, devlet ve onu temsil eden kişi ve kurumlar olduğunda, resmi kayıtlarla, halk hikayelerinin birbirini desteklemesi olanaklı olamayacaktır. Eşkıya, halkın çektiği acılara karşı mücadele ettiği içindir ki, halkın gözünde bir kahraman olmakta, halk sevgisini göstermek için türküler şiirler yaratmaktadır. Çakırcalı Mehmet Efe, Köroğlu gibi bir çok toplumsal eşkıyalar hep devlet politikalarına karşı çıkmışlar, köylüye zulmeden yerel liderlerle mücadele etmişlerdir. Üstelik de devlet tarafından köylülere saldırmakla suçlanmalarına rağmen, eşkıyalık rolleri pek sorgulanmamıştır.

Barkey'in incelediği tarihsel süreçte, toplumsal eşkıya olarak değerlendirdiği sadece Köroğlu tipidir. Barkey'in, Köroğlu'nu Hobsbawm'ın toplumsal eşkıya tipine benzer bir hareket olarak değerlendirmesinin nedeni, Köroğlu'nun kimi belgelerde zalimliğiyle bilinen kadınlara ve diğer yerel görevlilere saldırdığı, bazı belgelerde ise kendi canını ya da adamlarının canını tehlikeye atma pahasına köylülerin tarlalarını asla çığnemedikleri bilgilerine ulaşmış olmasındandır. Köroğlu dışındaki isyancı liderler ve hareketler (Karayazıcı, Çapanoğlu, Canboladoğlu gibi) hakkındaki efsanelerin

⁵ Yazar, devletin eşkıyalığa karşı olmasına rağmen, hükümet mevkilerini kabul ettirmek için onlarla pazarlığa oturduğunu belirtmektedir. Asıl ilginç olan nokta ise Barkey'e göre devletin eşkıya ile pazarlık yapmasının nedeni, devletin güçsüzlüğü değil merkezileştirme stratejilerinde uyguladığı bir taktiktir (Ayrıntılar için bkz. Barkey, 1999:187).

köylüler için övünç değil korku kaynağı olduğunu; hikayelerin, şiirlerin, türkülerin bu isyancıların, insanlara sürekli olarak kötülük ve zulüm ettiğini ve bu tip insanlara bu halk edebiyatı eserlerinde öğütler verildiğini belirtmektedir (1999:188). Hatta bu tip eşkıyaların lakaplarının bile manidar olduğunu söyler. Örneğin, Kesekes, Kör Gaya, Ebu Hançer, Topuzi Böyük, Gara Sahat, Penis Böyük gibi. Ermeni vakanüvistlerinin de bunların, insanlık dışı işkenceler yaptığını, yiyeceklerini nereye sakladıklarını söyletmek için köylüleri ayaklarından astıklarını, bazı keşişlerin kilise hazinesinin yerini öğrenmek için işkenceyle öldürüldüklerini anlatırlar (1999:188). Bu tip eşkıyalardan hareket ettiğinde Barkey haklı olarak, Hobsbawm'ın belirttiği toplumsal eşkıyanın gerçek hayatta pek fazla yaşamadığı sonucuna ulaşmaktadır.

Sonuç olarak Barkey, "...her ne kadar köylü ve eşkıya başlangıçta aynı köyün insanı olsalar da, yeni koşullar ve seçeneklerin eşkıyayı dönüştürüp soylu soygunculardan farklı bir tip yaratmakta..." düşüncesini ısrarla belirtmektedir. Eşkiyalık bu dönüşüm sürecinde, kökenlerine sadık olmayan, hatta kendi köyünün insanlarının baskı altına alınmasına katkıda bulunan yeni bir kişiliğe bürünmüştür. Çünkü eşkıya, birilerinin maiyetine girdiğinde bir taraftan köylülerin kolektif eylemlerini tedhiş ile bastırmak suretiyle, diğer taraftan köylü toplumlarındaki öteki pek çok dikey bağ gibi sınıfsal gerilmeleri zayıflatan dikey hareketlilik yolları açmak suretiyle köylülerin hareketlenmesini engellemiştir (1999:189-190). Ancak yazar bu açıklamaların 17. yüzyıl Anadolu için geçerli olduğunu da işaret etmektedir.

2. EGE BÖLGESİNDE EŞKIYALIK ve EŞKIYALIĞI ORTAYA ÇIKARAN NEDENLER

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1800'lerin başlarından itibaren eşkiyalığın ortaya çıkış nedenleri incelendiğinde Hobsbawm'ın ve Barkey'in üzerinde durduğu nedenleri bir arada ele almak olanaklıdır.

Bir kere, eşkiyalığın tarımsal üretimin hakim olduğu; geleneksel toplumlarda görüldüğü açıktır. Bu açıdan Osmanlı İmparatorluğu'na baktığımızda, özellikle 1838'de İngilizlerle yapılan ticaret anlaşması sonrasında kapitalist dünya ekonomisiyle tek yönlü bir eklenme sürecine girildiği görülecektir (Shaw, 1994:81). Bu antlaşmayla birlikte, ticaret tekelleri kaldırılmış ve yabancı tüccarlara Osmanlı tüccarları karşısında daha avantajlı bir konum vererek olası bir çözülmenin ve işsizliğin koşulları hazırlanmıştır. Ülkede sermaye birikimi yoktur. Çünkü devlet politikaları, sermaye birikimi ve burjuva sınıfının doğuşunu engelleyecek tarzda düzenlenmişti. Özellikle müsadere sistemi ve siyaseten katli bu politikaların en önemli araçlarıdır. Gerek ilkel yöntemlerle yapılan tarım gerekse el sanatlarına dayalı üretim

ancak ülkenin iç tüketimine yetecek tarzda otarşik bir yapı arz etmektedir. Özellikle de 1838 ticaret anlaşmasıyla birlikte imparatorluk, pre-kapitalist sistem içerisinde kalıp, sanayileşmemiş bir tarım ülkesine ve giderek yarı sömürge haline dönüşmüştür. İmparatorluk 1840'lardan itibaren de önemli bir borç yükü altına girmeye başlamıştır.

Kırım'dan Kuzey Afrika'ya, Balkanlardan Ege adalarına kadar önemli bir toprak kaybı başlamış, buna bir de nüfus artışı eklendiğinde, köylü başına düşen toprak büyüklüğü önemli ölçüde küçülmüştür. Bu durum ise geçimini sağlayamayan büyük bir insan kitlesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Yetkin, 1997:23).

Bunun yanı sıra devletin mali, idari ve askeri yapısının bütününe şekil veren tımar sisteminin bozulması da ekonomik yapıyı temelinden sarsan bir olaydır. Tanzimat'la birlikte vergi toplama sistemindeki ve idari sistemdeki değişikliklerle birlikte köylü halk üzerindeki sömürü daha da artmaya başlamıştır. 1800'lerden itibaren köylü ve çiftçi, ayrıca bunların ekonomik anlamda gerilemeleriyle birlikte esnaf ve zanaatkarlar da bir mülksüzleşme ve yoksullaşma sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır. Bütün bunların sonucunda ise, devlet gelirleri azalmış ve azalan gelirleri ikame etmek için de halka ağır vergiler salınmıştır. Uluçay'ın (1955:25) deyişiyle, "halk, insafsız paşaları görünce eşkıyadan kaçır gibi göç etmeye mecbur kalıyordu. Paşalar saltanatından sonra da ayan ve mütegalibeler saltanatı başlamıştır. Beyler, aralarında müteammim olan idareci geleneklerine göre hareket ederken, ayan ve voyvodalar, hem fikir hem de diğer bilgilerden yoksun idiler. Dolayısıyla çok daha gaddar çok daha zalimdiler". Tahir'in (1970:81) halkın ne durumda olduğuna dair betimlemesi aslında Osmanlı'daki köylünün içinde bulunduğu şartları ortaya koyar:

Rençperin koşmaya öküz bulamadığı, aldığı pahalı sattığının ucuz olduğu, murabahaçıların (tefecinin) %30 faiz kestiği, muhtar ve kır serdari masrafına güç yetmediği, mültezimlerin harmanda bulduklarını hayvanlarına yedirdikleri bir ortamda köylünün müfsit (bozan) ve ahlaksız olduğu, fukaranın çarığı bağı sirtı ise bir top beze muhtaç, ölümün hak ama kefen bulamadığı, canından bezdiği...bir zamanda köylünün elleri koynunda...mehdi resulü gözlemeye başladığı... bir ortam.

İkinci bir önemli problem ise vergiler konusunda ortaya çıkmaktadır. Devletin vergi gelirlerinin çoğunun kaynağı ilkel tarımın yaratacağı hasıladır. Devlet gelirlerinin iltizama verilmesi ise hizmetten çok paraya dayanan, yeni bir çeşit feodalizmin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Çünkü yeni sistemle birlikte vergiyi toplayacak kişinin kasabalı bir zengin ya da bir tefeci olması

olanaklıydı. Bu durum özellikle 18. yüzyılda ayan ve derebeylerinin özerkliklerinin artmasıyla birleşince, bunlar üzerindeki kontrolün hemen hemen tamamen yitirilmesine ve Osmanlı toprakları da gittikçe iltizam hiyerarşisini elinde tutan ayanın artan hakimiyetine girmiştir. Nitekim vergi toplamada klasik sistemin terk edilmesi ve iltizama verilmesi, tarımsal artığın toplanmasına olanak sağlayan meşru bir konumun siyasi güce dönüştürülebileceği tehlikeli bir statü yaratmıştır (Keyder, 1999:26; Lewis, 1993:381). Bu gelişmelerse, halk üzerindeki ekonomik ve toplumsal baskıyı artırmıştır. İnsafsız, aşırı ve basiretsiz vergilendirme, tarımda sürekli hale gelen bir çöküşe yol açmış; ihmal edilen ve yoksullaşan köylüler de tefecilerin, ayanların ellerine düşmeye zorlanmış ya da topraklarından kovulmuşlardır (Lewis, 1993:33). Daha da önemlisi, vergi toplarken izlenen yöntemin halkın üzerinde bir zulme dönüşmesidir. Bu ve benzeri süreçler sonucunda kontrolü elinde tutan yeni toprak sahibi sınıflar türemiştir. Batı ve Orta Anadolu’da ağa diye bilinen köydeki mülk sahibi kişilerle, bunların daha güçlü koruyucusu ve şehirde oturan tüccarlar sözü edilen bu yeni sınıftandır (Lewis, 1993:444). Ayrıca yine köylerde hüküm süren ayan, onların kahyaları ve mültezimleri de unutmamak gerekir. Bunlar kanun hükümet tanımadan köyleri istedikleri gibi soymakta idiler. Özellikle köylerde toprağın belli kişiler elinde toplanmaya başlamasıyla birlikte, köylüler de hiçbir hakka sahip olmayan kiralık işçi ya da yarıcı durumuna düşmüşlerdir. Böylece köylüler, bir taraftan askeri tecrübelerini eşkıyalıkta kullanan eski memurların, diğer yandan da merkezi hükümetin koyduğu vergiden çok daha fazlasını talep eden yeni toprak sahiplerinin baskısı altında kalmıştır (Keyder, 1999:24).

Özellikle Barkey’in belirttiği askerlik sorunu bu yüzyılda görülen eşkıyalık hareketlerinin yine önemli bir gerekçesidir. Askerlikten yılmış olan erkek nüfus askere gitmemek için elinden geleni yapıyordu. Askere alınanlar ise silah altında iken firar etme yolları ararlardı. Bu arada silah altına alınanların bir çoğu sıradan halktandı. Çünkü muhtar, imam, kadı vb kişiler yörenin ileri gelenlerinin çocuklarına çıkan askerlik görevini rüşvet karşılığı değiştirerek sıradan insanları askere gönderme gibi bir taktik belirlemişlerdi. Özellikle Ege’deki gençler ve zeybekler askerlik ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamaktaydı. Nitekim Yetkin’in (1997:31) ifadesine göre, özellikle Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Ege’de eşkıyalık kökleşmeye başlamıştır. Ege dağlarında gezen pek çok çetedeki kızanların bir çoğu asker kaçağından oluşmaktaydı. Çünkü devletin adaletsiz ve ilkel asker toplama yöntemi ve askerlik süresinin belirsizliği gençler üzerinde olumsuz etki yaratmaktaydı. 1883’te Ege dağlarında bu nedenle dört bin kadar asker kaçağı erkek, eşkıya-

lık yapmaktaydı. Diğer taraftan, dirlik mutasarrıflarının⁶ sık sık savaşlarda bulunmaları, öldürülen ya da azledilen idarecilerin kapıkullarının yeni bir kapı buluncaya kadar başıboş dolaşmaları, sefer veya diğer memuriyetlerine gitmemeleri, gidip de kaçmaları, aşiretlerin iskan bölgelerinden kaçmaları, yaz ve kış mevsimlerinde yayla ve kışlak arasındaki hareketleri esnasında çeşitli yolsuzluk ya da suçlara karışmaları da (Uluçay, 1955:56) eşkıyalığın artışına neden oluyordu.

Hobsbawm'ın eşkıyalığın ortaya çıkmasında üzerinde durduğu noktalardan birisi, siyasi ve idari yapıdaki bozulmalardı. Osmanlı, 1800'lerden itibaren sürekli bir reform sürecine girmişti. Tanzimat ve Islahat fermanlarının ardından, hukuktan idari konulara kadar pek çok konuda yeni düzenlemeler yapılmaya başlanmıştı. Çünkü değişen ve gelişen Avrupalı sistemler karşısında Osmanlı da, bozulan idari, siyasi, askeri ve mali yapısını düzenleme gereği hissetmişti. Ancak yapılan her bir reform çabası yeni sorunlar gündeme getirmekteydi. Örneğin, merkezi hükümet mahalli işlerin yönetimini, özellikle taşrada, bir mülk sahibi sınıfını andırmaya başlayan ayana artan ölçüde devretmeye başlamış, bazı ayanlar ise kendi özel ordularını kurmuşlar, vergi salmışlar, adalet dağıtmışlardı. 19. yüzyıla gelindiğinde ise bütün Anadolu çeşitli derebeyi aileler eline terk edilmiş haldeydi (Lewis, 1993:441). Bütün bunlar ise halk üzerindeki baskı ve huzursuzluğu artırmaktaydı.

Bir kere 19. yüzyıl başlarında Osmanlı'nın merkeziyetçi yapısı oldukça zayıflamıştı. Bu yüzden imparatorluk geleneksel devlet tipinden modern merkeziyetçi devlet tipine geçmeye zorlanıyordu. Ancak bu arada devletin, kendisine rakip unsurlarla mücadele ederek otorite boşluğunda ortaya çıkan asayişsizliği gidermek ve merkezi gücünü taşrada kabul ettirebilmek için yaptığı değişiklikler fazlaca etkin olamıyordu. Örneğin Tanzimat öncesine bir tepki olarak valilerin hayli yetkisizleştirildiği görülür. Yerel yöneticilerin güvenlik konusundaki yetkileri azaltılmıştı. Taşradaki valilerle ordu komutanları iki rakip otorite gibiydiler. Bu durum eşkıya çetelerinin yakalanması noktasında da pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Rüşvet ve kayırma, özellikle memur tayinlerinde had safhadaydı. Memurların çoğu cahil ve yetersizdi, mali durumları arasında büyük uçurumlar vardı. Vaktinde maaşlarını alamıyor oluşları, halk üzerinden geçinmeyi teşvik ediyordu. Rüşvetsiz, devlet katında iş yaptırabilmek olanaksızlaşmaktaydı (Yetkin, 1997:32-35). Adalet artık dağıtılmıyor parayla satılıyordu. Dolayısıyla adaletli ve hakkaniyetli olması gereken devlet, rüşvet, yolsuzluklar ve adaletsizliklerle deje-

⁶ Eskiden, vilâyetten küçük olan Sancağın en büyük idâre âmiri (Tutan, 2002)

nere olduğundan, 'yönetici ve devlet zulmü' de buna bağlı olarak halk üzerinde olanca gücüyle kendini hissettirir hale gelmişti.

Bu durum eşkıyalık hareketlerinin ortaya çıkmasından sonra da devam etmiştir. Örneğin, Aydın vilayet mektupçusu Tahir Kenan Bey 09.11.1905 tarihinde bölgedeki eşkıyalığın nedenlerine ilişkin olarak hazırladığı raporda şu noktalar üzerinde durmuştur:

1) Mülki memurların yetersiz olmaları ve rüşvet almaları, 2) mülki yapının temeli olan dairelerin işlememesi, 3) eşkıyayı takipteki güçlükler. Nitekim müfreze komutanları beceriksizdir, affedilmiş eski eşkıyaya takip işleri devredilmektedir. Yeterli askeri bulunmayan devletin, elinde silahı bile olmayan sivil halktan askeri işler beklemesi bu nedenle mümkün değildir (Yetkin, 1997:104-105).

Örneğin Saruhan'da bir eşkıya türediğinde, Anadolu eyaleti valisi kendisi kalkıp Saruhan'a gelmez, ceza veremezdi. Mutlaka, hükümetin emir vermesi, ferman göndermesi gerekti. Vali meselenin önemine ve hükümetten aldığı emre göre ya kendisi gider ya birini görevlendirir ya da sancak mutasarrıfına gönderdiği emirle suçluları divan-ı Anadolu'ya isterdi (Uluçay, 1955:15). Böylesine gereksiz bürokratik işlemler ve geciktirici ara aşamalar, eşkıya eylemleri karşısında halkın çaresiz ve kendi kaderine bırakılmasına yol açmaktaydı. Halk ise devletin olmadığı ve eşkıya ile karşı karşıya kaldığı durumlarda kendi kaderini, 'eşkıyaya yardım etmek zorunluluğu' ile çizmekteydi.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra sansürün kalkmasıyla gazeteler de eşkıyalık sorununu tartışmaya başlamıştı. Ahenk Gazetesi eşkıyalığın nasıl önleneceğine dair bir yarışma düzenlemiş ve en iyi önlemleri önerecek yazıya on beş bin lira para ödülü vaat etmiştir. Gelen dört makaleden ilki, yörede örf-i idare ilan edilerek, güçlü bir ordunun bölgeye getirilmesini ve halk üzerinde baskı yapılarak gözünün korkutulması gerektiğine vurgu yapmaktaydı. İkinci yazıda, eşkıyalığı önlemek için 'cesaretin sembolü' olan zeybek giysilerinin yasaklanması gerektiğini; üçüncü yazı eğitimsizliğin, halka kötü muamelenin ve halkın desteğinin kaybedilmiş olmasının eşkıyalığı artırdığını; son yazı ise yeteneksiz, yaşlı, cahil ve bir işe yaramayan jandarmanın konusuna değinmekteydi (Yetkin, 1997:120-121).

Eşkıyalığa ilişkin olarak Cumhuriyet sonrasında Çorum sınırlarında geçtiğini kurguladığı "Rahmet Yolları Kesti" adlı romanında, eşkıyalığı olumsuz ve harami özelliklerin ağır bastığı bir tasvirle ortaya koyan ve eşkıyaları içki, kadın ve kumar düşkünü, adam öldürmekten ve zorbalıktan geri durmayan özellikleriyle tasvir eden Tahir (1970) de, eşkıyalığı ortaya çıkara-

ran sosyo-ekonomik koşulları, geri kalmış bir tarımsal üretim biçimine ve cahil köylü kitlesine dayandırmaktadır. Bir tarafta yoksul ve cahil köylü, diğer tarafta ise onu sömüren zengin eşraf, alevi dedesi, arzuhalci, genelev patronu, memur-zabit vs. bulunmaktadır. Eşkıyalar ise zengin eşrafın amaçlarını gerçekleştirmede kullandıkları birer araç konumundadırlar. Ancak, cumhuriyet sonrası eşkıyalarının bile, eski dönem eşkıya liderlerini ve eşkıyalığı büyük bir saygı ve destansı bir üslupla anlattıkları dikkat çekmektedir. Romandaki kahramanlardan Maraz Ali'nin "...savaş kaçakçılık devridir ve eşkıyalığın harmanı devridir...tutarsın bir dağ başını olursun padişah" sözleri Tahir (1970:22)'in eşkıyalara bakış açısını oldukça güzel ifade etmektedir. Yine Maraz Ali ile bir köylü arasındaki şu diyalog da eşkıyalığın ortaya çıkışı ve kimlerin eşkıya olduğuna dair Tahir (1970:23-24)'in düşüncelerini özetlemektedir:

- Şimdi neden eşkıya yok?
- Kim demiş? Şimdinin eşkıyaları şehir yerinde, kasabaya inmiş. Kimi dükkân açmış olmuş bir çerçi Süleyman Ağa, kimi ötüne bir makine uydurmuş olmuş bir arzuhalci Cemal Efendi, kimisi de zaptiye-memur... hükümet güçlü de eşkıya ondan yok, eşkıya devri hükümetin hasta olduğu sıradır... Hükümeti sıtma tuttuğu zaman eşkıya başkaldırır...; eşkıyalık devri için savaş gerek...Köylerde, kasabalarda erkek kalmayacak. Bunların tek milî sınır boylarına sürülecek. Jandarmaları da bizim gibi çaptan düşmüş yaşlılardan, bir de beyzadelerle ağa oğullarından ayıracaklar...O zaman asker kaçaklarından bazısı dağa sızar olur sana eşkıya...Adam kurt gibi kovalanınca kıyıcı olur, kıyıcı heriften de bir vakit hayır çıkmaz

Bütün bu olanların sonucu ise yine Hobsbawm'ın eşkıyalığın ortaya çıkışında son aşama olarak belirttiği 'halkın huzursuzluğunu, kaygılarını artırmakta, halkın yöneticilerden ve devletten umudunu yitirmesine ve yeni kurtarıcılar/kahramanlar beklemesine' yol açmaktaydı.

3. EŞKIYALIKTA SOSYAL DEĞERLER

Yukarıda anlatılan eşkıyalığı ortaya çıkaran nedenlerin ötesinde, bir eşkıya liderinin ortaya çıkışı ise iki türlü olmaktadır. Birincisi, uğradığı haksızlıklara, zulme, adaletsizliğe karşı gelme veya istemeden bir suça karışma; ikincisi ise varolan bir eşkıya grubuna karşı rakip çetelerce, resmi otoritelerce ya da başka bir takım güçlerce (yerel ayan, ağa vb.) yaratılma. Örneğin, Kemal'in (2000:7) "insan tarihinin en büyük eşkıyalarından birisi belki de

birincisi” diye nitelendirdiği Çakırcalı Mehmet’in eşkıyalığa girişi⁷ ilk nedene iyi bir örnek oluşturmaktadır. Çakırcalı’nın babası yörenin zeybeklerinden⁸ Çakırcalı Ahmet’tir. Aydın valisi Hacı Naşit Paşa tarafından öldürtülmüştür. 11 yaşında yetim kalan Çakırcalı’yı babasının en önemli yatağı olan Hacı eşkıya yetiştirmiştir (Yetkin, 1997:83). Yaşar Kemal (2000:9-13)⁹, Hacı’nın efeye babalık yaparken, ‘Osmanlıya güven olmaz’, ‘Osmanlı’nın kahtelik ve kancıklık yaptığını ve babasını öldürttüğünü’, efelik töresi gereğince ‘göl yerinde suyun eksik olamayacağını’, ‘yiğit yatağının boş kalmaması gerektiğini’, ‘ezelden beridir kurt eniğinin kurt olduğunu’ söyleyerek O’nu eşkıyalığa hazırladığını anlatır. Diğer bir deyişle, eşkıyalıkta **çocuk yaştan itibaren bir sosyalleşme** söz konusudur. Sadece efe¹⁰ çocukları değil, aynı zamanda eşkıyalığın yaşandığı köylerde “eşkîya figürleri, rolleri ve ilişkileri” çocukların oyunlarına bile yansımaktadır. Eşkîya liderliği ya da efelik, babadan oğula geçtiği içindir ki, çocuklar daha küçük yaştan itibaren dağların en çetin yamaçlarına çıkmayı, kayadan kayaya sıçramayı, ata binmeyi, kama kullanmayı, usta bir nişancı olmayı, bağlama-

⁷ Çobanoğlu (1999:33) da Kıbrıslı halk kahramanları üzerine yaptığı çalışmasında, H.Ahmet Bulli ve Cemal Mida’nın benzer şekilde suç işleyerek eşkıyalığa başladığını anlatmaktadır

⁸ Zeybek, cesaret, akılcılık, dürüstlük, mertlik gibi halkın özlemi ve tutkusu olan vazgeçilmez değerlerin temsilcisidir. Zeybek, efelerin maiyetinde birer kol beyi gibidir. Emrine verilen gençleri yani kızanları idare eder. Bunlar, kızanlıktan yetişmiş ve cesaretleriyle tanınmış olanlardır. Efelik genelde babadan oğula geçse de, bazı durumlarda yeni efe seçimle de iş başına gelebilir. Eğer ölen efenin yerine oğlu geçmemişse, zeybeklerden birisi grubun başına seçilir. Efenin başı tıraşlı ve perçemli iken, zeybeğin başı nal şeklinde tıraş edilir. Kelime olarak zeybek’in, ‘sekman’ ya da ‘seymen’ kelimelerinden geldiği, seymenin bekçi yani sınır bekçileri, uç beyleri olduğu anlaşılmaktadır (Yavi, 1991:85). Zeybeğin Arapça’daki anlamının ise ‘cıva’ olduğu söylenmektedir. Nitekim Emevi ve Abbasilerin İslamiyet adına Haçlı ve Bizans ordularıyla savaşan doğulu Türkmenlerin ‘rüzgar atlılarına’ bu şekilde ad taktıkları rivayet edilmektedir (Yavi, 1991:67). Bunun da Orta, Doğu ve Güney Anadolu’da “kaymak” anlamındaki ‘zıpmak’ ya da ‘sıyıpmak’ fiilinden türeyen ‘zıypak’a dönüştüğü, yani maddi anlamda kaygan yer, mecazi anlamda ise ele avuca sığmaz, cıva gibi akışkan kişi anlamına geldiği belirtilmektedir (Yavi, 1991:55). Ziya Şakir ise, Zeybek’lerin büyük bir kısmının Tahtacı ve Çepni denilen alevi Türkmen aşiretlerden olduğunu söyler (Aktaran Yavi, 1991:45).

⁹ Benzer ifadeleri, Kır Yusuf’un Ruşen Ali’ye söylediği de zikredilmektedir, bkz Yaşar Kemal: “Anadolu Efsanesi”, s.30.

¹⁰ Yaşar Kemal (2000:21), efeliğin kökünün Ege’de, ta ötelere (derine) dayanan hatta Osmanlı’dan ve Bizanstan bile daha eski bir gelenek olduğunu söyler. “Belki de bu dağlar dağ olalı zeybeksiz kalmamıştı. Kaçakçılık ise bunlar için bir okuldu. Delikanlıları alıp, eşkıya yetiştiren bir okuldu. Çok efenin heybesinde, atının eyerinde bütün kokusu vardır” diye devam eder Kemal. Efe, Türk tarihinde görülen eşkıyalıkta, örgütün başı ya da ağası konumundadır. Eşkîya örgütünün diğer üyeleri ise zeybek ve kızanlardan meydana gelir. Efe, ‘aka’ kelimesinden yani ‘devlet-kudret’ anlamından türetilmiştir. Efeler, cesur ve mert insanlar olarak bilinir (Yavi:1991:83). Ayrıca efenin abi, amca ya da kardeş anlamına gelen Apa/Aba’dan geldiğini ileri sürerler de vardır (Yavi:1991:59). Efelerin, Oğuz kavmine mensup oldukları da belirtilir. Oğuzlar hakkındaki “Aşık Paşazade” tarihinde Anadolu’ya gelen Oğuzlar Gaziyân Rum, Ahiyan Rum, Abdalan Rum, ve Bacıyan Rum olarak dört kolda ele alınmaktadır. İşte Efelerin de, uç yerlerde yani Batı Anadolu’da varolan Gaziyân Rumların son kalıntıları olduğu söylenmektedir (Yavi:1991:82).

tanbura-saz çalmayı mükemmel bir şekilde öğrenmeye başlarlar. Özellikle önemli bir kısmı alevi olduğu için saz çalmak, Pir Sultan'dan, Yunus'tan, önemli Bektaşî şairlerinden nefesler okumak bunlarda oldukça önemli bir adet ve gelenektir (Yavi, 1991:49).

Diğer taraftan Çakırcalı'nın ilk vukuatı, bir namus davası yüzünden yaşanmıştır. Bu da yine Hobsbawm'ın belirttiği sürece uygundur. Nitekim Çakırcalı, babalığını yapan Hacı eşkiyayı aldatan Hacı'nın eski karısı ve kadının yeni kocasını öldürmüştür. Kaçan Çakırcalı'yı bulmak için Çakırcalı'nın ailesine Hasan Çavuş tarafından yapılan hakaretler ve eziyetler de Çakırcalı'nın 15 yıl boyunca pek çok kan dökmesine yol açmıştır (Yetkin, 1997:84-85). Kısacası hem babasının **intikamını** ve babalığının **namusunu** temizlemek hem de ailesine yapılanlardan **öç almak** için işe koyulmuştur.

Görüldüğü üzere, eşkiyada 'intikam' duygusu çok önemlidir. Efe, ailesine, yakınlarına, kızanlarına¹¹ yapılan en ufak bir kötülüğü asla unutmaz ve intikamını günün birinde mutlaka alır. Diğer bir nokta ise, eşkiya elinde olmadan ve ancak namus, meşru müdafaa gibi olaylar nedeniyle insan öldürmek zorunda kalır. Hobsbawm'ın (1997:43) ifadesiyle söylersek, "erdemli eşkiya, yasadışı mesleğine haksızlığın kurbanı olarak, öç almak ve namusunu temizlemek için başlar". Yalnız Efe Kezban'ın da babasının, yörenin zengin eşrafı Eseoğlu tarafından öldürülmesi üzerine, babasının intikamını almak için yemin etmiş ve kendisini engellemek isteyenlere "... ben ahımı kimsede bırakmam" demiştir (Seyfettin, 1988:49).

Her eşkiya grubu efeye sonsuz bir bağlılık içerisindedir. Ancak bu bağlılık, yazılı/formel bir nitelik taşımaktan çok eşkiyalık ve efeliğin yüzyıllardır uygulana gelen **geleneksel kuralları** neticesinde informel olarak gelişmiş bir nevi töresi şeklindedir. Efelik, Ege'de oldukça önemli bir payedir ve eşkiyalığa geçişte önemli bir adımdır. Köy delikanlısı efe olabilmek, zeybek giysisi giyebilmek, yiğitliğini gösterebilmek için mutlaka bir çarpışma yaşamalı veya birini öldürmelidir. Böylece hapse girip **erkekliğini ispat** etmiş olacaktır. Bunun içindir ki 1911 yılında İttihat gazetesinin bir yazarı, "çarpık yiğitlik anlayışının giderilmesi ve efelik psikolojisinin yıkılması için hapse giren delikanlıları 'sefil bir kadın kıyafetine büründürmeli' ve ziyaretine gelenlerin karşısına o kıyafet içinde çıkartılmalıdır. Böylece tüm maneviyatı

¹¹ Anadolu ve Rumeli'nin halk Türkçesinde hala kullanılan bir kelimedir. Dağıstan Türklerinin de Khızan şeklinde kullandıkları bir kelime olup, aile efradı, çoluk-çocuk anlamına gelmektedir (Yavi, 1991:55). Köken itibarıyla çocuk anlamındadır. Eşkiyalıkta ise efenin maiyetine giren gençlere kızan denilmektedir. Başlarının sadece ortasını tıraş eden kızanlar, efe ve zeybeklerin emrinde birer asker gibidirler, efeleri izin vermeden evlenemezler bile (Yavi, 1991:85).

yıkılan gençler artık efeliğe özenmeyeceklerdir ve eşkiyalığın önü alınabilecektir” (Yetkin, 1997:166) şeklinde, sözü edilen yiğitlik anlayışı kadar çarpık bir öneride bulunmuştur.

Her efenin liderliği altında onun sağ kolu olarak grup içinde görev yapan zeybekler yer almaktadır. Bunlar kızanlıktan yetişme kimseler olup, kızanlar arasından **cesaretleri, zekaları ve iyi yetişmişlikleri, ustalıkları** ile sivrilmiş olanlardır. Efe ya da zeybek olmak doğrudan soylu bir soyguncu olmayı gerektirmez. Diğer bir deyişle, sıradan bir cesaret ve gözüpek olmak yeterli değildir. İyi ve namlı bir eşkiya olabilmek için körü körtüne cesaretin ötesinde, bir kere zeki olmak çok önemlidir. Köse Kenan’ın Ruşen Ali’ye verdiği öğütler arasında “...ne kadar güçlü olursa olsun, bir adam aklı işe karışmazsa o her zaman yenilir...” (Kemal, 1967:90) sözü de bu bakımdan önemlidir. Yüksek cesarete zeka, idare kabiliyeti ve kurnaz bir zihinsel hareket eşlik etmelidir. Kuvvetli bir uzak görüşlülüğe, söylenen bir sözdeki asıl maksadı anlayabilecek keskin bir zekaya sahip olması gerekir, aksi halde eşkiya çok uzun ömürlü olamaz. **Sabır** da önemli bir meziyettir. Önemli çatışmalarda, pusuya düştüğünde ya da bir eylem hazırlığı öncesinde, düşmanlarının tahrikleri karşısında eşkiya (özellikle efe) sabırlı olmak zorundadır. Eşkiyanın aynı zamanda **gözü tok olması** gerekir. “Para dedikleri neyin nesi bakalım! Yiğidin el kiri değil mi? Ciğeri beş para etmezler tutarak mı vurmuşlar parayı? Hayır, vurarak tutmuşlardır” (Tahir, 1970:137), sözü eşkiyalıktaki gözü tokluğu anlatmaktadır.

Eğer eşkiya grubunun lideri olan efe ölmüşse ve yerine geçecek bir oğlu yoksa zeybekler arasından biri eşkiya grubunun yeni lideri olarak seçilir. Dolayısıyla burada ikinci bir önemli nokta daha ortaya çıkmış olmaktadır. Nasıl ki, eşkiya gruplarında yukarıdan aşağıya doğru yaş, yetenek, cesaret ve zekalarına bağlı olarak bir sınıflandırma-derecelendirme söz konusu ise; aynı zamanda grubun liderliğini belirlemede ya liderlik babadan oğula ama seçimle geçmektedir ya da lider olabilecek bir oğul yoksa grupta ikinci kademede yer alan zeybekler arasında ama yine seçimle yeni bir lider belirlenmektedir. Ve her iki halde de **efeye sonsuz bir bağlılık ve sadakat** söz konusudur. Öyle ki, kızanların evlenirken bile, liderin yani efenin iznini almaları gerekmektedir. Yapılacak her bir eyleme grup liderleri karar verir, grubun bilgisi dışında eylem yapılamaz. Halka yapılacak her kötü muamele, zorla para vb. maddi kıymet alma, özellikle kadın ve kızların namusuna yönelik eylemler büyük bir suç teşkil ettiğinden, bu tür eylemler bizzat eşkiya grubu içinde cezalandırılır. Bu cezalandırmanın en tipik şekli ise hiç beklenmediği bir anda **topuğundan ya da arkasından vurmaktır**. Yine de sağ kalmışsa zeybeklikten atılır (Yavi, 1991:69). Bu cezalandırma yönteminde amaç, kişiyi öldürmek değil grup töresi dışında hareket ettiği için onu, hem

eşkıya grubu içinde hem de halk arasında rezil etmektir. Diğer taraftan ağzı sıkı olmak ya da sır saklamak da eşkıyalık töresi gereğidir. Tahir'in (1970:159) romanındaki "öyle iki sopa yemeden olup biteni söylemek, arkadaşları bildirmek yok...İnkâr yiğitliğin kalesi...Bu bir, bir de sır tutmak yiğitliğin yiğitliği...Sol gözünün sağ gözünden, sol elinin sağ elinden haberi olmayacak..." sözleri, eşkıyalıktaki sır saklama ve gerektiğinde yalan söylemenin eşkıyalık töresi gereği olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bir delikanlının kızan olarak eşkıya grubuna kabul edilmesi belli bir törenle olur. Öncelikle bu kişi eşkıyanın yatağı olan bir obaya ya da eşkıya efesinin en güvendiği zeybeklerden birine ulaşmak zorundadır. Eğer genç, efeye tanıştırılacak yeterlikte biriye, zeybekler aracılığıyla efeye götürülerek el öptürülür. Efenin sözünden canı pahasına çıkmayacağına, zeybeklere kalleşlik yapmayacağına dair yemin ettirilir. Çeteye kabul edilen kızanlar bir süre denenir, çeşitli sınavlara tabi tutulur (Yavi, 1991:69). Kabul töreni ise şöyle gerçekleşir: Efe, zeybek ve kızanlar diz çökerler, yeni kızan ise ayakta bekler. Belindeki yatağanı çekip üç kez öptükten sonra efenin önünde diz çöker. Efe, diğer kızanlara 'bu koca dağların sahibi kim' diye sorduğunda, kızanlar hep birlikte 'erimiz' derler, efe 'yiğidi kim' dediğinde kızanlar yine 'efemiz' derler. Sonra sırasıyla şu diyalog geçer (Yavi, 1991:85-86):

- Susuz derede kavak biter mi?
Bitmez
- Bitkisiz diyarlarda duman tüter mi?
Tütmez
- Yiğit kime derler?
Sözünde durup, efesiyle ölene
- Korkak kime derler?
Sözünden çabuk dönen, aman di-yene
- İnsan dünyaya niçin gelir?
Ölmek için
- Doğup da ölmekten kuşkulanan bebekler?
Dertlenip hortlamaya
- Şeytana bel bağlanır mı?
Yardımcımızdır bağlanır
- Adem uşağına bel bağlanır mı?
Bağlanırsa ağlanır...
- Var yemezlere acımak mı yoksa dayak mı haktır?
Dayak
- Yiğitlerde ne yoktur?
Merhamet
- Korkaklar zeytini nerede döverler?
Ağaç dibekte
- Yiğitler yağı nerede kavururlar?
Zalim göbeğinde

Bu kabul töreni aslında eşkıyalığın grup dinamikleri hakkında oldukça önemli ipuçları vermektedir: 1-Daha önce de belirtildiği üzere gruba bağlılık ve sadakat her şeyden önce gelir, aksi durumlarda grup zeybek ya da kızanın cezasını informel şekilde geliştirilmiş olan kurallara bağlı kalarak verir. 2-Sözünde durmak, yiğitlik olarak yüceltilen bir değerken; sözünden dönmek ve korkaklık aşağılanan bir hareket olarak kabul edilmektedir. 3-Ölüm ise, yüceltilen bir başka değerdir. Dünyaya gelişin bir amacı olarak

temellendirilir. Dolayısıyla, ölüm korkusu olmayan, gözüpek insanların gruba dahil olması hedeflenmektedir. 4-İnsanlara (adem uşağına) güvenilmeyeceği ve şeytana bel bağlanacağı vurgusu ise, eşkıyalıktaki kurnazlık, kuşkuçuluk ve güvensizliğe atıf yapmaktadır. Çünkü 'şeytan' teorik olarak 'olmayacak olanı', 'aykırı ya da zıt olanı' akla getirmektedir. Dolayısıyla eşkıyalık sürecinde bir baskında, adam kaçırmada, yağmada, yol kesme ya da asker takibine uğranıldığında vb. durumlarda kuşkucu olmayı, bütün olasılıkları gözönüne alıp karar vermeyi dile getirme söz konusudur.¹² 5-Eşkivaların temel hedefi 'zenginler, halkı sömürenler, malı mülkü serveti olduğu halde onları harcamaya eli varmayanlar ya da halk için onları kullanmayanlar'dır. 6-Ölüm korkusunun olmayışı kadar, merhametin de olmaması gerekir. Özellikle zalimlerin cezalandırılmasında merhamet yoktur.

Tören sonrasında efe ayağa kalkarak teknel ağacı¹³ yanına gelinir. Zeytine benzeyen meyveleri silahlara sürülür ve efe büyük yatağanını ağaca saplar. Bu kez kızanlar bu ağacın etrafını sararlar ve efe bu kez de;

Sözünde durmayan kahpe bacının ön kızanı olsun mu?

Olsun

Şu dualı yatağan böğrüne batsın mı?

Batsın

Doğru söylediginize Nasuh tövbesi olsun mu?

Olsun

Ardından, yeni kızanlar efeye sadık kalacaklarına and içerler ve teknel ağacındaki yatağanın altından yedi kez geçip, efenin elini öperler ve efe onlara birer yatağan verir. Bu son kısımda görüldüğü üzere, mertliğin temel değer olduğu ve sözünde durmamanın cezasının ölüm olduğu bir kez daha, üstelik bunu yapacak kişinin aşağılık bir şey yaptığı- belirtilir.

Eğer eşkıya grupları arasında kan davası ya da başka türlü bir husumet yoksa birbirlerinin sınırlarına riayet ederler. Çünkü her eşkıya grubunun faaliyet gösterdiği belli bir mekan vardır. Ancak arada husumet varsa yerel mütegalibeye olduğu kadar birbirlerine karşı da önemli eylemlere girişirler. Örneğin, zeybek oyununda 'gezinleme' adı verilen bölümde oyuncu zeybek

¹² Tahir (1970:160)'in "Eşkivalıkta vuruşmadan teslim olmak icap etmez. Cephaneyi teknil yakacak-sın...Sonra ya Allah diye bir nara vurur, müfrezeye saldırırsın. Anan seni böyleleri can pazarı için doğurdu" sözleri bunu anlatmaktadır.

¹³ Teknel ağacı, zeytin ağacına benzer ve Aydın civarında yetişir. Bu ağaç efelerce kutsal kabul edilir. Bu ağacın bulunduğu dağlarda gezmezler, çünkü bu ağaç ölüm ağacı olarak bilinir. Bu ağacın bulunduğu dağlar da ölüm dağı olarak kabul edilir. Efeler ve eşkıyalar için bir nevi totemdir. Bu bir tür Alevilerdeki "ezentere" ağacına yönelik inanışa benzer. Alevilerde bu ağacın altında Hızır'ın yattığına inanılır bkz. Yavi, 1991:86

oyun alanında bir daire çizer ve çizilen bu alan “sınırlarını çizdiğim bu topraklar bu yurt, bu yer benimdir, sakın ola düşmanım bu yerlere göz dikmesin. Bu topraklara ben ölmedikçe kimse giremez” (Yavi, 1991:103) anlamına gelmektedir. Ayrıca oyunların ağır ve kararlı oluşu, sürekli olarak düşünmek gerekliliğini, düşünülen şeyin de hata yapmaksızın uygulanması gerektiğini gösterir. Acelecilik yerine soğukkanlılık egemendir (Yavi, 1991:103). Yine oyun içerisinde zeybeğin ağır oyunu, onun kararlı ve hatasız iş yapmasını sembolize eder. Oynarken duruş, bakış ve davranışlarıyla da cesaret, mertlik ve kendine güven duyduğu mesajını verir. Sıçrayıp atlamalar düşmana yapılan saldırıyı, yere diz vurmalar ise düşmanın başının nasıl ezileceğini anlatır (Yavi, 1991: 103-104).

4. SOSYAL İLİŞKİLER

4.1. Eşkuya - Köylü Halk İlişkisi

Eşkuya ile köylü halk arasındaki ilişkileri üç değişik noktadan ele alıp değerlendirmek olanaklıdır. Birincisi, eşkuya-halk ilişkilerinin temelinde ezen/ezilen, sömüren/sömürülen, zengin/fakir, üreten/tüketen kısacası yöneten/yönetilen ikiliklerinden hareket etmek gerekmektedir. Burada sözü edilen ikiliklerin bir tarafında ezilen, sömürülen, üreten, yoksul nitelikleriyle köylü halk durmakta iken, karşı tarafta ezen, sömüren, zengin, tüketen yerel eşraf, yöneticiler, devlet memurları, jandarmalar, toprak sahipleri yer almaktadır. Eşkuya ise söz konusu bu ilişkiye bir taraf olarak dahil olmakta ve kendini halk adına adaletin sağlanması, yanlışlıkların düzeltilmesinden sorumlu addetmekte ve dağa çıkmaktadır. Zenginden alıp fakire vermesi, ayan ve eşrafa karşı mücadeleye girişerek adaleti sağlamaya çalışması ise eşkıyanın, halk katında bir umut olarak belirmesini; eşkıyanın halk için bir umut olması ise eşkıyanın, halktan önemli ölçüde mali, lojistik ve insan gücü kaynağı elde etmesini sağlamıştır.

Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta ise eşkıyanın, merkezi otorite ve temsilcilerinden çok, yerel idare ve idarecilerle, ayan ve eşrafa karşı diğer bir deyişle ‘despot idareciler ve adaletsiz bürokrasilere’ (Çobanoğlu, 1999:34) bir öfke ve nefret içerisinde olmasıdır. Çünkü halka bin bir türlü sorun ve acı yaşatan yerel eşraf ve ayandır. Örneğin Yalnız Efe’deki Eseoğlu, köylüler tarafından bir ‘halk düşmanı’ olarak görülür. Aynı romanda bu yöndeki diğer ifadelerle bakıldığında, türlü hileli kazançlarla zenginleşen ailelerden ve Rum, Ermeni gibi yabancılardan hoşlanılmadığı görülecektir. ‘Sütü bozuk faizci’ olarak nitelenen bu gibi kişilerin yaptıkları, özellikle

Rumların önemli mal ve büyük çiftliklere sahip olmaları, yazarın ifadesiyle “köylünün kalbine zehirli bir hançer gibi tesir etmekteydi”.¹⁴

Halkın desteği olmadan eşkıyanın varlığını uzun süre sürdürmesi olanaklı değildi. Çünkü eşkıyanın varlığı, ‘yataklarının’ sağlamlığı ve halkın desteğine bağlıydı. Halk ise devlet ve yerel otorite sahiplerinden gördüğü baskı ve eziyet nedeniyle eşkıyaya destek vermekteydi. Özellikle o tarihler için pek çok belge, jandarmaların halka çok kötü davrandığını göstermektedir. O dönemlerde kaymakamlık yapmış olan Uzer şöyle der “...köyleri şöyle bir dolaşım. Zaptiye ve jandarma zulmünden ve azabından başka bir şey görmedim. Bütün ahali bunlardan şikayetçi idi” (Yetkin, 1997:81). Dolayısıyla bizzat jandarmanın halka eşkıya gibi davranmasının, suçluların cezalandırılmasında kayıtsız ya da aciz kalınmasının, halkın adalete olan inancını sarstığı ve sisteme olan inançsızlığını da pekiştirdiği söylenebilir.

Eşkîya-köylü halk ilişkisinin ikinci bir yönü ise halkın eşkıyaya bakışında belirir. Eşkîya isteyerek ya da istemeyerek pek çok cinayet işlemiş, baskınlar yapıp talanlar etmiş olsa bile yoksul halkın sevgilisi, kahramanı, ‘babası’, yalın-ezilmiş-edilgen köylünün hak arayıcısı ve sözcüsüdür. Bu da eşkıyanın, köylüden destek sağlamasının nedenini açıklamaktadır. Örneğin Çakırcalı’nın yüreğinin iyi ve sevgi dolu olduğu, eşkıyalığı ve adam öldürmeyi aslında hiç de sevmediği yönünde halk arasında inanışlar vardır. Albay emeklisi Rüştü Kobaş da “anlamıştım ki, Çakırcalı eşkıyalığı hiçbir zaman istememişti... O yiğit bir adam, hiç bir zaman eşkıyalığı istemedi...Bu adam hükümet adamlarından her zaman fenalık ve haksızlık görmüştür” (Yetkin, 1997:86) der. Kısacası, hükümetin ve eşrafın gözünde bir kanun kaçağı ya da adi bir suçlu olarak görünen eşkıya Çakırcalı Efe, halkın sevip saydığı bir kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan, devletin devreye girerek eşkıyanın üzerine gitmesi eşkıyayı -örneğin Çakırcalı’yı- çileden çıkartmaya ve eylemlerinin sayısını da şiddetini de artırmasına yol açmaktaydı. Zenginlere daha sık baskın yapıp mallarına-mülklerine el koyuyor, zaptiye ve halka zulüm edenleri acımadan öldürüyor, adeta kendisini hükümet gibi görüyordu. Ancak buna rağmen zulüm gören, yoksulluğa düşen, arazisi elinden alınan, kavgası olan, kız kaçırın vb. sorunlu insanlar artık hükümete değil Çakırcalı’ya gitmekteydi.

¹⁴ Yalnız Efe’de anlatılanlara bakıldığında, Eseoğlu’nun, bir tür müsellağ (silahlı) derebeylik kurduğu, civarda korkutmadığı, ürkütmediği insan kalmadığı, kendisine karşı gelebilecek bir kuvvet bırakmadığı, civarın en güzel kızlarını zorla nikahına alıp, bir hafta sonra boşayıverdiği anlaşılmaktadır. Yazarın ifadesiyle “canını yakmadığı, yuvasının direğini yıkmadığı bir adam yoktu” (Seyfettin, 1988:27-28). Bu davranışlarının eşkıya tarafından cezalandırılacağı korkusuyla da, kasabanın dışına bile çıkamıyordu.

Çünkü eşkıyalık artık bir mahkeme gibi, bir mali kurum gibi, çalışmakta ve 'adalet' dağıtmaktaydı.

Üçüncü bir nokta olarak da "yatak" eşkıya ile halk arasındaki ilişkileri açıklaması bakımından önemli bir kavramdır. Ege'de eşkıyanın en önemli yatağı yöredeki Türkmen-Yörüklerden meydana gelmektedir. Nitekim Çakırcalı olayında Hacı eşkıya yöredeki göçebe Türkmen beylerine haber salarak Çakırcalı'nın dağa çıktığını ve yardımcı olmalarını istemiştir. Yörenin en saygın Türkmen ağası olan Veli Mehmet'in sözleri bu noktada oldukça önemli ipuçları vermektedir:

Eşkıya demek yatak demektir. Yatakları eşkıyanın canıdır. Yatağını belli eden eşkıya yaşamaz. Bura senin baş yatağın. Bir daha buraya ayak basmayacaksın...Baban öldü gitti, onun dostu kim, yatağı kim, kimse bilmedi. Esas yataklarını kimse, Allah'tan başka kimse bilmeyecek. O kadar çok yatağın olacak ki, ikinci, üçüncü, dördüncü derece yatağın, esas yatağın kim, herkes, hükümet, birbirine karışacak. Bu oba senin. Başın sıkışınca sana ulaşır. Yüreğine şüphe düşmesin (Kemal, 2000:30-31; Yetkin, 1997:87; Yavi, 1991:47).

Bu sözlerden çıkan sonuçlardan birincisi, eşkıya yatağı ile varolabilmektedir. Yani eşkıya, kendisine destek veren halk ya da göçebe aşiretleriyle birlikte varlığını sürdürebilmektedir. Daha da önemlisi, eşkıyalıkta gizlilik esastır. Yani kimsenin, hangi aşiretin hangi çeteye destek verdiğini bilmemesi gerekir. Öyle ki, bir aşiretin desteği alındıktan sonra, eşkıya lideri ya da adamlarının o aşiret mensupları arasında görülmemesine bile dikkat edilmektedir. Bu durum bugünkü terör örgütlerinin hücre sistemiyle örgütlenmelerine benzemektedir. Dolayısıyla bir eşkıya çetesinin (günümüzde terör örgütlerinin) ortadan kaldırılması için, öncelikle o tür örgütlenmeleri ortaya çıkaran toplumsal sorunları tespit edip çözmek, ayrıca o örgüte destek veren kaynakları belirlemek gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Bu arada göçebe Türkmenlerin zorunlu olarak değil, gönüllü olarak bir eşkıya çetesine destek verdiklerini belirtmek gerekir. Yani eşkıya ile yatak arasındaki ilişki zorunluluk değil gönüllülük ilkesi üzerinde gelişmiştir. Çünkü sarp kayalık ve dağlık arazide, izole edilmiş bir yaşantı sürdüren göçebe Yörük ve Türkmenler, kendilerine yakın bir eşkıya grubu olmadan güvenliklerinin her an tehlikede olduğunu düşünmüşlerdir. Obanın bir eşkıyası

yoksa herhangi bir suçlu çetesi ya da çalıkakıcı çetenin¹⁵ gelip obayı yağmalama tehlikesi vardır. Dolayısıyla hem eşkiya için hem de oba için karşılıklı bir çıkar ilişkisi söz konusudur. Eşkiya obaya can-mal-namus güvenliğini garanti ederken, elde ettiklerini oba ile paylaşmayı garanti etmekte; oba da eşkiyaya insan gücü, yiyecek, saklanma, istihbarat sağlama, gerektiğinde para sağlama garantisini vermekteydi. Kısacası halk, her ne kadar eşkiyadan korkuyor olsa bile, idare ve idarecilerden nefret ettikleri ve onlardan çok daha fazla korktukları için, maddi ve manevi yardım görme düşüncesiyle eşkiyaya yardım etmekteydi.

Ancak bu arada eşkiyanın önemli bir taktiğinden de söz etmek gerekir. Halkın, kendiliğinden eşkiyaya destek vermesi için, eşkiya hep son ana kadar beklemişti (Yetkin, 1997:88). Yani askerden, ayan ve eşraftan, diğer çetelerden mali, sosyal pek çok baskı ve işkence görüp halkın yılması beklenmiştir ki, kendi eşkiya çeteleri onlar gözünde bir umut olarak belirsin. Bu arada da söz konusu eşkiya, yörenin ileri gelen eşrafına yönelik adam kaçırap fidye isteme, mal kaçırma, hasada el koyma gibi eylemleriyle halkın gözünde prestij elde etmeye çalışmıştır. Artık halkın dayanacak gücü kalmadığında ise eşkiyayı karşısında gören halk, kendi iradeleriyle o eşkiyaya yatak olmayı kabul etmiştir. Bu noktadaysa eşkiya, halk için artık bir emniyet ve sosyal güvenlik kurumu gibi, bir tampon mekanizma gibi hareket eder hale gelmiştir.

Bu arada yatağından gerekli destek ve yardımı görebilmek için eşkiyanın da yatağından gerekli yardımları esirgememesi gerekir. Nitekim Çakırcalı, dağ köylerini dolaşıp fakir insanlara yardım ettiği, evlenemeyen genç kızlara çeyizlik, erkeklere ise başlık ve düğün parası verdiği, öküzü ölen köylüye öküz alacak para verdiği (Kemal, 2000:14; Yetkin, 1997:88); Yalnız Efe'nin de benzer şekilde fakirlere yardım ettiği, öksüzleri evlendirdiği, köprülerin, okulların, mescitlerin onarılmasını ve yenilerinin yapılmasını sağladığı söylenir. Tahir (1970:33) de romanında, Çöllo adındaki eşkiya kahramanı için benzer şeyleri yazar: "...Çöllo bir öğle vakti Kayseri şehrini basmış, bedesteni tek mil yağmalamış, malları meydana döküp fakire-fukaraya sebil etmiş, dağıtmıştı. Zaten rahmetlinin adaleti böyleydi. Zengin-den alıp fakire verirdi. Ölçüsü de elindeki kara martin...Kısacası bu Çöllo bir hırsız değil, erkekti". Köse Kenan için de "kalbinin fakir fukara için çarptığı, O olmasa ve Çamlıbeli tutmasaydı, fakir fukaranın hali dumandı" (Kemal, 1967:87) denilmektedir. Kısacası, eşkiya elde ettiği ganimeti sürekli olarak

¹⁵ Varolan bir çeteden çok zarar gören eşraf ya da toprak ağaları tarafından ya da güçlü bir eşkiya grubunun gerekli durumlarda (jandarma takibi, silah bırakıp şehre inme, rakip çeteyle girilen büyük bir çatışma vb.) devreye sokmak için kurdurmuş olduğu küçük eşkiya çeteleri kastedilmektedir.

yatak konumundaki obalarla, adamlarıyla hatta idarecilerle paylaşmıştır. Bu anlamda eşkıya, köy ağaları, şehir zabiti, idareci ve ayanıyla işbirliği yapmıştır (Uluçay, 1955:58).

4.2. Farklı Eşkıya Çeteleri Arasındaki İlişki

Farklı eşkıya çeteleri arasındaki ilişki tür ve biçimi değerlendirildiğinde dört ayrı durum tespit etmek olanaklıdır. Birincisi, bir yörede en güçlü, en namlı eşkıya grubunun ismi rakip çeteler tarafından kötüye kullanılabilirdi. Örneğin, Çakırcalı'nın ismi kullanılarak Yörük obalarını basan, hayvan ve para alan, kadınlara-kızlara sarkıntılık eden dokuz kişilik bir Arnavut çetesini Çakırcalı'nın çetesi diri diri yakarak öldürmüştür (Yetkin, 1997:89). Bu da göstermektedir ki, çetenin adını kötüye kullanan bir başka çeteye karşı acıma yoktur, intikam en sert haliyle alınmaktadır. Kindarlık/affetmek ikiliği açısından değerlendirildiğinde, eşkıya çeteleri için bir suç, suçluyu, hıyaneti, namussuzluğu affetmek olanaksızdır; bu durumda kindarlık ise sürekli ve temel değerlerden biri olarak gözükmemektedir.

İkinci olarak, en güçlü eşkıya çetesinden zarar gören eşraf ya da toprak ağaları, bizzat kendileri de eşkıya çeteleri kurdurmışlardır. Bu durum bir süre sonra dağdaki çetelerin sayısının hızla artmasına yol açmıştır.¹⁶ Bu kez otorite ve güç kavramları etrafında şekillenen zayıf/güçlü ikiliği devreye girmektedir. Çünkü dağda bir üstünlük yarışına giren ana çete ve taslak çeteler arasında gücünü yöreye ve devlete kabul ettirebilmek için sürekli bir mücadele olagelmıştır. Hangi çete daha güçlü ise zayıf olanı ortadan kaldırmıştır. Ancak bu durum, halkın aleyhine işlemiştir. Çünkü her oba bir çeteye destek verdiği için, rakip çetelerin baskılarına, yağmalarına maruz kalmıştır. Bu ise çetelerin Yörük obaları açısından, meşru/gayri meşru, mert/namert, olumlu/olumsuz ikiliklerini gündeme getirmektedir.

Üçüncü bir nokta olarak, rakip eşkıya grupları arasında zımni bir kabul vardır: Eğer devlet eşkıya gruplarından birini ikna edip de yüze indirirse¹⁷ mutlaka rakip eşkıya grubu dağda kalırdı. Yani aynı anda rakip eşkıya grupları hem dağda hem de köyde/şehirde olamazdı. Bu bir eşkıya töresiydi.

¹⁶ Örneğin, Kızıoğlu Mehmet Ağa'nın dağa kaldırılıp yüklü bir fidye alınmasının ardından Mehmet Ağa intikam almak için Köselioğlu adında birine bir eşkıya çetesi kurdurmuştur. Bunun yanı sıra yine Çakırcalı'nın düşmanlarından olan Kamalı Mehmet de bir çete oluşturup dağa çıkmıştır. Kendisine karşı ister rakip efeler isterse yörenin ileri gelenlerince kurdurulan çetelere karşı Çakırcalı da kendini güvence almak için "taslak çeteler" kurdurmuştur (Yetkin, 1997:89).

¹⁷ Devletin af ilan etmesiyle çetelerin silah bırakarak dağdan inmeleri

Çeteler arasındaki son bir ilişki türü ise, eşkıya çetelerinden birisi en ufak bir kargaşa yarattığı zaman bunu diğer eşkiyaların fırsat bilip, dağa çıkmalarıydı. Yani hem birbirlerini kollayıp aynı anda yüze inmiyorlar hem de bir çetenin yarattığı kargaşadan yararlanıp, ele geçirdiği fırsatı kullanarak yağmaya, talana, adam öldürüp, dağa kaldırma eylemlerine girişiyorlardı. Dağların rakip eşkıya çeteleriyle dolması, yörenin obalarının, eşraf ve ayanın eşkiyalar arasında seçim yapıp onların da olaya taraf olmalarıyla birlikte bu kez devreye bir başka güç dahil olmaktadır: ‘Devlet’.

4.3. Eşkıya-Devlet İlişkisi

Bir yörenin eşkıya çetelerince kontrol altına alınması oradaki devletin nüfuzunu ve otoritesini yok etmekteydi. Halkı idare eden, yönlendiren, asan, kesen, mahkeme eden, sorgulayan, soyan, mahveden, güldüren hep bu rakip eşkıya çeteleri ile onların arkasındaki güçler olmuştur. Dağa adam kaldırmaktan, takip müfrezelerini öldürmeye, çiftlikleri basıp para, fidye ve hasada el koymaya varıncaya kadar pek çok olay yaşanmıştır (Yetkin, 1997:89-90). Devlet ile eşkiyalar arasındaki ilişkiler ise bu çerçevede çatışma/uzlaşma, yöneten/yönetilen, ikilikleri çerçevesinde süregelmiştir.

Bir kere çatışma açısından olaya bakıldığında, Osmanlı hükümetlerinin yıllarca Çakırcalı'nın dağlardaki egemenliğine son veremediği görülecektir. Devletin eşkıya gruplarına karşı başarılı olamayışı ise eşkıyayı, devlete karşı halkın gözünde destanlaştırmıştır. Eşkiyanın devlet karşısında varlığını devam ettirmesi devlete olduğu kadar halka da bir göz dağı vermiş ve gizli bir baskı kurulmasına yol açmıştır. Çünkü halk, çetenin aleyhinde çalışıp, muhbirlik ya da kılavuzluk yaptığı taktirde sonunun ölüm olacağını biliyordu (Yetkin, 1997:92). Dağdaki eşkıya egemenliğine son verilemeyişin bir diğer önemli nedeni ise, eşkiyalığın ortadan kalkması için adli, askeri, mali, idari pek çok alanda yapılması gereken iyileştirme/reformların yapılmamasıdır. Çünkü eşkıya, adli, mali, idari yapılardaki bozulmalarla birlikte hem sistemdeki tikanmalar karşısında bir tampon mekanizma olarak işlev görüyor (ileri gelen eşkıya liderleri hukuki anlaşmazlıklar karşısında köylüler arasında uzlaşma sağlıyor, bir anlamda mahkeme gibi çalışıyor; ‘zenginlerden –daha çok halkı ezen, halkı sömüren ya da halka karşı merhametsiz, dürüst yollardan servet edinmeyen zenginler– zorla temin ettikleri ganimetle’ ihtiyacı olanlara mali destekte bulunuyor vb.); hem de ayan, eşraf, ağa, yerel askeri görevliler karşısında ezilen halkın sisteme karşı tepkisini/mücadelesini dile getiren bir kahraman rolünü yerine getiriyordu.

Devletin çatışma temelli eşkiyalıkla mücadelesinin bir diğer boyutu ise, doğrudan çete ile dağda vuruşmak yerine çeteyi ölü ya da diri ele geçirenlere

büyük para ödülleri vaat edilmesiydi. Ancak devlet ne ihbar ve kılavuzluk yapanlara ne de çeteyi ele geçirenlere hiçbir zaman sözünde durup vaat ettiği parayı vermediği için aynı zamanda halkın gözünde devlete güvenilmeyeceği gerektiğine dair inançları pekiştiriyordu. Devlet, ne kadar çatışma yöntemiyle mücadele ederse etsin, eşkıya ile başa çıkamayacağını anladığı durumda ise devreye dikotominin ikinci bir boyutu girmektedir: ‘uzlaşma’. Yani ‘af’, eşkıya jargonuyla “yüze inmek”. Devletin af mekanizmasını devreye sokması da iki türlü olmuştur. Ya büyük eşkıya çetelerinin rakibini affederek dağdan indirmek ve sonra affettiği çeteyi diğer çetenin üzerine göndermek ya da doğrudan önemli eşkıyaları dağdan indirmek için af çıkartmak.

Yetkin (1997:95) af konusunda bu politikayı Barkey (1999:248)’in “eşkıyalık devletin gücü ve merkezileşme politikalarının bir gereğidir” argümanının tersine devletin bir aczi ve çaresizliği olarak görmektedir. Barkey, devletin çete ile pazarlık yapabilmesinin onun zayıflığının değil gücünün bir sonucu olduğuna inanmaktaydı. Tahir’deki (1970:173) şu sözler ise affın eşkıya için bir tuzak olduğunu ve eşkıyaların devlete karşı güvensizliğini gözler önüne sermektedir: “Af kısmı eşkıya milletine bir vakit yaramamıştır. Yararlığı olsa hükümet hiç verir mi? Eşkıyalığın kanunu cebri almak...”.

Dolayısıyla Barkey’in “Osmanlı güçlü olduğu için eşkıya ile anlaşma yapıyor, af çıkarıyordu” yönündeki fikirleri 19. yüzyılda yaşanan eşkıyalık hareketleri için tartışmaya açıktır. Çünkü genel olarak devletin geçmişte eşkıya ile olduğu gibi günümüzde terör örgütleriyle (örneğin uçak kaçırıcı hava korsanlarıyla, insanları rehin alanlarla veya F tipi cezaevlerinin protesto edildiği günlerde yaşanan açlık grevi olaylarında mahkumlarla, vb.) görüşmeye genellikle yanaşmaması söz konusudur. Çünkü bir devlet, kendi koyduğu yasalara, rejime, düzene karşı gelenlerle görüşme masasına oturmakla, onların meşruiyetini bir anlamda tanımış olmaktadır. Eşkıyayı takip edecek nitelikte askere, askeri teçhizata, eşkıyalığı önleyecek basiretli yöneticilere sahip olamayan bir devletin, eşkıya ile pazarlığa oturması bu anlamda ‘gücün ya da otoritenin belirtisi’ olmaktan çok, ‘güçsüzlüğün ve otorite boşluğunun, devletin acizliğinin’ bir türünü olsa gerektir.

Bunun ötesinde eşkıyanın dağdan inmesi için çıkartılan af kanunları pek fazla işe de yaramıyordu; çünkü genel olarak halkta olduğu gibi eşkıyaların da devlete karşı güveni yoktu. Yani güven/güvensizlik ikiligi açısından baktığımızda, devlet sürekli rakip güçleri birbirine kırdırarak merkezileşip, otoritesini ve baskısını tesis ettiği için, eşkıyalar da devletin verdiği can güvenliğine bir türlü inanamıyordu. Dolayısıyla eşkıyalar, devletin affa ilişkin olarak sunulan şartlar karşısında ‘silahlarını bırakmamak’, gerektiğinde ‘diğer eşkıya gruplarına yönelik takipte bulunma görevini (bugünkü koruculuk sistemine benzetilebilir)’ talep etmek, ‘kendi köyünde oturmak’, ‘jandarma-

tahsildar gibi devlet görevlilerinin kendi yaşayacakları köye girmemesini temin etmek’, ‘onların yapacağı işleri devlet adına kendilerinin yapmasını istemek’, ‘affın yerel güç sahipleri ya da yöneticiler tarafından değil doğrudan padişah tarafından çıkartılmasını sağlamak’ türünden karşı tekliflerin ileri sürülmesiyle birlikte affı kabul edebileceğini bildiriyorlardı (Kemal, 2000:75; Yetkin, 1997:97). Bu arada eşkıyaların affı kabul ederek, dağdan inmeleri bile devleti çok fazla memnun etmiyordu. Çünkü yüze inen eşkıyalar silahlarını-kızanlarını bırakmıyorlar, istedikleri köylere silahları ve kızanları ile birlikte yerleşiyorlardı. Herhangi bir sorun çıkarmıyorlarsa da adeta otorite içinde otorite yaratıyorlardı. O yüzden af sonrasında bile önemli eşkıya liderlerinin öldürülmeleri, resmi makamlar/görevliler nezdinde, devletin güvenliği ve otoritesini rahatlatması açısından en önemli çözüm yolu olarak algılanmaktaydı. Nitekim Kemal (2000:12)’in romanlarında da bu yönde izler bulmak olanaklıdır. Yine Çakırcalı’nın babası Ahmet Efe de afa bulunduğu dönemde, Hasan Çavuş tarafından aldatılarak öldürülmüştür.

Af çıkartmakla devletin tek çıkarı, aynı anda pek çok eşkıya ile uğraşmak zorunda kalmayışı ve yüze indirdiği eşkıya grubunu dağdaki eşkıyanın yakalanması için bizzat resmi güvenlik mensupları gibi kullanabilmesiydi. Çünkü sıradan askerlerin dağda eşkıyalarla mücadele edebilecek eğitimleri, silahları, dirayeti yoktu. Bu durum aslında bir yerde Barkey’in rakip güçleri birbirine kırdırıp, merkezileşmeyi tesis ettiği yönündeki argümanıya da bir ölçüde paralellik arz etmektedir. Osmanlı’nın yüze inen eşkıyaları, dağdaki eşkıyaları takipte kullandırması taktiği, bugün bile başta Türkiye Cumhuriyeti devleti olmak üzere, pek çok devlet tarafından uygulanmaktadır. Özellikle PKK ile mücadelede devlet, bir zamanlar dağlarda askerle çatışan silahlı teröristleri ya da teröre lojistik destek vermekle suçladığı bölge halkını, kendisine –devlete– bağlılık-sadakat göstermesi karşılığında “koruyucu” adı altında silahlı birliklere dönüştürmüştür. İstihbarat teşkilatları da suçluları bu amaçla sıkça kullanmaktadır.

4.4. Devlet-Halk İlişkisi

Halk siyasal, toplumsal, ekonomik ve askeri kurumların yani devlet sisteminin çöküntüye uğramasından dolayı eşkıyalığın ortaya çıktığının farkındaydı. Yöneten/yönetilen, zayıf/güçlü, adil/adaletsiz, ikilikleri çerçevesinde ‘yöneten, güçlü ama adaletsiz devlet’ halkın gözünde sorun yaratan ancak sorunları çözemeyen aciz bir varlık haline gelmişti. O nedenle halk, artık kadiya, jandarmaya, valiye, kaymakama değil Çakırcalı gibi önemli eşkıya liderlerine başvurmak zorunda kalmıştı. Dolayısıyla bir tarafta ezen, yöneten, zulüm eden devlet; diğer tarafta ise zulüm edilen, baskıyla karşılaşılan

halk ikilemiyle karşılaşmaktadır. En önemli sorun ise ‘devlet otoritesine güvensizlik’ olarak belirmektedir.

Halkın devlete güvenmemesi kadar, devletin de halkına güvensizliği söz konusudur. Devlet, eşkıyalığın en önemli nedeni ve suçlusu olarak ‘halkı’ görmekte ve bu amaçla, eşkıyalığın yoğun olarak yaşandığı bölgelerde halkın elindeki silahları toplayarak, halkın eşkıya karşısındaki çaresizliğini daha da artırmaktaydı. Halkın güven içinde yaşamak uğruna ‘iç güvenlik, adalet, cezalandırma ve dış güvenlik haklarını devlete teslim etmeleri ve kendi yarattıkları devlet denilen varlığın yönetimi altına girmeleri’ süreci bozulduğunda; can, mal, namus güvenliği ihtiyacı yerine getirilemediği bir toplumda halk, kaçınılmaz olarak kendi güvenliğini kendisi ya da bu yetkiyi halk adına zimnen üstlenen bir takım yeni gruplar sağlayacaktır. Can, mal, namus güvenliğinin kalmadığı böylesi bir durumda halkın bu amaçla silahlanmasını, devletin ‘eşkıyaya yardım ve yataklık olarak algılaması’, güvensizlik madalyonunun diğer yüzünü şekillendirmiş olmaktadır. Öyle ki, Anadolu valisi Ali Paşa sancak kadı ve zabitlerine gönderdiği emirnamelerle Türkmen, Yörük ve göçebelerin ata binmelerini, kılıç, tüfek vb. silahlar taşımalarını, levend ya da eşkıya kıyafetleri giymelerini yasaklıyordu (Uluçay, 1955:63).

Devlet-halk ilişkisinde diğer bir önemli nokta ise devlet otoritesi karşısında ne kadar baskıyla karşılaşırse karşılaşsın köylü halkın, ‘eşkıyaya karşı devletle işbirliği yapmamış’ olmasıdır. Çünkü halk bilmektedir ki, eşkıyaya karşı devletle işbirliği yapıldığı vakit eşkıyanın böylesi bir durumdaki zulmü çok daha ağır olacak, bedelini kat be kat fazlasıyla ödeyecektir. Üstelik köylünün daha öncesinde karşılaştığı bazı somut örnekler de vardır. İstihbarat, ihanet ya da kılavuzluk yaparak jandarmaya bilgi veren halk, sadece eşkıya tarafından cezalandırılmakla kalmamış, aynı zamanda devlet tarafından vaat edilen para ya da can güvenliği de sağlanamamıştır. Üstelik eşkıya hakkında şahitlik yapacak ya da bilgi verecek köylüler, güvenlikleri sağlanmak adına nezarete atılmış, aç-susuz bırakılmış, köy ve ilçe merkezleri uzak olduğu için karakollarda ağır şartlarda alıkonmuştur.¹⁸

Anlaşıldığı üzere devlet, eşkıyalığın ortaya çıkmasının ya da eşkıyalığa son verilemeyişinin sorumluları olarak halkı görmüş ve çözüm sorumluluğunu da halkın sırtına yüklemiştir. Devlet görevlilerine bilgi vermediğinde ise halk, bu kez jandarmanın baskı ve işkencesine maruz kalmıştır. Böylece

¹⁸ Mesela, Köylü Gazetesi’nde 1910 yılında çıkan bir yazıda, Çakırcalı’nın köy baskınına haber veren bir delikanlının divan-ı harp tarafından “köyüne gönderilirse şahitliğe gelmez” gerekçesiyle hapse atıldığı nakledilmektedir (Yetkin, 1997:147).

halk, eşkıyayı yakalamaya, onunla mücadele etmeye, istihbarat vermeye mecbur bırakılmıştır. “Bu kurallara uymayanlardan ise derhal nezirler toplanmış ve hazineye yatırılmıştır” (Uluçay, 1955:65). Kısacası, köylü halk, devlet ve eşkıya arasında sıkışıp kalmış; en ehveni şer olanın yanında yer almayı tercih etmiştir.¹⁹

4.5. Eşkîya-Eşraf /Yerel Yöneticiler İlişkisi

Başta da belirtildiği üzere eşkıyanın asıl düşmanı ‘yerel yöneticiler, ağalar, zengin eşraf vb. ayan ve mütegalibe sınıfından’ oluşmaktadır. Diğer bir deyişle, doğrudan padişaha karşı ya da devlet otoritesini ele geçirmek gibi ya da rejimi değiştirmek gibi devrimci amaçlarla ortaya çıkmış değillerdir. Onlar, içinde yaşadıkları yerel birimlerde baskılarına-haksızlıklarına maruz kaldıkları yerel otorite sahiplerine karşı silahlanmış gruplardır. Bu nedenle eşkıya, kendisinin de bir parçası olduğu köylü topluluğa karşı adletsizce davranan, baskı ve zulüm yapan, sömüren yerel güçlere karşı; adaleti ve eşitliği temin etmek, sömürüye son vermek, zulüm ve baskıyı ortadan kaldırmak üzere hareket etmiştir. Diğer bir deyişle, genelde kanuna ve düzene karşı ayaklandığı görülen eşkıyaların, özelde yerel güçlere karşı ayaklandığı belirtilmelidir. Lewis (1993:444) ise 19 yüzyıl Türk halk edebiyatı ve 20. yüzyıl hikaye ve romanlarının, yoksul ve mutsuz köylü ile ona egemen olan ve onu sömüren toprak ağaları arasındaki şiddetli mücadeleyi ortaya koyduğunu; köylünün tek savunucusunun ise dağa çıkıp zalimler ve onu destekleyen devlet kuvvetlerine karşı savaşıyan köylü eşkıya olduğunu belirtir.

Bir diğer nokta ise eşkıyalığın dağlarda kol gezdiği dönemlerde zenginler, eşraf ve ağalar eşkıyanın elinden ‘kan ağlar’ olmuştur. Çünkü sürekli olarak eşkıyanın adam kaçıрма, çiftlik-değirmen-ahır vb. yakma, haraç alma, yol kesme gibi eylemlerine maruz kalmışlardır. Hatta Uluçay (1955:60-62)’ın bildirdiğine göre baskınlarda sadece mal, eşya, para değil, evdeki yakışıklı oğlan ve güzel kızlar da dağa kaldırılmaktaydı; şehir içine girerek adam öldürmek ve mal soymak, hatta sazlı-sözlü eğlenceler düzenlemek cesaret ve cüretini bile gösterebilmişlerdir.

İkinci bir nokta ise, eşkıyaya karşı politikalar üretmeye çalışan yerel güçler eşkıyaya karşı “karşı-çeteler” oluşturup, bizzat paralı eşkıyalar istihdam etmişlerdir. Bu nedenle Kemal (2000:31), “eşrafın yaşamasını gelişmesini sağlayan bir yandan hükümetse, bir yandan da eşkıyaydı” der. Yazar bu

¹⁹ Tahir (1970:34) ise bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir: “eşkıyanın fukaraya yüz güldürecek kadar mal verdiği hiç görülmemiştir. Verse de arkasından zaptiye gelir, elinden alır. Yediği sopa da cabası...Esasında bugün gördüğün ağaların çoğu seferberlik zamanının eşkıya yatağı...”

düşüncesini eşrafın, gözü pek, yiğit, fakir, atılgan bir delikanlı bulduğunda ne yapıp edip onu baştan çıkartıp ya katil edip hapishaneye düşürmeleri ya da efe edip dağa çıkarmaları, böylece kendileri için silahsız asker yaratmaları anlayışına dayandırmaktadır. Bu nedenle dağda kimin çetesi kuvvetli ise, şehirde de o ağa ya da eşraf kuvvetli oluyordu (Kemal, 2000:48). Bu arada, Avrupa devletleri de Ege'deki azınlıkların ticari faaliyetlerine sekte vuran eşkıyalığı bir yandan protesto edip, güvenlik tedbirleri alınması için hükümete baskı yaparken, hatta kendi vesayetleri altında 1906'da bir jandarma okulu açılmasına aracılık ederlerken, diğer yandan da el altından eşkıyalarla türlü ilişkiler kurmakta, onlara çeşitli istihbarat ve direktifler vermekteydiler (Seyfettin, 1988:8). Azınlıklar işin işine girdiğinde eşkıyalık eylemleri başka bir boyut daha kazanmaktadır. Bir kere yerli halk, kendileri genelde bir lokma ekmeğe muhtaç iken azınlıkların bu kadar zenginleşmelerine, mal, mülk, çiftlik sahibi olmalarına ve çiftliklerinde çalıştırmak üzere genelde dışardan (özellikle Balkanlardan) insan getirmelerine içten içe bir öfke taşımaktaydı. Bu nedenle eşkıya eylemlerinin bir çoğu yerli eşrafa olduğu kadar, zengin azınlık aile ve çiftliklerine karşı da gerçekleştirilmekteydi.

Son bir nokta olarak, yerel yöneticilerin birbirleri arasındaki rekabet sürecinde, eşkıyalığın bir koz olarak kullanıldığını da belirtmek gerekir. Örneğin Kamil Paşa'nın Aydın valiliği sırasında aynı zamanda oğlu olan Sait Paşanın Çakırcalı'yı dağa çıkmaya zorlayacak politikalar uyguladığı, böylece vilayette asayişin iyice bozulduğu, hatta 1905'te Çakırcalı'nın bir takip müfrezesine yakalandığı halde, Sait Paşa'nın efeden beş bin lira alarak onu serbest bıraktığı yönünde Kamil Paşa tarafından bir takım suçlamalarda bulunulmuştur. (Yetkin, 1997:116). Anlaşıldığı kadarıyla eşkıya, gerektiğinde yerel yöneticiler tarafından birbirleriyle olan güç ilişkileri sürecinde bir koz olarak kullanılmıştır.

5. SINIF VE KÖKEN FARKLIKLARININ EŞKİYALIĞA YANSIMASI

19. yüzyıldan itibaren yaşanan eşkıyalık olaylarında eşkıyaların, içinde doğup büyüdüğü köy topluluğunun bir parçası olduğu vurgulanmıştır. Hobsbawm'ın da belirttiği üzere eşkıyalar, içinden geldikleri köyün ve köylülüğün bir parçası olmuşlardır. Yani ezen, baskı uygulayan, sömüren, adletsiz eşrafa, yerel yöneticilere 'karşı' bir eylem niteliği eşkıyalığın özünde vardır. Ancak Barkey'in belirttiği gibi bu hiçbir zaman devrimci bir köylü isyanına dönüşmemiştir. Çünkü Osmanlı köylü toplumu için (örneğin Fransa'da olduğu gibi bir isyan yaşanmamıştır) genel bir isyan ve devrimi engelleyen pek çok nedenler vardı. Ancak genel bir çerçevede bakıldığında eşkıyalıkta yöneten/yönetilen ikileminde bir yarı-sınıf mücadelesi olduğu

yadsınamaz. Hobsbawm'ın “eşkiya, köylü zihniyetinden ya da topluluğundan hiçbir zaman kopmaz” argümanının daha çok bir ‘ideal durumu’ yansıttığı da belirtilmelidir. Çünkü köylüye pasif ve bastırılmış ya da üretmekten ziyade tüketen bir ahlaki ve iktisadi zihniyeti kazandırmış olan içinde bulunduğu üretim biçimi ve ilişkisidir. Bu üretim ilişkisi ve biçiminden kopan eşkiyanın ise halen köylülükten hiçbir şekilde kopmayacağını iddia etmek son derece iddialı bir tez gibi gözükmektedir.

Hobsbawm, soylu soyguncu ya da toplumsal eşkiyalığın doğrudan o topluluğun içinde bulunduğu toplumsal ya da ekonomik yaşam zorluklarından ileri geldiğini vurgulamaktadır. Diğer bir deyişle, etnik köken farklılıklarını ön plana çıkaran ayrılıkçı hareketler, ya da mezhep ayırımından yola çıkan hareketler Hobsbawm'ın sosyal isyancılar sınıflandırmasının dışında kalmaktadır. Bu bağlamda 19. yüzyılda özellikle Ege bölgesinde yaşanan eşkiyalık hareketleri değerlendirildiğinde, ilk etapta mezhep ya da etnik köken farklılığı yok gibi görülebilir. Ancak eşkiyalara yataklık yapanların büyük ölçüde göçebe Türkmen aşiretleri olduğu belirtilmelidir. Asıl ilginç olan nokta ise, bu Türkmen aşiretlerinin büyük kısmının Çepni ve Tahtacı denilen Alevi obalardan oluşmasıdır. Çepniler özellikle Manisa, Bergama, Çanakkaale, Balıkesir, Adana, Konya civarında bulunmaktaydılar. 1910 yılında eşkiya takip kumandanı Ali Paşa La Turquie gazetesinde çıkan röportajında şöyle bir ifade kullanmıştır: “...atesperestliğe salık²⁰ Tahtacılar (Alevi Türkmen ve Yörükler), dağlarda yaşayıp daima eşkiya ile işbirliği içerisindeyler. Bu yüzden bunların iskanı lazımdır” (Yetkin, 1997:152). Alevi Türkmen aşiretlerinde namus en önemli değerlerden birisidir. Yine aralarında güvenlik ve itimat, informel kurallar olarak grup bağlılığını tesis eder. Hatta bazı obaların Pir Sultan'ı kendilerine hami olarak kabul ettikleri, bazılarının da Bektaşî tarikatından oldukları bilinmektedir. Çakırcalı, Yörük Ali, Kılıoğlu Hüseyin, Mestan ve Gökçen Efeler yöredeki aşiret mensubu eşkiya liderlerindedir. Bu Yörük-Türkmen aşiretlerinin önem verdikleri diğer grup içi değerlere bakıldığında özellikle ahlak, adet/gelenek, gurur, haysiyet, misafirperverlik, dindarlık, itaat duyguları, cesaret ve çalışkanlık, kadına hürmet, kadınların erkeklerine sadakat ve itaatkarlıkları (Yavi, 1991:45) türünden değerlerin aslında eşkiya gruplarında de önde gelen eşkiya kanunlarından.

Yukarıda ‘her eşkiya grubunun yatağa kesinlikle ihtiyacı olduğu, yatağı olmadan bir eşkiya çetesinin uzun süre varolamayacağı’ belirtilmişti. Bu durum eşkiyanın yaşam koşulları için şüphesiz vazgeçilmezdir. Fakat eşkiya için vazgeçilmez olan ‘yatağa sahip olma gerekliliği’ ile mezhep açısından

²⁰ Bir yolda giden. Belli bir yol tutup giden. Bir tarikat yolunda olan. Bkz. Osmanlıca Lügat, Version 1.05

yaşanan farklılıklar dolayısıyla göçebe Türkmenlerin, yani izole coğrafi mekanların ıssız sakinleri olan çobanların, çetelere kılavuzluk yapmayı bir görev olarak görme (Yetkin, 1997:177) duygularının iç içe geçtiği görülmektedir. Bir taraftan “Sünni çoğunluktan farklı bir mezhepte olma, o farklılığın getirdiği ayrı bir kimliğe ait olma (öteki olma) ve kendi aralarında dayanışma duygusu”, diğer taraftan “farklı ya da öteki olmanın getirdiği güvenlik ihtiyacını” çeteler aracılığıyla temin etme şeklindeki pragmatist düşünce birbirini bütünlemektedir.

Diğer yandan etnik yapı farklılığının da eşkıyalıkta önemli bir payının olduğunu belirtmek gerekir. Şöyle ki, önde gelen eşkıya çeteleri Türkmen ve Yörük obalarına mensup oldukları halde, takip kollarını oluşturanlar genelde Çerkezler ve özellikle de II. Abdülhamid'in son derece güvendiği Arnavut'lardı. Bu durum adeta iki etnik grup arasında bir kan davası yaratmıştır. Bu durum aslında devletin bilinçli bir politikası olarak da değerlendirilebilir. İmparatorluk kozmopolit bir insan kitlesine sahip olduğu için saray, varlığını sürdürebilmek için etnik unsurları birbirine rakip hale getirme politikası izlemiştir. Özellikle Çakırcalı, son yıllarında Çerkez ve Arnavutlara karşı şiddetini ve zulmünü en ileri boyutta sergilemiştir. Örneğin Manisa sancağı, 17. yüzyılda eşkıya korkusu ile diğer sancaklardan gelen her türden halkla dolmuş, bir kısmı sonradan tekrar geldikleri yerlere gönderilmiştir. Ancak 19. yüzyılda Yunan isyanı sonrası Yunanistan'dan ve Kırım savaşı sonrası ise Kafkasya'dan gelen Çerkezler Manisa ve Ödemiş başta olmak üzere pek çok yere yerleştirilmişlerdir. Yine aynı yüzyılda Türkmen aşiretlerin de iskana tabi tutuldukları bilinmektedir (Uluçay, 1955:2-3). İlginç olan nokta ise Çerkezler'in, geldikleri yöreye daha uygun coğrafi mekan olduğu halde Karadeniz bölgesinde iskan edilmemeleridir. Burada da yine, 'böl-rakip hale getir-çatıştır ve yönet' politikası gündeme gelmektedir. Tütüncülükle uğraşan Çerkezler ve yöredeki Türkmenler arasında zaten sık sık arazi anlaşmazlıkları çıkmıştır. Sünni olan Çerkez-Arnavutlar ile Alevi olan Yörük/Türkmen çatışması genel olarak eşkıya temelli pek çok hikaye ve romanda işlenen bir konudur. “Rahmet Yolları Kesti” ve “Yalnız Efe”de de bu türden çatışma temalarına rastlanmaktadır. Örneğin Yalnız Efe'deki (Seyfettin, 1970:28) zengin çiftlik ağaları ve onların korumaları, kahyaları hep Arnavut'tur. Bunlar hizmetlerinde hiç yerli halk kullanmamışlardır ve adamlarını genelde Yanya'dan getirmişlerdir. Diğer taraftan jandarma-asker yokluğu nedeniyle Çerkez ve Arnavutlardan oluşturulan gönüllü birliklerin kendileri de başıbozuk takip çetelerine dönüşmüşler, zengin çiftliklere ve evlere saldırmaya başlamışlardır, özellikle Saruhan'da bunların eylemleri yoğun olarak yaşanmıştır (Yetkin, 1997:156). Dolayısıyla devletin bizzat kendisi eşkıyayı ortadan kaldırmak için hukuk dışı, eşkıya yöntemi uygular hale

gelmiştir. Bu durum, devletin karşıt güçleri birbirine kırdırarak hakimiyetini ve baskısını pekiştirmesi anlamında Barkey'in argümanlarını doğrulamaktadır. Ancak günümüze kadar, hep bir düşmanı bir başka düşman yaratarak ortadan kaldırma politikasında, yaratılan düşman günün birinde dönüp yine devletin kendisini vurmuştur.

SONUÇ

Osmanlı'da 19. yüzyıldan itibaren yaşanan eşkıyalık hareketlerine baktığında hem Hobsbawm hem de Barkey'in argümanlarını doğrulayan örneklerle karşılaşmaktadır. Eşkıyalık, oluşum ve ortaya çıkış süreci açısından değerlendirildiğinde, şüphesiz Hobsbawm'ın soylu soyguncu ya da toplumsal eşkıya kavramı çerçevesinde yaptığı saptamalara daha uygun olmaktadır. Nitekim geri kalmış tarımsal ekonomi, köylü üzerindeki ağır mali külfetler, siyasal-ekonomik ve askeri sistemin bozulması, rüşvetin-adaletsizliğin-adam kayırmanın had safhaya varmış olması, bütün bunların halkta devlete karşı yaygın bir güvensizlik ve huzursuzluk yaratması, coğrafi mekanın da elverişli oluşu 19. yüzyıldan itibaren özellikle Ege bölgesinde görülen eşkıyalığın ortaya çıkış süreciyle örtüşmektedir.

Eşkıyalar, kırsal toplumun, köylü topluluğun arasından çıkmaktadır. Edilgen ve her şeyi birilerinden bekleyen köylü çoğunluğu arasından çıkan az sayıdaki eşkıya, cesareti ve korkusuzluğu ile sembolleşmektedir. Diğer bir deyişle, pasif köylü, kendinde olmayan cesaret ve başkaldırmayı eşkıyada gördüğü için onu kurtarıcı gözüyle destanlaştırmaktadır. Yalnız Efe'de geçen şu sözler bu noktayı çok güzel anlatmaktadır: "Bu bizim herşeye eyvallah deyip boyun eğmemizdendir...ah, memlekette bir adam çıksa...ne rüşvet kalır, ne zulüm, ne fesat kalır! Bir kişi.." (Seyfettin, 1988:34). Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Türk köylüsü ile Avrupalı ya da diğer geri kalmış toplum köylüleri birbirinden ayrılmaktadır. Diğer toplumlarda cesur ve korkusuz öncülerle birlikte köylüler geniş köylü isyanlarını başarabilmişken, her şeyi "devlet baba"dan bekleyen Türk köylüsü sorunların çözümünü hep birilerine havale etmiştir. Ayrıca eşkıyalar, köylü topluluk için, onların acılarını, çektikleri sıkıntıları yerel eşraf, ayan ve otoritelere karşı dile getiren "cesur-yürekli" insanlar olmakla birlikte, Hobsbawm'ın belirttiği üzere, sürekli olarak köylü zihniyet ve değerlerini taşımaları olanaklı gözükmemektedir.

Eşkıya bir suç işleyerek kanun kaçağı durumuna düşse bile bu durum genelde ya bir haksızlığa uğradığı için ya da namus, intikam gibi duygulardan hareketle gerçekleşmektedir. Yanlışıları düzeltmek, zenginden alıp yoksul köylüye vermek üzere yola çıkmıştır. Ancak Ege'de görülen eşkıyalıkta yoksula verme, daha çok yatağı elde tutabilmek amacıyla yaşama geçirilmiştir.

Eşkîyalar, düşmanlarına (yerel yöneticiler, zengin eşraf ve ayan, ihbar eden köylü vb.) karşı oldukça acımasız ve zorba oldukları halde özellikle sıradan/kendisini zorda bırakmayan köylüye karşı daha az zarar verdiği görülmektedir. Çünkü içinden geldiği topluluktan kendisini soyutlamaz, o halen bir köylü topluluk için mücadele etme ülküsünü devam ettiriyor gözükür. Halkın gözünde bir kahramandır. Tahir (1970:47)'in roman kahramanlarından olan Kavlak Ali yüze inerken tasvir edilen manzara, halkın gözündeki eşkıya imgesini oldukça güzel anlatmaktadır: “Yozgat, eşkıya seyrine yollara dökülmüş. Öyle bayram ben Ankara'nın 10. yılında bile görmedim...Kemal Paşa gelse o kadar olur...Kocakarılar, 'hak kazadan, beladan saklasın! diye ağlamakta...kızlar, gelinler iç çekmekten, yutkunmaktan bir halde ki sorma!” Eşkîya, 'adaleti dağıtan' olarak algılanmaya başladığında, halk sorun çözme makamı olarak devlet birimlerine değil ona başvurmaya başlamıştır. Özellikle adalet duygusu ve otoriteye güvenin kalmadığı bir dönemde eşkıyanın 'adaleti dağıtan' bir güç olarak algılanması son derece önemlidir. Yalnız Efe'deki Hacı Durmuş'un “adliye iki kapılıdır, birinden girilir, öbüründen çıkılır” (Seyfettin, 1988:49) sözü de halkın adalet sistemine karşı güvensizliğini ortaya koyar.

Eşkîya yalnızca zorda kaldığında, intikam-öç duyguları ya da meşru müdafaa gündeme geldiğinde adam öldürür (Çobanoğlu, 1999:33). Örneğin Yalnız Efe Kezban'ın öldürdüğü kişilere bakıldığında, Arnavut koruyucular, Eseoğlu, azlim zaptiyeler, köylüyü soyan memurlar, rençberleri dolandıran madrabazlar (Seyfettin, 1970:54-55); Çakırcalı'nın öldürdükleri ise babasını öldüren Çerkez çavuş Hasan, hakkında devlete bilgi veren köylü, zengin ve acımasız eşraf, vb. kimselerdir. Kaynaklarda Çakırcalı'nın çatışmalarda asker vurmamaya dikkat ettiği belirtilmektedir. Ölünceye kadar 1081 kişi öldürdüğü söylenen Çakırcalı, zaptiyeleri “ot gibi biçerken” askere dokunmamıştır. Çünkü zaptiyenin üç kuruşluk para için kendi peşine düştüğünü, askerinin ise bunu mecburiyetten yaptığını biliyordu (Kemal, 2000:102).

Eşkîyalıkta kadın ögesine hemen hiç rastlanmamıştır. Dolayısıyla kadın/erkek dikotomisinde, kadın ikinci planda kalmaktadır. Eşkîyalık erkeklerle özgü bir eylem tarzıdır. Kadın, bir namus timsalidir, dokunulmaması gerekir. Öyle ki, yemin törenlerinde 'kahpe' kimliği kullanılırken bile, buna 'bacı' sözcüğü eklenmiştir. “Sözünde durmayan kahpe bacının öz kızanı olsun mu?” sözünde, eşkıya töresine uymayanları aşağılamak amacıyla kullanılan kahpe sözcüğüne 'bacı' ifadesinin eklenmesi, 'kadına' eşkıyalıkta cinsel bir obje olarak değil 'bacı' yani kardeş gözüyle bakıldığını göstermektedir. Dolayısıyla kadının sanki aileden biriymiş gibi yüceltilmesi söz konusudur. Kız, çocuk, yaşlı ve sakatlarla birlikte kadınların da eşkıyanın eylemlerinden masun tutulması eşkıya töresi gereğidir. Kadına karşı en küçük bir

eğilim gösteren kızanlardan birçoğunu bizzat Çakırcalı kendisi vurmuştur (Kemal, 2000:79). Kadın ögesine sadece Ömer Seyfettin'in Yalnız Efe'sinde (Kezban) rastlanmaktadır. Ancak Kezban'ın eşkiya oluşu genel eşkiya oluşum sürecine uygundur. Nitekim Kezban, babasının, yörenin zengin ağası Eseoğlu tarafından öldürülmesi ve babasının sağlığında erkek çocuğu olmasından dolayı duyduğu iç burukluğu üzerine, babasının ve tüm köy halkının intikamını almak için dağa çıkan yarı mistik bir kahramandır.

İntikam ve öç alma duyguları eşkiyanın vazgeçilmez bir ayırıcı yönüdür. Yapılan en ufak haksızlık ya da hakaretin, kızanlardan birine ya da ailesine ya da yataklarına karşı yapılan en küçük zulmün acısı kat be kat çıkartılır. Halk tarafından ihbar edilmek eşkiyaya karşı işlenebilecek en büyük suçlardandır. Adam öldürmeyen merhametli eşkiyanın, bu gibi durumlarda acıma duyguları ortadan kalkar. İhanet edilmek de kesinlikle affedilemeyen suçlardandır. Zaten önemli eşkiya liderlerinin bir çoğunun ihanet üzerine hayatlarını kaybettiği bilinmektedir. Bir başka eşkiya grubu (çalıkakıcı) tarafından isminin kullanılarak adi suçlara karışması da soylu eşkiyayı çileden çıkartan ikinci bir katlanılmaz durumdur.

Ayrıca Barkey'in incelediği Celali isyanları hariç tutulduğunda, genelde eşkiyalıkta homojen bir yapı olduğu görülecektir. Yaş grubu, içinden geldikleri topluluklar ve üretim biçimi, çektikleri sıkıntılar, etnik ve mezhepsel nitelikler genelde benzerdir.

Eşkiyayı yaşatan en önemli psikoloji, 'korku ve sevginin' biraradalığıdır. Çünkü eşkiya halkı hem korkutur ve halk asla çete aleyhine bir eylem içerisine giremez, dillere destan zalimliğe imza atılabilir; ama aynı zamanda halkı ezen-soyan güçleri cezalandırarak halkın sözcülüğünü üstlenir, edilgen insanlar için bir nevi umut olur, onların sevgisini kazanır, kahraman ve ölümsüz bir yiğit olur. Eğer ki, bu duyguyu dengeli bir şekilde birarada tutamazsa, eşkiya varlığını uzun süre devam ettiremez. Çünkü yalnızca sevgi zayıf kalır, yalnızca korku ise kin büyümesine sebebiyet verir (Yetkin, 1997:107). "Köylü eşkiyadan korkmadı mı eşkiyalık öldü demektir" (Tahir, 1970:425).

Ölümsüzleşmek de eşkiya açısından önemli bir diğer noktadır. Çakırcalı halk arasında ölümsüzleştiğini bildiği için ölürken bile ölümünü kendi eliyle öyle seçmiştir ki, halk uzun süre onun öldüğüne inanmamıştır. Çünkü halk Çakırcalı'nın ölümsüzlüğüne, kurşun işlemeyeceğine inanmıştır. Bunu Çakırcalı cesur, gözüpek, en zor kuşatmalardan bile kurnazca kaçmasını bilerek, yerel güçlere karşı halkın yanında yer alarak başarmıştır. Ali Paşa'nın deyimiyle "köylüler Çakırcalı'yı Allah gibi biliyorlar, ona hıyanet etmektense ölmeyi tercih ediyorlar ve ona silah atacak askeri bile men etme-

ğe uğraşıyorlar”dı (Yetkin, 1997:152). Çakırcalı'nın cesedinde başının (başı bulunamamıştır), bir eli ve ayağının kesilmiş ve göğüs derisinin yüzülmüş olduğu Kemal'in (2000:172) romanında Rüştü Kobaş'ın anıları arasında anlatılmaktadır. Yalnız Efe'de geriye kalan ise sadece martinisi, geyik postu seccadesi ve yeşil namaz beresidir. O'nun da cesedi bulunamamıştır. Bu durum, ölümleriyle bile eşkıyaların, halkın yüreğindeki kahramanlık ve ölümsüzlük mitinin devam etmesini amaçladıklarını göstermektedir.

Bu arada eşkıya, doğrudan padişaha karşı bir isyan tertiplemek amacıyla değildir. İçinde yaşadığı topluluğun karşılaştığı sorunlardan hareketle yerel güç sahiplerine karşı bir isyan içindedir. Bunun ötesinde siyasetle yakından uzaktan ilgisi yoktur. Nitekim II. Meşrutiyet sonrasında Nazım Bey, Çakırcalı'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılması istendiği halde efe, siyasetten anlamadığını söyleyerek teklifi geri çevirmiştir. Çünkü eşkıya, devrimci/toplumsal isyancı değil, bir eylem adamıdır.

Kurnazlık ve kahramanlık bir madalyonun iki ayrı yüzü gibidir. Bir Efe'nin uzun süre grup lideri olarak kalabilmesi daha da önemlisi bir eşkıya çetesinin uzun süre varlığını devam ettirebilmesi için şüphesiz cesareti ve gözü pekliği kadar keskin bir zekaya da sahip olması gerekir. Tahir (1970:101) bunu “yiğitliğin yarısı yürekse yarısı da plandır” diye ifade eder. Örneğin Çakırcalı, kurnazlığı ve eşkıyalıktaki tecrübesiyle, takip kollarını sürekli aldatabilmiştir.²¹ Öte yandan, köylülere nasıl yanlış bilgi vermeleri gerektiği de öğütlenmiştir. Kimi zaman asker takibi çete tarafından geceye denk getirilerek çetenin hareketi yavaşlatılır, sonra da farklı kollara ayrılıp izleri kaybettirilirdi. Tekrar buluşacakları yer ise parola şeklinde tespit edilirdi. Parola mekanına gelmeyenlerin akıbeti araştırılır, kesin bilgi alınıncaya kadar iş takip edilirdi (Yetkin, 1997:145; Yavi, 1991:47).

Takipçilere yakalanmamak ve kendi aralarında iletişimi sağlamak amacıyla kuş dili, kükreme, türlü ıslık melodileri gibi hayvan seslerini andıran çağırma biçimleri de eşkıya gruplarınca sıkça kullanılırdı (Yavi, 1991:70).

²¹ Çete hangi yöne gideceğini jandarmaya gösterdikten sonra, “kuyruk savırması” denilen bir taktikle hemen geriye dönüp müfrezenin arkasına düşüyor ve onu çembere alıyordu. Bir takipte de jandarma kuşatmasından kurtulmak için, gecenin çökmesini bekleyen Çakırcalı'nın 10 ayrı çuvalı taş, toprak ve samanla doldurup buldukları evin dere yatağına bakan pencerelerinden aşağı atarak, jandarmaya kaçtıkları izlenimi verdiği, jandarma dereye düşen çuvaları eşkıya sanıp o yöne yöneldiğinde ise, kuşatmanın zayıf olduğu yerden çetenin kaçmayı başardığı (Kemal, 2000:99) anlatılmaktadır. Bu tür kurnazlıkları Tahir (1970:99)'in romanındaki eski eşkıya Uzun İskender karakterinde de görmek olanaklıdır. Bir başka örnek ise 1911 yılında yaşanmıştır. Çakırcalı'nın çetesi, düşmanları Çerkez Mahmut'u öldürmek için Çakırcalı da dahil olmak üzere kadın kılığında girerek Çerkez İhsaniye köyü civarına kadar ilerlemişler, tarlada çalışan ırgat kadınlar gibi davranıp, pusuya yatmışlar, pusuyu anlayamayan Çerkez Mahmut ise tarladan dönerken öldürülmüş, oğlu yaralanmış ve çete kaçarken iki Çerkez'i daha öldürmüştür (Yetkin, 1997:163).

Örneğin Köroğlu destanında da “...hileyi de yiğitliği de Köroğlu’ndan öğren...yiğitlik de hile de şu yeryüzü yeryüzü olalı Köroğlu üstüne bir adam görmedi”, ya da Köse Kenan için “...bütün tilkilerin kurnazlığı gelmiş de onun başına birikmişti” ifadelerine rastlanmaktadır (Kemal, 1967:66,87). Dolayısıyla kurnazlık ve hilekarlık ile yiğitlik değerlerinin bir arada varolduğu görülmektedir.

Kurnazlık ve kahramanlık gibi farklı iki değer biraradalığı aslında yadırganacak şey değildir. Kimseye güvenilmemesi gerektiği de eşkıyalıkta önemli bir töredir. Bir kızanın gruba alınması töreninden aktarılan diyalogda da belirtildiği üzere her an her şeye hazır olma, tetikte bekleme ve kuşkuculuk çok önemli değerler olup, kızanlar grup içinde sosyalleşme sürecinde bu ilkeyi kanıksamaktadırlar. Güvensizlik sadece eşkıyalar açısından geçerli değildir. Halkın devlete, devletin de halka karşı güven duymadığı görülmüştür.

Ayrıca Çerkez/Arnavut ve Yörük/Türkmen obaları ile Sünnilik ve Aleviliğin çeşitli kolları arasındaki çatışmaların eşkıyalık ilişkilerine de yansdığı görülmektedir. Bu, gerek eşkıyalık üzerine yapılan çalışmalardan gerekse romanlardan çıkartılabilen bir özelliktir.

Bütün bunlardan sonra, yukarıda anlatılan eşkıyalık olgusunun günümüze yansımalarına ve kültür kodlarımıza ne şekilde katkıda bulunduğu konusunda bakacak olursak, bir kere eşkıyalık, üretim biçimi ve ilişkileri ile yönetim tarzının (yaşanan sorunların/bozulmaların) bir sonucu olarak ortaya çıktığına göre, gerek üretim biçimi ve ilişkilerinin gerekse yönetim tarzının değişmesiyle birlikte diğer bir deyişle, “yapı”nın değişmesiyle birlikte klasik eşkıyalık tipinden günümüzde söz etmek olanaklı değildir. Çünkü kapitalist üretim biçiminin, demokratik yönetim tarzı ve demokratik katılımcı kültürün (bir çok sorunlar yaşanmakla birlikte) çeşitli isimler altında “yapı”ya yansımış olması bir gerçektir. Artık günümüzde eşkıyalıktan çok hukuk sisteminde ‘organize suç çeteleri’ olarak ifade edilen çete ya da mafya oluşumları söz konusudur. Ancak çete ya da mafya oluşumları belli bir sınıfın ya da kesimin acılarını, gördüğü zulmü, karşılaştığı baskıları ortadan kaldırmak ve o sınıf ya da kesimleri temsil etmek üzere örgütlenmemektedir. Bir taraftan çete/mafya gruplarının kendi çıkarları için şekillendikleri, diğer taraftan bozuk idari, adli ve mali sistemin gediklerini dolduran birer tampon kurum olarak işlev gördükleri söylenebilir. Diğer bir deyişle, toplumsal yapıda gelişmeleri takip edemeyen hukuk sisteminin, idari sistemin, gelir dağılımı arasındaki farkın uçuruma dönüştüğü bir yapının ürünü olarak çete/mafya oluşumlarından söz edilmektedir. Senedini tahsil edemeyen esnaf ya da iş adamları, idari işlemlerinin yavaşlığı nedeniyle gerekli izin/ruhsat belgelerini zamanında çıkartamayan vatandaş, senedini tahsil ettirebilmek, gerekli yasal belgeleri

uğraşmadan çıkartabilmek amacıyla çete/mafya örgütlenmelerine başvurabilmektedir. Diğer taraftan, çete/mafya örgütlenmelerinin, devletin idari-mali-adli-siyasi sistemleriyle iç içe geçtiği bir eklemleme sürecinden de söz edilebilir.

Ancak kurnazlık/hilekarlık, gerek kültürel yapıda gerekse bu yeni örgütsel oluşumlarda halen vazgeçilmez bir özelliktir. Bu özelliğin diğer bir yanı ise kahramanlıktır. Diğer bir deyişle, kahramanlık ile kurnazlık/hilekarlık bir madalyonun iki ayrı yüzü gibi kültürümüze işlemiştir. ‘Devlet adına kurşun atmak ya da kurşun yemek’ devlet/çete işbirliğini gözler önüne sererken, halk bunu kahramanlık yansıması olarak görmekte, kurnazlık ya da hilekarlığın ise kahramanlığın ayrılmaz bir parçası olduğunu kanıksamış gözükmektedir. Hatta, banka dolandıran ya da ihaleye fesat karıştırarak yolsuzluk olaylarına karışan ister resmi görevliler isterse çete/mafya elemanları olsun, bu tür ‘suçlar’ halk tarafından bir anlamda imrenilerek, öykünülerek karşılanmaktadır. Hatta ‘batırmak için kredi alacaksan milyon dolarlık kredi alacaksın ki hesap kitap sorulmasın’ anlayışı halkın zihninde giderek daha çok yer etmektedir. 1980 sonrası ‘yükselen değerler’ olarak ifade edilen tüketim kültürü ve onun yansımaları da sözü edilen çarpık kültürel değerlerle birlikte kültürel kodlar olarak toplumsal kültüre eklemlemeye devam etmektedir.

Diğer taraftan, bu tür yeni örgütlenmelerde “korku, zorbalık, silahın gücü, baskı, cesaret ve kahramanlık” en önde gelen özelliklerdir. Bunu son yıllarda televizyon kanallarındaki ‘çete’ üzerine hazırlanan dizilerde de görmek mümkündür. Ayrıca eşkıya-yatak ilişkisinin de günümüzde çete/mafya-devlet boyutunda farklı bir şekil kazandığı belirtilmelidir. Dolayısıyla eşkıyalıkta siyasi bir amaç ya da eylem olmadığı halde günümüzde çete/mafya örgütlenmelerinin bir kolu siyasetin ve siyasetçilerin içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla bugünkü organize suç çeteleri için yatak işlevini, eşkıyalarda olduğu gibi sıradan halk değil, bir anlamda devlet bürokrasisi içindeki resmi devlet görevlileri yerine getirmektedir.

Bu tür yeni örgütlenmeler homojenlikten uzaktırlar. Her kesimden, her meslek grubundan, her etnik kesimden, her çeşit siyasi düşünceden insanlar bu tür suç örgütlenmelerinde yer almakta olup, bunları birarada tutan etken ise “maddi çıkar ilişkileridir”.

Eşkıya töresine ihanet edenlerin ceza yöntemi olan ‘topuğundan vurmanın’ bugünkü mafya örgütlenmelerinin halen uygulaya geldiği bir cezalandırma yöntemi olması da yine kültürel bir kod olarak karşımıza çıkmaktadır.

Güvensizlik ise son yıllarda had safhaya ulaşmıştır. Yapılan pek çok çalışmada devlete, özellikle de siyasal partilere, siyasetçilere, meclise, mahkemelere ve emniyet teşkilatına duyulan güvenin son derece düşük olduğu; en çok güvenilen kurumun ise ordu (TSK) ve cumhurbaşkanlığı olduğu bilinmektedir. Sadece kurumsal bazda değil; bireylerin birbirlerine güven düzeyinin de son derece düşük olduğu pek çok araştırmayla ortaya konulmuştur. İnsanlar, 'esrarkeş, homoseksüel, alkol ya da uyuşturucu bağımlısı' insanlarla komşu olmayı istemediği gibi, 'babana bile güvenmeyeceksin', 'akraba zehirli akrepten daha tehlikelidir' gibi atasözlerinin de kültürümüzdeki varlığı açıktır.

SUMMARY

The main aim of this study is to analyse banditry movements that existed in the Aegean Region in 19th Century. As Hobsbawm underlines, these bandits are social rebels. The corruption that existed in the social and economic structures caused bandit movements. Bandits didn't oppose power but they opposed to notables, senates, feudal lord's pressure, despotism, unfairness and injustice in the local level. It is not wrong to say that bandits are hero according to peasants but they are guilty according to State. It should be also underline that the notion of revenge is very important characteristic of bandits. Social origin of bandits -such as age groups, production form, ethnic and religious sect groups, and their way of life are homogeneous. It is essential for the custom of bandits that sense of "fear and respect" must be together. Because bandits must frighten the peasants while they were trying to gain people's respect as well. The immortality is very important for bandits.

KAYNAKÇA

- ÇOBANOĞLU, Özkul (1999) “Kıbrıs Türk Halk Kültüründe Halk Kahramanı Kalıbı ve Sosyo-Psikolojik İşlevleri”, **Milli Folklor**, Cilt:5, Yıl:11, Sayı:41, s.29-35
- BARKEY, Karen (1999) **Eşkıyalar ve Devlet: Osmanlı Tarzı Devlet Merkezleşmesi**, (Çev:Zeynep Altok), İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları:82.
- HOBBSAWM, Eric J. (1997) **Eşkıyalar**, (Çev:O.Akalin-N.Hasgül), İstanbul:Avesta Yayını.
- KASAPOĞLU, Aytül (1992) “Sosyolojide Hermeneutik Uygulamaları”, **Felsefe Dünyası-Türk Felsefe Derneği Yayınları**, sayı:5, Ekim.
- KEMAL, Yaşar (1967) **Üç Anadolu Efsanesi:Köroğlunun Meydana Gelişi, Karacaoğlan, Alageyik**, İstanbul:Ararat Yayınevi.
- KEMAL, Yaşar (2000) **Çakırcalı Efe:Yaşam Öyküsü**, İstanbul:Adam Yayınları, 5. Baskı.
- KEYDER, Çağlar (1999) **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, 5. Baskı, İstanbul:İletişim Yayınları.
- LEWIS, Bernard (1993) **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, (Çev:M.Kıratlı), 5. Baskı, Ankara:TTK Yayınları.
- SEYFETTİN, Ömer (1988) **Yalnız Efe**, Yayına Hazırlayan: Erhan Demirutku, İstanbul: Akran Yayınları-5.
- SHAW, Stanford J-Ezel K. SHAW (1994) **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, 2.Cilt, (Çev:M. Harmancı), 2. Baskı, İstanbul:E Yayınları.
- TAHİR, Kemal (1970) **Rahmet Yolları Kesti**, Ankara:Bilgi Yayınevi, 2. Baskı.
- TUTAN, Ali (2002) **Osmanlıca Lügat Ver.1.05**, www.turkmusikisi.net
- ULUÇAY, M. Çağatay (1955) **18 ve 19. Yüzyıllarda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri**, İstanbul:Berksoy Basımevi.
- YETKİN, Sabri (1997) **Ege’de Eşkıyalar**, İstanbul:Tarih vakfı Yurt Yayınları:35, 2. Baskı.
- YAVİ, Ersal (1991) **Efeler: Kökenleri, Eylemleri, Türeleri, Dansları ve Giysileri**, Aydın Valiliği İl Özel İdaresi Yayını:3.

YAZARLARA DUYURU

1. Dergiye gönderilecek yazılar, makale, çeviri makale ve kitap tanıtma-eleştirisi türlerinde olacaktır.
2. Makaleler, Türkçe ve İngilizce olabilir. Her makalede, ana başlığın hemen altında, biri Türkçe biri İngilizce olmak üzere 150 kelimeyi aşmayan iki öz/abstract yer almalıdır. "Öz"lerin altında, altı kelimeyi aşmayan anahtar kelimeler/key words bulunmalıdır. Türkçe makalelerin en sonuna İngilizce, İngilizce makalelerin en sonuna Türkçe, ayrı bir sayfa halinde 500 kelimeyi geçmeyen bir genel özet, "Summary/Özet" başlığı ile eklenmelidir. Diğer bir deyişle makaleler, **Ana Başlık, Öz, Anahtar Kelimeler, Abstract, Key Words, Makale Metni, Notlar ve Summary/Özet, Kaynakça** sırası ile kaleme alınmıştır.
3. Yazıların 8000 kelimeyi geçmemesi, A4 kağıdının bir yüzüne çift aralıklı, sol, üst, alt ve sağ marjlar en az 2.5 cm olarak yazılmaları gerekmektedir. Yazıların alt başlıkları, ana başlığa göre bir küçük punto ile koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır. Yayımlanması kabul edilen yazıların, en son, düzeltilmiş biçimde Word programı ve Times New Roman 12 ile bir adet 3.5" diskette editörlere gönderilmesi gerekmektedir.
4. Yazılar, editörlere üç kopya olarak gönderilmeli, bir kopya hariç, hakemlere gönderilecek iki kopyaya yazar(lar)ın ad ve soyad(lar)ı yazılmamalıdır. Yazar(lar)ın ad – soyad ve yazışma adres(leri) kapalı bir zarf içinde kopyalara eklenmelidir.
5. Dergi editörlüğüne ulaşan yazılar, öncelikle içerik, sunum, yayım kuralları vd. yönlerden editörler kurulu tarafından incelenir ve daha sonra değerlendirilmek üzere isimsiz (şifre numaralı) olarak konu ile ilgili en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerce, makalenin yayımlanmasına, değişiklikle yayımlanmasına veya reddine karar verilir ve sonuç yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen yazıların, en geç bir ay içinde editörler kuruluna ulaştırılmaları gerekir. Belirtilen sürede geri gönderilmeyen yazılar, daha sonraki sayılarda yeniden değerlendirilmek üzere kabul edilir.
6. Dergiye gönderilen yazılar ile ilgili yazışmalar için posta masrafı olarak, Sosyoloji Derneği'nin İş Bankası ODTÜ Şubesi 385 825 nolu hesabına 15 milyon TL. yatırılması ve makbuzun fotokopisinin metin kopyaları ile birlikte gönderilmesi gerekmektedir.
7. Dergi 'APA' yazım sistemi kullanılmaktadır. Kaynaklara göndermeler, metnin içinde açılacak ayrıçlarla yapılmalıdır. Ayrıç içindeki sıra şöyle olmalıdır: yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları. Örneğin (Gökçe, 1994:33). Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, kaynakçada belirtilmeli; gönderme yapılmayan kaynaklar, kaynakçaya konmamalıdır. Kaynaklar, ayrı bir sayfada alfabetik sırayla yazılmalıdır. Dergi ve derlemelerdeki makalelerin sayfa numaraları kesinlikle belirtilmelidir.
8. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan yazıların her hakkı saklıdır. Dergide yayınlanan eserlerden alıntı yapılması halinde, kaynak belirtilmesi yeterlidir. Sosyoloji Derneği'nin yazılı izni olmadan eserin bir kısmının veya ta-

mamının kullanılması, görsel veya işitsel malzemelerle çoğaltılması hiçbir surette yapılamaz.

9. Sosyoloji Araştırma Dergisi'nde yayınlanan yazıların içeriğinden ve tartışılan düşüncelerden yazarların kendileri sorumludur. İleri sürülen Sosyoloji Derneğini bağlamaz.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. JSR publishes original articles, translated articles, and book reviews both in Turkish and English.
2. The text including bibliography should be double-spaced on one side of A4 sheets, with margins at top, bottom and side of at least one inch (2.5 cm) and should be written in word forma with Times New Roman 12 font. The manuscript should contain; (i) title, (ii) abstarct-both in English and Turkish, no longer then 150 words with key words-no more than six word, (iii) text (iv) summary no longer than 500 words-an English for Turkish manuscript and a Turkish for English manuscript, and (v) bibliography. For authors who do not know Turkish, the Editorial Board can translate their English abstract and summary into Turkish. Manuscripts should not normally be longer than 8.000 words including abstract, notes and bibliography.
3. The received manuscript will firstly be investigated in term of format, content and publishing rules by the Editorial Board. The board has right to refuse improperly prepared manuscripts.
4. Manuscript that appear in JRS are subject to the usual academic process of anonymous reviewing of at least two referees. The refereeing procedure normally takes 2-3 months. To protect anonymity, the name(s) and address(es) of author(s) should no be type on the manuscripts, should be typed on a separate page, and three copies of manuscript should be submitted.
5. The author(s) should make sure that is one-to-one correspondence between the names, years in the text and those on he bibliography list.
6. All right reserved. Except for short passages for the purpose of criticism and review, no part of this publication may be reproduced in any form or by any means without the written permission of the Sociological Association, Turkey.
7. The opinions expressed in he Journal are the responsibility of the individual author(s).
8. Manuscripts of articles communications should be sent to: JRS Editors, Sosyoloji Derneği, Marşal Fevzi Çakmak Caddesi No: 9/7 06500 Beşevler ANKARA/TURKEY

